

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

PROBLEME PRIVIND FORMAREA POPORULUI ROMÂN ÎN LUMINA
CERCETĂRII ARHEOLOGICE RECENTE

DUMITRU BERCIU

IDEI SOCIAL-POLITICE ÎN GÎNDIREA ȘI ACTIVITATEA LUI ARON
FLORIAN

FLOREA STĂNCULESCU

FACTORUL DEMOGRAFIC URBAN ȘI DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONO-
MICĂ A MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

ECATERINA NEGRUȚI

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI ÎNCEPUTUL POLITICII RĂSĂRITENE ANTI-
OTOMANE A IMPERIULUI HABSBURGIC (1526–1594)

ȘTEFANA SIMIONESCU

PERSONALITATEA LUI THOMAS MÛNZER

ADOLF ARMBRUSTER

THOMAS MÛNZER ȘI RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC GERMAN DIN 1525

LUDOVIC DEMÉNY

DOCUMENTAR

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

ÎNSEMNĂRI

8

TOMUL 28

1975

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil-adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 240 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

La revue „REVISTA DE ISTORIE” paraît 12 fois par an. Toutes les commandes extérieures pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie seront adressées à ILEXIM — Service Export-Import Presse, PO Box 2001, Calea Griviței no. 64—66, Bucarest, Office postal 12; Roumanie.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Începând din ianuarie 1974, „STUDII. REVISTĂ DE ISTORIE” apare în continuare cu titlul de „REVISTA DE ISTORIE”.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor, nr. 1.
București, tel. 50.72.41.
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 28, 1975, Nr. 8

SUMAR

DUMITRU BERCIU, Probleme privind formarea poporului român în lumina cercetării arheologice recente 1155

FLOREA STĂNCULESCU, Idei social-politice în gândirea și activitatea lui Aron Florian 1171
ECATERINA NEGRUȚI, Factorul demografic urban și dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea 1183

ȘTEFANA SIMIONESCU, Țările Române și începutul politicii răsăritene antiotomane a Imperiului Habsburgic (1526–1594) 1197

ADOLF ARMBRUSTER, Personalitatea lui Thomas Münzer 1215
LUDOVIC DEMÉNY, Thomas Münzer și războiul țărănesc german din 1525 1223

DOCUMENTAR

FLOREA NEDELICU, C. G. Costa-Foru — In memoriam 1235
NICOLAE VASILESCU-CAPSALI și DAN RÎPĂ-BUICLIU, Corespondență inedită :
Al. Dobrogeanu-Gherea către Constantin G. Costa-Foru 1249
I. D. SUCIU, Luministul Dimitrie Țichindeal 1253

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică „375 de ani de la unirea politică a Țărilor Române sub Mihai Viteazul” (*Gelu Apostol*); Sesiunea științifică de la Alba Iulia consacrată împlinirii a 375 de ani de la prima unire politică a Țărilor Române și a 2000 de ani de existență atestată documentar a municipiului Alba Iulia; Din activitatea comisiei mixte a istoricilor din România și U.R.S.S. (*Gh. I. Ioniță*); Cronica 1259

RECENZII

ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea Balcanică*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, 394 p. (Biblioteca Istorică XXXVI) (*Nicolae Dascălu*) 1269
IOAN GLODARIU, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 395 p. + 50 pl. + 16 hărți (*I. I. Russu*) 1272

- ROMUL MUNTEANU, *Cultura europeană în epoca lumînătorilor*, București, Edit. Univers, 1974, 514 p. (*Constantin Șerban*) 1275
- FRANCISCO MORALES PADRÓN, *Historia de Hispanoamérica*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1972, 487 p. + 34 pl. și h. (*I. Neacșu*) 1279

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — LEONIDA LOGHIN, ALEXANDRU PETRICEAN, *Gărzile patrioțice din România*, București, 1974, Edit. militară, 151 p. (*Traian Udrea*); TIBERIU AVRAMESCU, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, București, Edit. politică, 1973, 422 p. (*Mircea Iosa*); LUCIAN BOIA, Eugen Brode (1850—1912), București, Edit. Litera, 1974, 211 p. (*Vasile Netea*); DANKANITS ÁDÁM, *XVI századi olvasmányok* (Lecturi din secolul al XVI-lea), București, Edit. Kriterion, 1974, 120 p. (*L. Demény*); *Istoria universală* * * * *Meșovia gradja* (*Miscelanea*), II, Beograd, 1973, 338 p. (*Damaschin Mioc*); I. K. HASIOTIS, (*Legăturile grecilor și spaniolilor în anii turcoerației*), Thessaloniki, 1969, 71 p. (*Nestor Camariano*); PAUL CERNOVODEANU, *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian Countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, 157 p. (*Georgeta Penelea*); * * * *Etudes européennes. Mélanges offerts à Victor L. Tapié*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1973, 579 p. (*Alexandru Dușu*) 1285

REVISTA DE ISTORIE

TOME 28, 1975, N° 8

SOMMAIRE

DUMITRU BERCIU, Problèmes concernant la formation du peuple roumain à la lumière de la recherche archéologique de récente date 1155

FLOREA STĂNCULESCU, Idées socio-politiques dans la pensée et l'activité d'Aron Florian 1171

ECATERINA NEGRUȚI, Le facteur démographique urbain dans le développement socio-économique de la Moldavie pendant la première moitié du XIX-e siècle 1183

ȘTEFANA SIMIONESCU, Les Pays Roumains et les débuts de la politique orientale antiottomane de l'Empire des Habsbourg (1526—1594) 1197

ADOLF ARMBRUSTER, La personnalité de Thomas Münzer 1215

LUDOVIC DEMÉNY, Thomas Münzer et la guerre paysanne allemande de 1525 1223

DOCUMENTAIRE

FLOREA NEDELCU, C. G. Costa-Foru — In memoriam 1235

NICOLAE VASILESCU-CAPSALI et DAN RÎPĂ-BUICLIU, La correspondance inédite: Al. Dobrogeanu-Gherea à Constantin G. Costa-Foru 1249

I. D. SUCIU, L'adepte de la philosophie des Lumières Dimitrie Țichindeal 1253

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique « 375 ans depuis l'union politique des Pays Roumains sous le sceptre de Michel le Brave » (*Gelu Apostol*); La session scientifique d'Alba Iulia consacrée au 375e anniversaire de la première union politique des Pays Roumains et à 2000 ans d'attestation documentaire du municipe d'Alba Iulia; Sur l'activité de la commission mixte des historiens de Roumanie et de l'URSS (*Gh. I. Ioniță*); Chronique 1259

COMPTES RENDUS

ELIZA CAMPUS, *Înfelegerea Balcanică* (L'Entente Balkanique), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1972, 394 p. (Biblioteca Istorică XXXVI) (*Nicolae Dascălu*) 1269

- IOAN GLODARIU, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană* (Les relations commerciales de la Dacie avec le monde grec et romain), Cluj, Editions Dacia, 1974, 395 p. + 50 planches + 16 cartes (*I. I. Russu*) 1272
- ROMUL MUNTEANU, *Cultura europeană în epoca luminilor* (La culture européenne à l'époque des Lumières), Bucarest, Editions Univers, 1974, 514 p. (*Constantin Șerban*) 1275
- FRANCISCO MORALES PADRÓN, *Historia de Hispanoamérica*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1972, 487 p. + 34 pl. et c. (*I. Neacșu*) 1279

NOTES

- Histoire de Roumanie.** — LEONIDA LOGHIN, ALEXANDRU PETRICAN, *Gărzile patriotice din România* (Les gardes patriotiques de Roumanie), Bucarest, 1974, Editions militaires, 151 p. (*Traian Udrea*); TIBERIU AVRAMESCU, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist* (Constantin Mille. La jeunesse d'un socialiste), Bucarest, Editions politiques, 1973, 422 p. (*Mircea Iosa*); LUCIAN BOIA, *Eugen Brode (1850—1912)*, Bucarest, Editions Litera, 1974, 211 p. (*Vasile Netea*); DANKANITS ÁDÁM, *XVI. századi olvasmányok* (Lectures du XVIe siècle), Bucarest, Editions Kriterion, 1974, 120 p. (*L. Demény*); **Histoire universelle.** — * * * *Mesovita gradja (Miscelanea)*, II, Beograd, 1973, 338 p. (*Damaschtn Mioc*); I. K. HASIOTIS, (Les relations des Grecs et des Espagnols pendant les années de la turcocratie), Thessaloniki, 1969, 71 p. (*Nestor Camariano*); PAUL CERNOVODEANU, *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian Countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1972, 157 p. (*Georgeta Penelea*); * * * *Etudes européennes, Mélanges offerts à Victor L. Tapié*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1973, 579 p. (*Alexandru Dușu*) 1285

PROBLEME PRIVIND FORMAREA POPORULUI ROMÂN ÎN LUMINA CERCETĂRII ARHEOLOGICE RECENTE

DE

DUMITRU BERCIU

Fără îndoială că datorită avântului luat de cercetarea arheologică în ultimii 30 ani și mai ales ale noilor temeuri și orientări date scrierii istoriei după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, noi simțem în prezent în situația de a ne face o imagine clară asupra procesului etnogenezei noastre. Arheologia a adus o contribuție esențială în lămurirea acestei probleme, dar ea nu a fost, desigur, lipsită uneori de limitări sau chiar de erori. Va trebui de asemenea să se țină seama și de rezultatele obținute în domeniul altor științe, fiindcă numai printr-un efort multidisciplinar pot fi elucidate problemele dificile. Documentarea arheologică ne deschide o fereastră plină de lumină spre ceea ce s-a petrecut în adâncul celor aproximativ patru milenii, pe parcursul cărora se închea substratul trac și traco-geto-dac, lua naștere sinteza daco-romană și apăsarea apoi pe arena istoriei poporul român. S-a arătat în diferite rânduri și de specialiști autorizați ¹, că poporul român este un popor romanic, o dovadă peremptorie constituind-o limba, a cărei structură gramaticală, morfologia, fondul principal de cuvinte, elementele de circulație curentă în vorbire sînt latine. Tradiția istorică privind romanitatea noastră, ea însăși este o altă dovadă ², ca și conștiința poporului și creațiile lui ³. Caracterul romanic ⁴, continuitatea ⁵ culturii românești de-a lungul secolelor și mileniiilor, ca și autohtonismul său și al creatorilor ei sînt dovedite și de izvoarele arheologice. Nu este locul aici a ne opri asupra neștiințificei „teorii” imigraționiste, potrivit căreia poporul român nu s-ar fi format pe meleagurile locuite de el și de înaintașii săi din imemorabile timpuri și ar fi venit de undeva din Balcani. De data aceasta subliniem doar problemele de bază ale etnogenezei noastre, așa cum se desprind ele din documentarea arheologică mai recentă și cum se oglindesc în cuceririle noi noastre istoriografii. Rezultatele obținute de cercetarea arheologică românească îndeosebi în

¹ C.C. Giurescu, *Formarea poporului român*, 1973. — Gh. Ștefan, *Formarea poporului român și a limbii sale*, 1973.

² Șerban Papacostea, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV, 1, 1965, p. 15—24; A se vedea mai recent, A. Armbruster, *Romanitatea românilor, Istoria unei idei*, 1972.

³ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, 1969.

⁴ D. Berciu, *Romanitatea poporului român, în lumina recentelor cercetări arheologice*, în „Studii Vîlcene”, 1972, p. 3—15.

⁵ C. Daicovicu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub red. D. Berciu, 1968, p. 83, 96; Ion Nestor, *Continuitatea în istoria formării poporului român*, în „Magazin istoric”, an. III, nr. 5, 1969, p. 2—7; Eug. Zaharia, *Sursele arheologice ale continuității daco-romane* în „Apulum”, XII, 1974, p. 279—294.

ultimii 15 ani constituie cel mai bun și științific răspuns, care trebuie dat celor care mai contestă vechimea, continuitatea și unitatea poporului român.

Factorul fundamental al etnogenezei noastre îl constituie substratul tracic și traco-geto-dac. În cadrul vastei regiuni carpato-dunărene s-a dovedit, prin ample cercetări, că a existat o puternică civilizație a epocii bronzului. Etnicitatea tracică și unitatea acesteia nu pot fi tăgăduite. Ea s-a întins de o parte și de cealaltă a Carpaților și Dunării, fără nici un fel de hotar despărțitor al acestora. Tracii epocii bronzului își aveau o vatră de locuire ce depășea cu mult hotarele actuale ale României. La fel și cei din prima epocă a fierului. Pe această vatră veche de patru milenii au apărut geto-dacii, descendenți direcți și autentici ai tracilor, nu ai altor neamuri⁶. Arheologia avea să infirme informațiile lui Herodot, care punea hotarul dintre geți, respectiv tracii și sciții pe Dunăre, micșorând astfel considerabil aria de răspândire a tracilor și vechimea locuirii geților la nord de Dunăre, unde, este drept, lumina izvoarelor scrise îi surprindea abia cu ocazia expediției din 335 î.e.n., a lui Alexandru Macedon. Descoperirile arheologice, mai vechi și mai recente, ca cele de la Alexandria, Bălănești, Peretu, Găvanu etc. veneau să răstoarne concepția herodoteică, iar cercetările arheologilor sovietici efectuate între Prut și Nistru au dovedit că geții locuiau pînă la Nistru și că aici era hotarul între ei și sciții⁷. Pe de altă parte cercetările făcute după al doilea război mondial de colegii unguri, bulgari, cehoslovaci și iugoslavi aduceau o documentare arheologică nouă, care atestă prezența geto-dacilor pînă pe versantul nordic al Balcanilor, pînă în Slovacia de sud-est, pînă la Budapesta și în nord-estul Serbiei vechi. Aceasta a fost vasta arie de locuire a geto-dacilor⁸, care a stat la baza unei unități etnice și de cultură, iar Burebista s-a sprijinit pe această bază etno-culturală unitară, în înjghebarea puternicii sale formațiuni politico-militare. Acest substrat și-a păstrat toată vitalitatea sa și după ce s-a petrecut pecetea Romei —, cum spusese N. Iorga —, adică romanizarea populației băștinașe. Noile descoperiri arheologice și noua orientare a interpretării acestor izvoare se opun categoric⁹ părerii formulate de unii istorici ai antichității că în sec. I e.n., romanii ar fi evacuat întreaga populație indigenă de la nord de Dunăre și că în acest „gol demografic” nu ar fi putut avea loc o colonizare, cu corolarul său normal, romanizarea. Documentarea arheologică stă la baza

⁶ Se crezuse o vreme că geto-dacii ar fi slavi, germani sau celți, dar numai tracii nu. Este meritul lui W. Tomaschek de a fi dovedit pe temeiurile izvoarelor scrise și pe cercetări lingvistice, că geto-dacii sînt tracii și că aceștia și-au avut patria lor în Carpați; v. discuțiile la I. Andrieșescu, *Asupra răspîndirii nord-vestice a tracilor la începutul istoriei lor*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, 1931, p. 1 — 11; v. de asemenea V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926.

⁷ A. Meliukova, *Probleme privind granița între sciții și geți*, Moscova, 1969 (trad.); T. D. Zlatovskaia și L. I. Polevoi, *Așezările între Prut și Nistru în sec. IV — III î.e.n. și problemele politice ale geților*, Moscova, 1969 (trad.); se reproduc și hărțile cu descoperirile și așezările fortificate ale geților.

⁸ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, 1975; pentru o privire de sinteză asupra descoperirilor de pînă la 1965, a se vedea; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966, cap. IX (p. 261 și urm).

⁹ Cf. D. Tudor, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum” XII, 1974, p. 111 și urm.

acelei viziuni largi privind o realitate istorică de necontestat, anume existența unei vetre traco-geto-dace, care atinge, în vremea lui Burebista, în sec. I î.e.n. cea mai înaltă dezvoltare, dar care, în contact permanent cu lumea romană, se transforma încet, încet, pierzînd în același timp și părți din marea unitate de odinioară. Se știe că romanii pătrund în Peninsula Balcanică începînd de la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., și că în epoca lui Augustus se aflau la Dunăre și că în vremea acestuia au avut loc expediții la nord de Dunăre. Observațiile arheologice făcute în Subcarpații județului Vilcea, ca și în aceia ai județelor Gorj, Dîmbovița și Buzău duc la concluzia că zona extracarpatică intrase nu numai sub înfrîurirea, dar și sub controlul roman încă din timpul lui Augustus, cînd diferiți regișori sau basilei locali —, ca cel de la Buridava dacică (localizată la Ocnița-Vilcea de un izvor autentic și contemporan lui Augustus) —, ascultau direct de romani¹⁰. Sînt argumente care par a susține o stăpînire la nord de Dunăre și în vremea împăratului Domițian, dar sigur că după primul război (101—102 e.n.) dintre Traian și Decebal, Banatul, Oltenia, sud-estul Transilvaniei, Cîmpia Munteniei și sudul Moldovei, intraseră sub stăpînirea romană. Cucerirea bastionului dacilor din Carpați, în 106 e.n., și desființarea statului dac au reprezentat încorporarea definitivă a provinciei Dacia și regiunilor extracarpate în romanitatea orientală, care se desfășura de la Skoplje, lacul Ohrida, la vest de Serdica (Sofia de azi), și la nord de versantul nordic al Balcanilor. Substratul traco-geto-dac se întindea de la Haemus pînă în nordul Carpaților. În cadrul acestei mari unități a romanității orientale, s-a format poporul român. Romanizarea geto-moeso-dacilor are o vechime mult mai mare față de cei 165 ani (106—271 e.n.) de stăpînire efectivă romană în provincia Dacia și ea cuprinde o vastă arie geografică, în care se plasează procesul etnogenezei noastre. Descoperirile arheologice și numismatice au arătat că romanizarea dacilor începușe cu mult înainte de anul 106 e.n. Pătrunderea masivă a importurilor romane¹¹, răspîndirea excepțional de intensă a monedei republicane romane (și cu imitarea acesteia)¹², însușirea alfabetului latin și a limbii latine cu mai bine de un secol înainte de data cuceririi Daciei, adoptarea multor elemente de cultură materială și spirituală romană, duseseră în mod inevitabil la includerea lumii geto-dace în circuitul civilizației și economiei universale de atunci, care era cel roman. Începutul romanizării este deci mai mare decît se credea și toate teritoriile locuite de geto-daci, în răs timpuri diferite și cu intensitate diferențiată, au fost incluse în acest proces, care a fost mult mai complex, mai adînc și de lungă durată, dar care s-a desfășurat mereu în cadrul unității etno-culturale, preromane, de care am vorbit mai înainte, și care stătea la temelie trunchiului roman comun, pînă la venirea slavilor. Așa cum despre continuitate nu se poate vorbi numai în fosta provincie Dacia, tot așa romanizarea nu poate fi limitată numai la teritoriile cucerite de romani. S-a arătat că și în Muntenia a avut loc nu numai o romanizare a geto-dacilor, dar și o colonizare romană și că sinteza

¹⁰ D. Berciu, *Nouvelles découvertes archéologiques concernant les Daces à l'époque d'Auguste (Ocnița dép. de Vilcea)*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, vol. V, 1975, p. 4—13.

¹¹ I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, 1974; Fl. Preda, în „Apulum”, XI, 1973, p. 37—81.

¹² B. Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, sub red. prof. D. Berciu, 1968, p. 53—64; C. Preda *Monedele geto-dacilor*, 1973, p. 345 și urm.

daco-romană s-a petrecut și aci, așa cum atestă descoperirile arheologice¹³. Procesul romanizării a avut loc mai de timpuriu în Cîmpia Munteniei și de-a lungul Dunării, care a reprezentat zona unei permanente legături cu romanitatea sud-dunăreană, un suport și un rezervor al romanității de la nord de Dunăre și din Carpați. S-a ridicat de asemenea problema dacii și în domeniul credințelor religioase s-a petrecut vreo schimbare, prin care am putea sesiza procesul romanizării grefat și pe fondul acesta atât de sensibil, încă înainte de cucerire. Pornindu-se de la observațiile făcute cu ocazia săpării cimitirului 1 de la Bratei, din sec. IV — V e.n., privind arderea unor gropi de morminte, s-a tras concluzia că acest ritual al purificării prin foc a gropilor ar fi de origine ilirică și că dacii nu l-au cunoscut înainte de cucerire. În necropola aparținând Buridavei dacice de la Ocnița-Vilcea am descoperit câteva gropi arse ritual, ceea ce dovedește că dacii au practicat acest ritual înainte de 106 e.n.

Prin ample săpături efectuate în ruinele castrelor romane, ale orașelor, villelor și satelor din provincia Dacia, s-au urmărit concomitent trei probleme: calitatea și adîncimea vieții urbane romane din Dacia, persistența populației băștinașe și procesul romanizării, atât în mediul urban și militar roman, cât și în cel sătesc¹⁴. S-a subliniat intensitatea vieții urbane romane din Dacia și Dobrogea de azi și rolul factorului urban în procesul romanizării. Descoperirile de pe întregul cuprins al țării noastre (Enisala, Soporul de Cîmpie, Cașolț, Obreja, Cinciș, Ostrovul Corbului, Locusteni, Deva, Ocna Sibiului, Sighișoara, Stolniceni, Birsești-Vilcea etc.) au arătat că populația geto-dacă a continuat viața în noile condiții create de cucerirea romană, mai timpurie la sud de Dunăre pe solul Dobrogei de azi, mai tîrzie la nord de Dunăre și în Transilvania. Continuitatea geto-dacă în epoca stăpînirii romane este reflectată în modul cel mai concret în rezultatele cercetării arheologice. Cel mai de preț bun material și spiritual datorită contactului între două civilizații și două popoare, geto-dacii și romanii, este sinteza civilizației daco-romane și sinteza etnică a daco-romanilor, strămoșii direcți ai poporului român. Cultura daco-romană, care nu trebuie confundată cu civilizația romană sau provincial romană din Dacia și din Moesia Inferior, care a avut și ea particularitățile ei în aceste părți ale imperiului și s-a dezvoltat numai în ținuturile de sub stăpînirea directă a armatei și administrației romane¹⁵.

Aria de formare a civilizației daco-romane este mult mai vastă. Ea cuprinde deopotrivă și teritoriile locuite de dacii liberi, care au fost cuprinși și ei în procesul romanizării, cu o intensitate diferențiată. În ultimii 20 ani s-a dat o atenție deosebită cunoașterii istoriei populației rămase în afara hotarelor statului roman și care făcuse parte din unitatea geto-dacă din perioada preromană. Ca urmare a noii orientări a istoriografiei românești,

¹³ D. Tudor, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 110—117.

¹⁴ Iudita Winkler, *Procesul romanizării în lumina monumentelor epigrafice și sculpturale din așezările rurale ale provinciei Dacia*, în „SCIVA”, 24, 4, 1974, p. 497—515. Aci și harta localităților și prezentarea materialelor, cit și interpretarea foarte importantă a acestora; D. Protașe, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, în „Acta Mus. Napccensis”, V, 1968, p. 505—511.

¹⁵ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, 1969, p. 251 și urm; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, 1968, p. 240 și urm. Idem. *Orașe țiguri și sale, în Dacia romană*, 1968; R. Vulpe și I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, *Romanii la Dundrea de Jos*, 1968.

s-au efectuat intense cercetări arheologice în Crișana, Maramureș și în Moldova, fără a mai vorbi de cele din Muntenia, unde geții s-au aflat sub influența directă a romanilor și supravegherea acestora, cu mult înainte de cucerirea Daciei. Una dintre cele mai valoroase lucrări de sinteză privește cultura carpilor și rolul istoric al acestora, ca daci liberi, între secolul al II-lea și începutul secolului al IV-lea e.n.¹⁶ În 1973 s-a putut valorifica întreaga documentare arheologică și s-au reinterpretat just, în lumina acestei documentări, informațiile literare antice. S-a definit clar originea dacică a carpilor și a culturii lor integrate organic în marea unitate etno-culturală a geto-dacilor. În felul acesta nu mai poate fi speculată părerea neîntemeiată a unor istorici străini care nu considerau pe carpi ca aparținând neamurilor geto-dace, ca astfel să poată ajunge la concluzia că „poporul moldovenesc” s-ar fi format numai pe fondul carpic! Carpii, care au lăsat o bogată moștenire activă perioadei de început a migrației popoarelor și fondului daco-roman al etnogenezei noastre, făceau parte din grupa mare a dacilor liberi, care înconjurau pe trei laturi provincia Dacia și erau în contact cu romanitatea de la Dunărea de Jos (Moesia Inferior), iar cei din vestul și nord-vestul Daciei cu cea din Pannonia. În această parte a țării noastre au fost descoperite importante materiale arheologice și monede din sec. II-IV e.n.¹⁷, care dovedesc că și dacii liberi din vest au fost prinși în procesul romanizării, ca și cei din estul și sud-estul Carpaților La Medieșul Aurit din Maramureș¹⁸, s-a descoperit un puternic centru al populației locale, care fusese prinsă în romanitatea carpatică. În tehnica olăritului sînt însușite procedee tehnologice romane. Se răspîndește în Dacoromania liberă o ceramică cenușie zgrunțuroasă care este specific provincial-romană. Forme de mari vase lucrate la roată se întîlnesc deopotrivă în mediul carpic din Moldova¹⁹, cît și în cel daco-roman din interiorul Daciei (de pildă în necropola de la Cașolț, jud. Sibiu). Multe din descoperirile arheologice (vase cu decor ștampilat etc.), găsite în afara provinciei sînt fie de imitație romană, fie romane. Pe de altă parte, hărțile descoperirilor numismatice ilustrează în modul cel mai pregnant existența unei unități economice, dar și etnice și culturale, peste fosta Dacie preromană, unitate ce s-a refăcut în secolul III-IV e.n., de data aceasta sub semnul unei Dacoromanii, în care pecetea Romei se întipărise ca sinteză etnică nouă și ca expresie a acesteia sub forma civilizației daco-romane. Fără îndoială că dacii din afara provinciei jucaseră un rol activ în refacerea unității și au continuat să joace același rol și în menținerea și dezvoltarea romanității în întreaga zonă carpato-dunăreană și pontică. Ei au fost în realitate factorul de permanență, de continuitate în teritoriile neocupate de romani, dar într-o formă oarecare sub autoritatea acestora și părtași la

¹⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973. Pentru ramura mai de nord-est a dacilor, vezi: N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor—Costobocii*, în „Bul. Universității Babeș-Bolyai”, Cluj, I, 1-2, 1956, p. 183-199.

¹⁷ Gh. Lazin, I. Nemeti, *Descoperiri dacice din sec. II-IV e.n. în zona Carei*, în „Crisia”, II, 1972, p. 200-202; pentru circulația monetară în sec. II-IV, a se vedea; Gh. Lazin, în „Studii și comunicări”, Satu-Mare, 1969, p. 111-119.

¹⁸ S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, în „Acta Mus. Napocensis”, 4, 1967, p. 107-126; Eg. Dörner, *Dacii și sarmații în vestul României*, în „Apulum”, IX, 1971, p. 684-686.

¹⁹ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 296, pl. LXXX/3.

împrumutul și asimilarea bunurilor de civilizație romană, folosind deopotrivă și moneda imperială. Cu dreptate N. Iorga și V. Pârvan au arătat că lipsa inscripțiilor, care se aduce drept argument al neincluzerii dacilor liberi în procesul romanizării, nu este un temei ca localnicii din Ialomița de azi până în Bucovia să nu fi vorbit limba latină și deci să nu fi devenit și ei romanici, ca și cei intrați sub stăpânirea directă romană. Procesul unificării etno-culturale daco-romane a intrat într-un ritm din ce în ce mai viu după 271 e.n. când frontierele Daciei romane nu mai constituiau o piedică și întrepătrunderea de populații de același neam se făcea mai ușor. În lumina descoperirilor arheologice din ultimii 30 de ani se vede clar cum după 271 și în jurul anului 300 e.n. se constituise o mare unitate culturală având unele particularități zonale, dar pe care putem s-o numim, pe întreaga ei extensiune, daco-romană și de aceeași etnicitate unitară daco-romană. În acest proces sînt prezenți daco-romanii din fosta provincie și populația de aceeași origine din afara provinciei. În orice caz, datele arheologice nu sprijină concepția veche privind prezența în fosta provincie traiană a goților imediat după 271 e.n. Ei nu au jucat nici un rol în formarea noii unități etno-culturale. Se dovedește însă că o componentă locală a intrat în structura culturii lor și că această cultură s-a suprapus —, și în parte s-a întrepătruns —, fondului unitar indigen.

Pornind de la împrejurările istorice ce au urmat retragerii oficiale romane din Dacia, ca păstrarea totuși a unei zone la nord de Dunăre și a unei legături permanente cu populația daco-romană, cercetarea arheologică românească a fost mereu preocupată, nu numai de cunoașterea cît mai temeinică a localnicilor, dar și de aceea a neamurilor în migrație, a specificului civilizației lor și în general a dinamicii migrațiilor, în raport cu băștinașii, care reprezentau factorul de permanență și în continuă dezvoltare.

Continuitatea și unitatea de cultură materială și spirituală, așa cum se reflectă ea în descoperirile arheologice, pot fi mai corect înțelese numai dacă avem mereu în atenție discontinuitatea permanentă a popoarelor în migrație, care au trecut peste băștinași, ca o pînză mai subțire sau mai densă, acoperind fie toată romanitatea carpato-dunăreană sau numai porțiuni ale ei, cîteodată concentrîndu-se în simple puncte de polarizare unde puteau rămîne mai îndelung și unde vor fi surprinși mai tîrziu, unii dintre ei, de lumina izvoarelor scrise. Raportul dintre continuitate și discontinuitate a fost totdeauna în favoarea indigenilor. Și istoricii au ajuns la o asemenea concluzie²⁰, deosebit de importantă, referindu-se însă la perioada prezenței pe teritoriile Dacoromaniei doar a pecenegilor, cumaniilor și tătarilor și aducînd argumente de ordin instituțional-istoric, pe care le considerăm întru totul valabile. Popoarele turcice au provocat, desigur, o discontinuitate de dominație directă sau formală cu trecerea „stăpînirii” de la unii la alții. Toate popoarele migratoare sfîrșeau, fie izgonite de alți migratori mai puternici, fie asimilați de localnici sau deplasîndu-se în regiuni considerate de ei mai prilenice vieții lor.

Concepția continuitate — discontinuitate poate fi fundamentată cu predilecție de cercetarea arheologică. A fost o vreme cînd se căutau migrațiilor, cu mormintele șefilor lor, bogate în inventar și cu taze excepțional

²⁰ A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor, în Unitate și continuitate în istoria poporului român*, 1968, p. 112.

de valoroase, prin metalul prețios al obiectelor din conținut și importante, fără îndoială, din punct de vedere științific, întrucît prin intermediul lor se sesizează legăturile aristocrației migratorilor cu civilizația greco-romană și uneori cu băștinașii. Asemenea strălucitoare obiecte dezvăluie deopotrivă și „mirajul” Romei imperiale pentru acei „barbări”. Cerința istoriografiei noastre actuale este de a ne apleca mai mult asupra băștinașilor —, a „acelor mici de pe aici”, cum spunea la o oră de curs universitar cu peste patru decenii în urmă Ioan Andrieșescu —, și asupra culturii lor, oricît de modestă ar fi ea. Această cultură reprezintă, de fapt, dovada continuității și a unității etno-culturale locale, cît și mediul în care pătrundeau alogenii. Contactul între aceștia și localnici îl surprindem în cultura autohtonilor, care oglindește uneori și conviețuirea mai îndelungată, simbioza și asimilarea în masă a unora, cum a fost cazul cu vechii slavi, dar și a unor resturi de migratori, după sfărîmarea dominației lor, cum s-a întîmplat cu gepizii și avarii. Istoricii și arheologii români, deși adepți ai concepției autohtonismului, nu au negat niciodată latura pozitivă uneori a fenomenului migrațiilor, al difuziunii și adoptării unor elemente de cultură sau de organizare provenind de la migratori. Documentarea arheologică vine să sprijine o asemenea concepție.

După plecarea administrației și armatei romane din Dacia, populația daco-romană a rămas pe loc. Au mai rămas și nuclee de romani, pe care cercetările arheologice i-a surprins, de pildă, în puternicul centru roman de la Apulum. Între secolele III-V nu a existat nici o întrerupere a continuității de viață și de stăpînire romană la nord de Dunăre pe o zonă, deși fluctuabilă, destul de adîncă ²¹. În vremea lui Constantin cel Mare a avut loc o puternică revenire a imperiului la nord de fluviu și tot atunci se ridică din temelie o serie de caste, cetăți, turnuri de pază etc., iar în 332 e.n. — abia atunci! goții vor deveni *foederati* ai imperiului, cu obligația de a păzi granița imperiului. S-a dovedit ²², pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice și a unor studii de amănunt că Dacia nu a fost „cedată” goșilor în 271 e.n., cum se susținea de obicei. Goții se țîn încă departe de fosta provincie, a cărei populație nu s-a considerat niciodată „părăsită” de autoritatea imperială romană.

Relațiile dintre băștinași și goți trebuie să fie apreciate ținîndu-se seama de rolul activ jucat de dacii liberi (nu de goți!) și de participarea localnicilor la formarea și dezvoltarea culturii numite Sîntana de Mureș-Cerneahov, care are o componentă puternică germanică, respectiv gotică, dar și una autohtonă, romanică, în afară de alte elemente eterogene. Important este că cercetarea arheologică românească recentă a deslușit structura etnică a culturii Sîntana-Cerneahov și a scos în toată lumina pe localnici,

²¹ D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord de Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurélien (IIIe Ve siècles)*, în „Daco-Romanica”, vol. 1, Freiburg-München, 1973; În problema continuității vezi și D. Protase, *Problema continuității în Dacia, în lumina arheologiei și numismaticii*, 1966, idem, în „Banatica”, 1, 1971, p. 93—105.

²² Ceca ce arătasem încă din 1951; D. Berciu, *Istoria veche a României*, curs universitar 1950—1951, București, 1951, p. 282. B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din sec. IV e.n. în Muntenia*, 1966; Gh. Diaconu, *Tirgșor, Necropolă din sec. III-IV e.n.*, 1965; idem, *Mogoșeni — necropolă din sec. IV e.n.*, 1970; I. Ioniță *Elemente autohtone în cultura Sîntana de Mureș în Moldova*, în „Carpica”, IV, 1971.

în mijlocul cărora s-au așezat goții, în speță vizigoții. S-au făcut ample cercetări în necropole și așezări ale acestora (Oinac, Spanțov, Independența, Olteni, Ciumbud, Tîrșor, Mogoseni etc.), dar de fiecare dată răsăreau cei statornici de veacuri: băștinașii. În complexele culturale considerate gotice apar produse daco-romane și romane, care atestă prezența indigenilor. S-a arătat că în cîmpia Munteniei goții au găsit într-adevăr o populație daco-romană și coloniști romani, cu care au conviețuit ²³.

Prezența neamurilor germanice din secolul IV e.n. părea a se permanentiza, mai ales că ele dobîndiseră situația de federați ai imperiului, ceea ce le mărea prestigiul și îi apropia de localnici. Iureșul hunilor din 375—376 e.n. destramă această „pînză” germanică și o risipește. Dominanția hunilor este și mai slabă, mai mult nominală, cu toată teroarea față de cei cuceriiți. Moștenirea gotică va dispărea încet, încet, în parte însușită de stăpînii pămîntului, care în condițiile de instabilitate și nesiguranță din a doua jumătate a secolului al IV-lea și din secolul al V-lea e.n. vor constitui factorul ce va asigura continuitatea etnică și de cultură. Expedițiile din 442 și 447 ale lui Attila au dus la distrugerea definitivă a vieții urbane romane la nord de Dunăre, care constituia forța stăpînirii și civilizației romane. Orașele, printre care și Sucidava (Celei azi), și cetățile refăcute sau construite din temelie de Constantin cel Mare sînt prădate și distruse. Stratele de arsură și obiectele de factură hunică descoperite în săpăturile de la Sucidava atestă acest lucru. Deși localnicii trec la o economie caracteristică sătească, totuși ei nu abandonează agricultura pentru a se ocupa exclusiv cu păstoritul. Descoperirile arheologice datînd din secolul al V-lea și din secolele următoare atestă locuirea, în continuare, a aborigenilor la cîmpie și practicarea de către ei a agriculturii. Terminologia latină din limba română nu s-ar fi menținut dacă nu ar fi existat o continuitate și în agricultură. În condițiile istorice de după 375 e.n., continuitatea dobîndește un și mai pronunțat caracter de mobilitate și discontinuitatea migratorilor crește, cu excepția slavilor, după cum vom vedea. Pe de altă parte hunii nu au întrerupt cu totul legăturile dintre regiunile nord-dunărene și lumea romană sud-dunăreană, cum începe să se acrediteze părerea. Se răspîndesc încă la nord de Dunăre monede și importuri romano-bizantine. Hunii nu au reușit, ca neamurile germanice în ținuturile locuite de ei la est de Munții Apuseni, la sud și la răsărit de Carpați, să creeze o pătură de cultură proprie. Din contră, cultura materială și spirituală locală de la sfîrșitul sec. IV și din sec. V reprezintă o reînviere, o refacere a unității sale, acum de esență etnică romanică. Ea este documentată de ceea ce se numește complexul Bratei ²⁴ — Costișa. Dealtfel s-a documentat și dăinuirea în Transilvania a populației romanizate ²⁵, unele nuclee, în mediul urban ce au supraviețuit pe alocuri, dezvoltînd chiar o viață romană proprie, ca la Apulum și în alte părți. În orice caz, în cultura sec. IV (a doua jumătate) și V (prima jumătate) renasc tradițiile geto-dace, persistă elemente de factură Sintana de Mureș și predomină componența romanică. Din punct de vedere demografic, așezările localnicilor atestă o populație numeroasă

²³ D. Tudor, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 116.

²⁴ Lîgia Birzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV-V (Cimitirul I de la Bratei)*, 1973; cf. Eugenia Zaharia, *loc. cit.*

²⁵ Cf. K. Horedt, în „SCIV”, 4, 1967, p. 575—580.

față de descoperirile de caracter hunic²⁶, în general sporadice. În perioada de care vorbim în prezent se plasează o serie întreagă de tezaure și inventare de morminte „princiare”, care dezvăluie vîrfurile aristocrației militare dominante a migratorilor. Amintim doar pe cele de la Pietroasele-Buzău, Concești-Bucovina, Someșeni-Cluj, Tăuteni-Bihor (descoperit în 1970²⁷). În lumina acestor strălucitoare bogății, cultura modestă a localnicilor ne apare totuși în toată forța ei de dăinuire și evidentă continuitate pe aceleași meleaguri a creatorilor ei. De aceea în formele și în structura intimă a culturii materiale din sec. IV—V, oglindită în descoperirile arheologice din ultimele trei decenii, vedem unitatea etno-culturală caracteristică a Dacoromaniei. În condițiile create de prăbușirea păturii germanice și de pătrunderea violentă a hunilor, care deschideau migrațiile asiatice spre Europa sud-estică și centrală, s-au putut stabili, pentru prima dată între indigeni și aristocrația militară a hunilor, raporturi noi, în sfera cărora intrau comunitățile sătești (obștile), reprezentanții acestora pe lângă migratori, cît și cantitatea și forma tributului și a altor obligații. Arheologia nu ne poate încă ajuta în elucidarea acestei probleme. Ea constată doar prezența nominală a unei păтури dominante și bogăția extraordinară a unor reprezentanți ai acesteia, iar la polul celălalt, pe modestii dar permanenții localnici, cu cultura lor lipsită de strălucire, plină însă de vitalitate și de seva unei tradiții milenare, reinviată acum, sub pojhîța trecătoare a hunilor, pe care alte neamuri, după moartea lui Attila în 453, o risipeau, luîndu-le locul sau neîngăduindu-le să se așeze în anumite regiuni. Astfel o cultură, a unui alt neam în migrație, dar tot germanic, este cea gepidică din vestul țării noastre, în care nu poate fi tăgăduită prezența componentei romanice, care indică mereu, prezenți și activi, pe băștinași. Pe baza unei analize temeinice a descoperirilor de la Morești²⁸ pe Mureș s-au putut scoate în evidență elemente originare germanice-gepidice și cele romanice sau romano-bizantine. „Pinza” aceasta a gepizilor din vestul teritoriului nostru, deși germanică și datînd în principal din a doua parte a sec. V și din sec. VI, reprezintă totuși o discontinuitate față de „pinza” gotică, atît teritorial, cît și în ceea ce privește particularitățile culturale specifice. O asemenea discontinuitate a fost favorabilă dezvoltării localnicilor. Am spus-o și altă dată că pătura germanică amenința să se permanentizeze și să „înăbușe” pe daco-romani. De aceea am considerat că vijelia hunică risipind neamurile germanice din spațiul Dacoromaniei, a îngăduit ca băștinașii daco-romani să-și refacă unitatea etnică și de civilizație. Dominația gepizilor a fost sfărîmată de avari în 568, care ocupau Pannonia, slavii și resturile gepizilor rămînînd în dependența lor.

Secolul al VI-lea reprezintă pentru istoria regiunii carpato-dunărene și pontice o perioadă de mari transformări și afirmare a aborigenilor. Documentarea arheologică din ultimele decenii atestă în secolul al VI-lea și secolul al VII-lea prezența pe întregul teritoriu al României a unei civili-

²⁶ S. Morintz, *Realizări ale arheologiei românești în ultimele trei decenii*, în „SCIVA”, 25, 3, 1974, p. 348.

²⁷ Sever Dumitrașcu, *Tezaurul de la Tăutent-Bihor*, 1973.

²⁸ K. Horedt, *Stedlung, Burg und Stadt*, 1969, p. 134; idem, în „Dacia” N. S. XVIII, 1974, p. 176—188, Dorin Popescu, *Das gepidische Gräberfeld von Morești*, în „Dacia”, N.S., XVIII, 1974, p. 189—238.

zații unitare și de caracter romanice, pe care arheologii au denumit-o Ipoțești-Cindești sau complex Ipoțești-Ciurelu-Cindești-Botoșana-Bratei-Morești. Acestui vast orizont romanic îi aparține și necropola de incinerare de la Sărata Monteoru (cu 1586 morminte descoperite între 1940—1958), în care apar elemente autohtone, paleocreștine și vechi slave. Structura civilizației Ipoțești-Cindești se dezvoltă pe fondul autohton din secolul IV—V-lea și cuprinde vechiul teritoriu al Daciei preromane. Continuitatea și unitatea se reflectă în modul cel mai clar în conținutul romanic al acestei civilizații, așa cum îl arată ceramica, uneltele, podoabele (fibulele zise „digitate” aparțin acestui complex) etc. În epoca acestei civilizații unitare și romanice, statul roman face un nou efort, sub împăratul Justinian, de a asigura stăpânirea la Dunărea de Jos. Se întreprind acum mai multe expediții la nord de Dunăre și se refac unele caestre, ca cel de la Drobeta, Sucidava (azi Celei) și altele. Monedele lui Justinian circulă pînă departe la nord de Dunăre. Asemenea monede au fost descoperite în județele Vilcea și Dîmbovița. Romanitatea carpatică și nord-dunăreană se dezvoltă nu numai datorită forțelor sale proprii, dar și faptului că ea se găsește și de data aceasta în legătură cu imperiul, sub a cărui protecție se considera.

O caracteristică a acestei epoci de răscruce în istoria poporului nostru, care au fost secolele VI—VII, este răspîndirea largă a creștinismului la populația băștinașă. Noua credință este documentată de descoperirile arheologice paleocreștine încă din secolul al IV-lea e.n. Este de amintit aici candelabrul de bronz creștin de la Biertan, județul Sibiu, avînd inscripția în limba latină *Ego Zenovius votum posui* („Eu, Zenovius am pus (această) danie”). Piesa datează din secolul al IV-lea e.n. Se poate presupune că noua credință să se fi răspîndit printre daco-romani și mai înainte de 313 e.n. cînd a devenit religie oficială în imperiul roman, în vremea lui Constantin cel Mare. Descoperirea menționată mai sus este importantă din punct de vedere istoric, fiindcă ea aduce dovada că în secolul al IV-lea e.n. exista în fosta provincie Dacia o populație daco-romană (la Biertan se află și o așezare rurală daco-romană), că aceasta vorbea limba latină, că legăturile cu imperiul nu fuseseră întrerupte (candelabrul provine dintr-un atelier sudic), că localnicii se organizează într-o comunitate creștină și aveau un lăcaș de cult. Creștinismul s-a răspîndit la daco-romani sub forma latină și populară, nu de sus în jos. El a contribuit la adîncirea romanității carpato-dunărene, la îmbogățirea limbii vorbite de indigenii romanizați de mult. În secolul al IV-lea e.n., se constată că localnicii din cîmpia Munteniei cunoșteau limba latină, cită vreme pe două fragmente ceramice din secolul al IV-lea e.n., găsite la Curcani-Ilfov și Socetu-Teleorman apar respectiv, inscripțiile *Mitis* și *Aureli(u)s Silvanus fecit pataelam* (corect *patellam*) *bonam*²⁹, („Aurelius Silvanus a făcut (această) farfurie bună”), cu o scriere primitiv executată și cu greșeli de ortografie, care indică pe un localnic. În Dobrogea, la Piatra Frecăței, județul Tulcea, a fost descoperită o biserică paleocreștină care pare a fi din vremea lui Constantin cel Mare și cea mai veche din întreaga Europă sud-estică, după oficializarea creștinismului³⁰. Alte biserici au

²⁹ Zoe și Petre Voivozeanu, în „Revista Muzeelor”, nr. 6, 1970, p. 530.

³⁰ Petre Aurelian, *Beroe I, necropola din veacurile II-VII e.n. de la Piatra-Frecăței*, 1975 (rezumatul tezei de doctorat), p. 21

fost descoperite la nord de Dunăre. Avem în vedere cercetările de la Suci-dava și Drobeta. Opaite de bronz și alte obiecte creștine datînd din secolul al IV-lea e.n. au fost găsite în diferite locuri din Transilvania³¹. Din secolul al VI-lea dovezile răspîndirii creștinismului sînt mai numeroase. Apar tipare de piatră, în care se turnau cruci de metal³². Alte piese poartă semnul crucii, vopsit³³, turnat în bronz, săpat sau scrijelat pe vase de lut sau opaite.

Trebuie subliniat că creștinismul a constituit pentru localnici un factor de civilizație, care i-a diferențiat față de popoarele în migrație și i-a unit în cadrul comunităților lor de obști sau confederații de obști (țări cu timpul), că el a jucat în acea vreme un rol istoric, atît pe plan lingvistic (îmbogățînd vocabularul limbii vorbite), cît și spiritual și organizatoric-politic. Numai așa poate fi interpretat bogatul orizont —, de care dispunem în prezent —, al descoperirilor arheologice datînd din secolele al IV-lea, al V-lea și al VI-lea. Majoritatea aparține complexului de caracter etnic romanic Ipotești-Cîndești, de care am vorbit în paginile anterioare și care —, istoricește vorbind —, nu mai poate fi inclus în vreo altă etapă a procesului de romanizare³⁴, întrucît aceasta se încheiase înainte de secolele VI—VII, cînd vin vechii slavi.

În afară de factorii fundamentali ai etnogenezei poporului român, — cel geto-dacic și cel roman —, trebuie să avem în vedere și elementul slav, care a dat o anumită coloratură limbii române și însăși culturii noastre. În lumina descoperirilor arheologice de după 1960 și a studiilor ce s-au făcut între timp, componenta slavă ne apare ca un adaos —, ca un *adstratum* —, care nu a putut modifica nici structura etnică, nici pe cea lingvistică și nici mersul înainte al dinamicii istoriei poporului nostru. Pătrunderea slavilor pe teritoriul larg al Dacoromaniei a avut loc la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, într-un moment cînd nucleul etnicității romanice a poporului român, al entității sale lingvistice și al spiritualității sale se constituise. Cu sau fără aportul slav, procesul cristalizării definitive a poporului nostru ar fi continuat. Poate că fără slavi, etnogeneza noastră s-ar fi încheiat mai repede și primele formațiuni politice prestatale ar fi apărut mai devreme. Limba română era formată în secolul al VII-lea. Specialiștii în domeniul lingvisticii au arătat că la această dată exista un grup lingvistic unitar, străromânesc sau român comun, format după secolul al IV-lea e.n., în cadrul romanității orientale și că etnogeneza noastră s-a desfășurat deopotrivă la sud și la nord de Dunăre³⁵. Faptul că limba română nu are dialecte, — ceea ce nu este cazul

³¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 476—479.

³² Asemenea tipare s-au găsit pe teritoriul Municipiului București, la Cîndești, Olteni, etc. Muzeul de Istorie RSR.

³³ O amforă bizantină din sec. VI, pe care a fost trasat cu culoare roșie semnul crucii, provine de la Tîrgul Secuiesc și se găsește în Muzeul din St. Gheorghe.

³⁴ M. Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIe-VIe siècles de n.e.*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, 1965, p. 24—25. Dealtfel, în întreg teritoriul Munteniei se constată prezența activă a civilizației romane, a însușirii acesteia de populația din zona respectivă, care crează o cultură unitară, cu tradiții dacice și elemente romane. A se vedea recenta monografie: Suzana Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei: Cercetările de la Dulceanca*, 1974.

³⁵ Al. Rosetti, *Considerations sur la formation de la langue roumaine*, în „Dacoromania” 1, Freiburg-München, 1973, p. 177—182.

cu celelalte limbi romanice —, dovedește că ea era formată ca o unitate³⁶ și vorbită de un popor unitar. Descoperirile arheologice nu sînt în consens cu izvoarele scrise că primele grupe de slavi ar fi pătruns pe teritoriul actual al României în primele decenii ale secolului al VI-lea. Unii arheologi împărtășesc totuși această părere³⁷, majoritatea opinînd pentru a doua jumătate a secolului al VI-lea sau chiar pentru sfîrșitul acestui secol. Descoperirile privind prezența vechilor slavi în regiunea carpato-dunăreană și balcanică s-au înmulțit în ultimii 15 ani³⁸. Nu este cazul a le mai înșira aici. Trebuie totuși să subliniem că vechii slavi pătrund într-un mediu etnic și cultural unitar, documentat de descoperirile arheologice aparținînd complexului Ipotești-Cîndești, conceput în accepțiunea sa cea mai largă. Slavii iau primul contact cu purtătorii acestui complex, care erau din punct de vedere demografic și cultural superiori lor. Aceștia împrumută localnicilor unele elemente de cultură materială (de pildă forme de vase lucrate cu mîna), dar și slavii și-au îmbogățit cultura proprie cu elemente locale. Noile cercetări, dintre care unele foarte recente, ca cele de la Lozna, județul Botoșani³⁹, au surprins și mai clar procesul de adoptare de către vechii slavi a culturii materiale autohtone. Prin intermediul localnicilor, slavii au împrumutat și obiecte de podoabe bizantine.

La începutul secolului al VII-lea limesul romano-bizantin de pe Dunăre se prăbușește și slavii se revarsă în Peninsula Balcanică, ceea ce a dus la o modificare esențială a hărții etnografice din aceste părți ale Europei. Slavii au reușit să asimileze ei populația romanică de la sudul Dunării, ca și pe proto-bulgari, dar la nord de acest fluviu, blocul carpato-dunărean al romanității orientale va asimila ei, în urma unui lung proces de simbioză ce se reflectă în documentarea arheologică actuală, pe vechii slavi, nu fără a-și îmbogăți civilizația proprie și limba. Dacă pătrunderea slavilor și apoi a bulgarilor, mai bine organizați, dar numericeste mai puțini, a provocat dislocarea romanității sud-dunărene, în Carpați și la Dunăre a rămas și a dăinuit romanitatea carpato-dunăreană, unitară și vastă, cuprinzînd tot spațiul Dacoromaniei⁴⁰. Cu dreptate a fost combătută⁴¹ ipoteza neîntemeiată că odată cu venirea slavilor întreaga romanitate dintre Carpați și Balcani ar fi fost „înghițită” de ei și că abia în secolele XII-XIII s-ar fi petrecut o „descălecare” a unei populații românești în Muntenia⁴². Evident, datele arheologice, toponimia și chiar izvoarele scrise sînt împotriva unei atare ipoteze. Nu poate fi vorba nici de vreo românizare tîrzie a unor ținuturi care făcuseră parte din Dacia preromană și intraseră în procesul romanizării și în unitatea romanică, respectiv românească —, carpato-dunăreană și pontică.

³⁶ Al. Graur, *Unitatea limbii române*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, 1968, p. 99 și urm.

³⁷ M. Comșa, *Direcțiuni et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VIe-VIIe siècles (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie)*, în „Balcano-Slavica”, 1, p. 9 și urm, cu nota 4.; idem, în „Apulum”, XII, 1974, p. 300 și urm.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Dan Gh. Teodoru, în „Din trecutul județului Botoșani”, I, 1974, p. 109.

⁴⁰ D. Berciu, *Dacoromania, o realitate istorică, bază a formării poporului român*, în „Era Socialistă”, LV, 19, 1974, p. 37 și urm.; idem, în vol. LV, 12, 1975, p. 40 și urm.

⁴¹ D. Tudor, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum”, XII, 1974, p. 116.

⁴² C. Daicoviciu, în „Süd-östeuropa Studien”, 1967. nr. 9, p. 9—20; idem, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 187—195.

În încheiere vrem să arătăm încă o dată că vatra de formare a poporului român nu s-a restrins numai la fosta provincie Dacia și numai la valea Dunării și Dacia pontică. Această vatră acoperea pînă la sfîrșitul sec. VI-lea toată romanitatea orientală, inclusiv fosta Dacie preromană, care, în toată extinderea ei geografică locuită de daci, a intrat în procesul romanizării și deci în acela al plămădirii poporului român. După venirea slavilor, vatra românilor rămîne cea Dacoromanie la baza căreia stau tradițiile geto-dace, romane și daco-romane și se desfășoară procesul etnogenezei noastre, în a cărui dinamică unitară avea să joace un rol activ și unitatea factorului geografic. Documentarea arheologică actuală scoate în evidență civilizația statornică, de agricultori, crescători de vite și meșteșugari, care a constituit fondul istoriei perindărilor nenumăratelor „pînze” de neamuri migratoare și de culturi eterogene care în anumite momente păreau a înăbuși pe localnici. Numai în viziunea concepției discontinuității migratorilor, a continuității aborigenilor, a existenței unor centre de polarizare, trecătoare și acelea, precum și a Dacoromaniei ca unitate geografică, etnică și lingvistică, vom înțelege formarea poporului român și apariția lui pe scena istoriei în secolul al VII-lea, în acele numeroase „romanii”, pe care slavii le vor numi „vlasii”, din care „romanii populare” sau „sătești”⁴³, concentrate pe văile unor ape și în alte unități geografice favorabile și ele dezvoltării vieții omenеști și organizării acesteia în vederea apărării, sesizate și în cercetările arheologice, vor lua naștere, printr-un proces de confederare „țările” (Terra-ae) și apoi *Romania*, ca entitate etnică, lingvistică, de civilizație și istorică. Descoperiri arheologice din Cîmpia Munteniei documentează aci prezența unei culturi romanice⁴⁴ cu o populație romanică, organizată foarte probabil într-o „romanie” cită vreme de la vechii slavi care au pătruns în această regiune ne-au rămas denumirile de „Vlașca” („Țara Valahilor”, adică a românilor) și „Vlasia” (Pădurea Vlahilor, a românilor).

După contactul cu slavii, procesul dezvoltării românilor continuă. În cultura materială din secolele VII-VIII, scoasă la lumină de descoperirile arheologice, se constată chiar o accelerare a ritmului de asimilare a slavilor. Amintim cercetările de la Bezid, Filiaș, Eliseni-Harghita, Fundu Herții-Botoșani, Poiana-Dulcești (județul Neamț), necropola din secolul al VIII-lea de la Obîrșia Nouă (județul Olt)⁴⁵, cea de la Frățești-Giurgiu⁴⁶ și cea de la Izvorul-Ilfov⁴⁷. Metoda demografică aplicată de unii specialiști români și în domeniul arheologiei, a arătat că în secolul al VIII-lea exista un destul de mare număr de așezări și necropole⁴⁸. Studiul materialelor arheologice a demonstrat, pe de altă parte, că, în ciuda instabilității create

⁴³ Numite așa de N. Iorga și a căror cunoaștere adincită a fost dusă mai departe de istoricii zilelor noastre : Șt. Ștefănescu, *Inceputurile statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga*, în „Studii. Revistă de istorie”, 24, 4, 1971, p. 673—681.

⁴⁴ Este vorba de complexul Ipotești-Ciurelu-Cîndești.

⁴⁵ Octavian Toropu și Onoriu Stoica, *La nécropole préféodale d'Obîrșia-Olt (Note préliminaire)*, în „Dacia”, N.S., XV, 1972, p. 163—188. În unele morminte apar și elemente creștine.

⁴⁶ Suzana Dolinescu-Ferche și M. Ionescu, în „Dacia”, N.S., XIV, 1970, p. 426 și urm.

⁴⁷ B. Mitrea, în „SCIV”, 18, 3, 1967, p. 449 și urm.

⁴⁸ O. Toropu, *Oltenia în secolele IV-X, în lumina arheologiei și numismaticeii* (rezumatul tezei de doctorat), 1974.

după venirea slavilor și bulgarilor, autohtonii au rămas pe locurile lor. Pe sub „pînza” eterogenă a secolelor VIII—IX, răsare, în lumina cercetării arheologice, un popor unitar și o civilizație unitară. Revenirea dominației bizantine pe Dunăre în secolul al X-lea, documentată prin numeroase date arheologice și numismatice, a reactivat fondul romanic și a alimentat renașterea vechilor tradiții, pe care le găsim uneori și în descoperirile arheologice aparținind unui mare complex, care poate fi numit carpato-danubiano-pontic și balcanic, decît altfel, și la periferia căruia se găseau grupe cu particularități deosebitoare.

Dinamica formării poporului român după 271 e.n. și mai ales după secolul al V-lea s-a desfășurat într-un mediu de viață și economie sătească. Adevărații stăpîni ai pămîntului au asigurat continuitatea în geneza poporului român, spiritualitatea și civilizația acestuia.

PROBLÈMES CONCERNANT LA FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN À LA LUMIÈRE DE LA RECHERCHE ARCHÉOLOGIQUE DE RÉCENTE DATE

RÉSUMÉ

La présente étude se fonde sur la documentation archéologique obtenue notamment après 1960, date où a paru le traité d'Histoire de la Roumanie, vol. I. Ces 15 dernières années l'on a effectué d'amples travaux de fouilles archéologiques sur tout le territoire du pays. L'auteur reconsidère également certaines découvertes datant de la période antérieure à l'année 1960 et apporte de nouvelles interprétations en ce qui concerne la conception d'ensemble de la problématique de l'ethnogenèse du peuple roumain. On souligne donc encore plus fermement l'unité et le caractère ethnique du substratum thrace de l'époque du bronze et de la première époque du fer. Les découvertes archéologiques de récente date, les études de détail et les monographies publiées après l'année 1965 jettent une nouvelle lumière sur la civilisation des Géto-Daces, descendants directs et authentiques des Thraces. On démontre, sur la base des données archéologiques, comparées en partie également avec les sources écrites, la grande unité de civilisation et ethnique géto-dace de la période comprise entre le Ier siècle avant notre ère et le Ier siècle de notre ère. Il est montré que la progression des Romains jusqu'au Danube au temps de l'empereur Auguste a dynamisé le processus de romanisation lui-même aussi au nord du Danube. Les découvertes archéologiques (voir celles d'Oenița, département de Vilcea) et la numismatique en font foi. La romanisation des Daces est donc plus ancienne qu'on ne le croyait. En outre, l'auteur relève que dans le processus de romanisation ont été inclus également les Daces libres, ainsi que ce processus de la population autochtone. Les peuples migrants se sont étendus par „nappes” ethniques et culturelles discontinues. Parfois ils ont constitué aussi des noyaux de polarisation, éphémères eux

aussi. Durant l'intervale 261 — 602 l'on a vu se constituer la Dacoromanie — réalité historique, linguistique, de civilisation et géographique. Dans son cadre — qui comprenait l'ancienne province romaine de Dacie, la Dacie préromaine et la Dacie pontique, s'est cristallisé définitivement le peuple roumain, dont la langue était déjà formée au VIIe siècle, comme par ailleurs le peuple. L'ethnogenèse de ce dernier s'est déroulée — comme l'attestent les données archéologiques, linguistiques et historiques — dans l'ample cadre de la romanité orientale, mais elle s'est définitivement constituée dans le large espace de la Dacoromanie, ainsi que le conçoit l'auteur. Le facteur thraco-géto-dace et celui romain ont été des facteurs fondamentaux. Celui slave a représenté seulement un complément, voire un *adstratum*.

IDEI SOCIAL-POLITICE ÎN GÎNDIREA ȘI ACTIVITATEA LUI ARON FLORIAN

DE

FLOREA STĂNCULESCU

Aron Florian este, după cum se știe, o figură proeminentă a învățămîntului național pașoptist din Țara Românească și o personalitate remarcabilă a culturii românești premoderne. Profesor și director al școlii de la Golești, fondată de boierul progresist, Constantin (Dinicu) Golescu, în anul 1826¹, profesor și vicedirector al colegiului național „Sf. Sava”, după ce, în prealabil, funcționase și ca profesor-inspector la Școala Centrală din Craiova², Aron Florian își încheie activitatea didactică ca profesor de istorie generală la Universitatea din București³.

Ca profesor, director sau inspector, legat nemijlocit de învățămînt, Aron Florian nu este însă un simplu practician, ci un valoros autor de manuale școlare, în care, cu tot conținutul mistic-religios al unora, sau cu toate stîngăciile și retorismul altora — caracteristice, de altfel, acelei epoci — se enunță idei înaintate, care trebuie să fie văzute astăzi în adevărata lor lumină și semnificație ideologică. Pentru că, așa cum precizează Programul P.C.R., ideile acestei epoci erau „inspirate din tradițiile revoluționare, progresiste ale poporului român, precum și din ideile înaintate ale veacului, reprezentînd un valoros tezaur de gîndire socială și politică; ele au dat un puternic impuls dezvoltării luptelor de eliberare socială și națională din țările române”⁴.

Fondator, împreună cu profesorul de latină, Gh. Hill — ardelean ca și dînsul — al primului ziar, cu nume simbolic „România”, în 1838⁵, corespondent la periodicele lui George Bariț, din Brașov, timp de 16 ani (1838—1854), redactor la „Telegraful român”, de la Sibiu, Aron Florian poate fi considerat unul din pionierii ziaristicii românești. Așa cum a afirmat, pe bună dreptate, V. Netea, gazeta „România” are meritul de a fi popularizat denumiri geografice și istorice, personalități, miș-

¹ G. Fotino, *Școala din Golești*, în *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, Buc., 1966, p. 13—16; cf. Gh. Pirnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească*, Buc., 1971, p. 228—235.

² I. Popescu-Teiușan, *Inceputurile învățămîntului în Oltenia*, în „Oltenia”, Craiova, 1943, p. 385—394.

³ A. Oțetea și V. Netea, *O sută de ani de predare a istoriei universale la Universitatea din București*, în „Analele Univ. C. I. Parhon” șt. soc. — ist., t. XIII (1964), p. 23.

⁴ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a Societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Buc., 1973, p. 33.

⁵ V. Netea, „România” primul cotidian al poporului român, în „Studii”, t. 19 (1966), nr. 1, p. 47—59.

cări sociale și instituții de pretutindeni, deschizând calea informației universale, din Statele Unite ale Americii pînă în Japonia.

Începîndu-și activitatea în anturajul Goleștilor, al căror spirit își pune amprenta asupra formației sale social-politice de mai tîrziu, realizîndu-se în atmosfera pașoptistă, revoluționară, Aron Florian devine un gînditor și ideolog înaintat.

Participant activ la revoluția română de la 1848, atît în Țara Românească⁶, unde se împămîntenise, dar și în Transilvania⁷, unde se născuse, Aron Florian face parte, indiscutabil, din pleiada de luptători democrați-revoluționari ai generației de la 1848 iar lupta lui, pe ambele versante ale Carpaților întărește și mai mult caracterul unitar al revoluției.

Și totuși, istoria a fost nedreaptă cu el, întrucît fiind eclipsat de marii săi contemporani, Nicolae Bălcescu, Eliade, Kogălniceanu și alții, A. Florian a fost multă vreme neglijat. În lucrările social-politice ale lui A. Florian vom avea însă surpriza de a găsi — în germene — multe din ideile ce vor fi vehiculate ulterior de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu. Astfel multe din ideile istoricului moldovean, din celebrul *Cuvînt* de deschidere a cursului de istorie națională de la Academia mihăileană, din 1843, se pot întîlni și în cuvîntarea de sfîrșit de an a vice-directorului colegiului național, din anul 1838⁸. E suficient să amintim că și cunoscuta formulare privind importanța istoriei, ca fiind cartea de căpetenie a unui popor, în care el își vede trecutul, prezentul și viitorul și care aparține ideologiei romantismului epocii, se întîlnește și la A. Florian, înainte de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu. Astfel în „Precuvîntare” la manualul de istorie, el scrie că „istoria este oglinda magică a vremurilor trecute, icoana adevărată a vremii de acum și cheia cea de mare preț, cu care se deschide, oarecum, și ascunsurile viitorului.”⁹

⁶ M. Regleanu, *Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească* în „Revista Arhivelor” 2/1958, p. 32—50; Fl. Stănculescu, *Școala din Țara Românească în sprijinul revoluției de la 1848*, în „Studii”, t. 26 (1973), nr. 3, p. 466.

⁷ *George Bariț și contemporanii*, vol. I. Corespondența primită de la A. Florian, A. T. Laurian și I. Maiorescu, Buc., 1973, p. 6—7. „Ca transilvănean ce sînt, auzind că frații și surorile mele, prietenii și toată nația mea de acolo este amenințată cu stîngerea totală, am primit a fi secretar la comitetul român al nației române din Transilvania...” — M. Regleanu, *op. cit.*, p. 48.

⁸ Pentru A. Florian a se vedea, în special, studiul lui V. Popa, din „Buletinul Univ. Babeș-Bolyai” seria științe sociale, vol. I (1956) nr. 1—2, p. 225—239. Dealtfel, în acest studiu se precizează, pe bază de izvoare, adevăratul său nume de Aron Florian și este analizată, în lumina concepției materialismului istoric, activitatea didactică, opera istorică și lupta revoluționară, sesizîndu-se, în linii mari și unele idei social-politice din gîndirea sa; cf. P. Teodor, *Contribuția lui A. Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale* în „Acta Musei Napocensis” V (1968); cf. V. Cristian, *Opera istorică a lui A. Florian* în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași, secția III, istorie, t. 16 (1970), fasc. 1, p. 37—54 și fasc. 2, p. 113—133; idem, *Importanța istoriei în concepția generației pașoptiste*, ibidem, t. XX (1974) fasc. I, p. 1—16; în acest studiu se apreciază, în mod just, că „în mare parte ei (N. B. și M. K.) reiau idei frecvente în prima jumătate a secolului trecut, chiar dacă acestea nu au, uneori, claritatea și coerența pe care le capătă la cei doi gînditori” (p. 2).

⁹ A. Florian, *Idee repede de istoria Principatului Țării Românești I*, Buc., 1835, p. V la XIX. Chiar și plastica expresie a lui N. Bălcescu „Deschid sînta carte...” se regăsește la Aron Florian în eseu, pe care-l vom analiza pe larg, în paginile următoare, astfel: „Deschizînd istoria, aflăm că staturi mici și nelsemnate, în care au domnit patriotism și duh public...”.

Iar pericolul traducerilor pentru literatura națională, denunțat de M. Kogălniceanu în „Dacia literară” este sesizat, cu doi ani înainte, de Aron Florian.¹⁰ Dealtfel, informația și comentariile critice, privind viața culturală și literară din Țara Românească, furnizate de A. Florian lui G. Bariț, nu au fost suficient de valorificate, deoarece corespondența dintre cei doi prieteni luptători, n-a fost cunoscută în întregime, iar multe din scrisori au fost publicate și cu greșeli de transcriere.¹¹

De asemenea, nici conținutul de idei social-politice, cuprins în aceeași corespondență, în manualele școlare sau în alte lucrări, n-a fost, aproape deloc, explorat, această sursă fiind considerată minoră sau îmbicsită de misticism, cum este cazul cu manualul de *Catehism*. Și totuși chiar această primă lucrare didactică a lui A. Florian conține idei generoase, cu un profund caracter etic, unele din ele cu pronunțat aspect progresist. Arătând astfel ce cunoștințe sînt „trebuincioase pentru orce om, fie de orce stare va fi”¹², Aron Florian militează pentru un învățămînt popular, fără îngrădire de clasă. Iar în capitolul: „Cu ce mijloace cîștigă cineva averea” el precizează că fiecare om trebuie să trăiască și să muncească cîstit „nu ca un trîntor, cu paguba și sudoarea altuia, cum am zice plugarul și ministru, toți aceștia au cîte o meserie cu care prin muncă, cu osteneală cîștigă bani”¹³, ceea ce înseamnă că el se pronunță pentru egalitate socială și împotriva exploatării celor săraci. Aceste idei valoroase îl făceau pe Ion Maiorescu să considere, pe bună dreptate, *Catehismul* ca fiind „mai mult al *legii naturale* (s.n.) decît al celei creștinești”¹⁴.

Dar, critica cea mai ascuțită, pe care o face A. Florian societății feudale a timpului său, se găsește în scrisoarea către G. Bariț, din 11 aprilie 1838¹⁵, scrisoarea insuficient valorificată de literatura istorică și filozofică.

Viitorul revoluționar de la 1848, îi preciza aici lui G. Bariț că dacă dînsul privea lucrurile „dintr-un punct teoretic” ca filozof, el le va „privi dintr-un punct practic” străduindu-se, ca un adevărat istoric, să descopere și cauzele care fac să stagneze progresul. Astfel, judecînd, în mod critic, aspectele pozitive și negative ale Regulamentului Organic, el scrie că „afară de cîteva întocmiri barbare¹⁶, este o carte sfîntă, în care este brăzdat drumul fericirii Țării Românești”. Dar, ceea ce îl supără pe A. Florian este faptul că aplicarea lui este frînată de reprezentanții clasei dominante, care nu știu să prețuiască laturile pozitive, întrucît „egoismul lor celînghesuit — precizează el — îi face ca să-și bată joc de cele mai sfînte întocmiri. Regulamentul este în mîna aristocraților — continuă A. Florian — ei leguiesc și ei executează cele leguite”. Iar, mai departe, arătînd că aristocrația românească este incultă și imorală, critica lui A. Florian este necruțătoare: „Năravuri bune (sic) nu se pomenesc, ocară le este cinste, nedreptatea dreptate, tirania slobozenie și virtutea tot felul

¹⁰ *George Bariț și contemporanii...*, p. 4.

¹¹ *Ibidem*, p. V.

¹² A. Florian, *Catehismul omului creștin, moral și soțial*, Buc., 1838, p. 40.

¹³ *Ibidem*, p. 44—45.

¹⁴ *George Bariț și contemporanii...*, p. 216.

¹⁵ *Ibidem*, p. 11—14.

¹⁶ A. Florian se referă, fără îndoială, la capitolele Regulamentului Organic privind raporturile dintre proprietari și clăcași.

de viții”. Aristocrația Țării Românești fiind sărăcită, pentru că și irosea veniturile în capitalele țărilor Europei apusene „și vinde cinstea, își vinde dreptatea, își vinde țara... Nu e nimic legiuit, nu e nimic sfânt care să nu-i fie mijloc de speculație, cu care aristocrația să astupe gurile sărăciei cei mari.”

În contrast cu situația aristocrației el pune situația țăranilor clăcași. Anticipând cu un deceniu și mai bine, cele scrise de N. Bălcescu în „*Question économique des Principautés Danubiennes*”, A. Florian, cu durere în suflet, remarcă : „Poci zice că Țara Românească întreagă lăcuște în bordee, umblă desculță, mănâncă mămăligă de mei, ca să îndestuleze luxul aristocrației noastre, care n-are soț nici într-o parte a Europei”.

Gînditor social-politic înaintat și practician revoluționar, A. Florian preconizează și două mijloace de luptă împotriva aristocrației. Unul ar fi, după părerea sa, formarea și dezvoltarea unei noi aristocrații, similară cu noua nobilime din Anglia, care s-a grupat în partidul whig, iar altul și mai revoluționar, potrivit căruia poporul și-ar lua cu forța drepturile sale, adică ar înfăptui o revoluție națională. „Celălalt mijloc — preciza el — este ca popoul să-și cunoască drepturile sale și să ia sau să-și facă singur ceea ce aristocrația nu va să-i dea sau nu va să-i facă. Ah ! domnule, *acest mijloc ar fi cel mai sigur și cel mai drept* (s.n.) dar este foarte primejdios. Cea mai mică mișcare a norodului de aici — continua el, prudent — ar hotărî umbra de neatîrnare de care se bucură Țara Românească”. Prin soluția înfăptuirii unei acțiuni revoluționare, în acest fel, anticipa tactica, de care se vor folosi revoluționarii de la 1848.

Ideea de revoluție este concretizată în manualul său de istorie, cînd tratează evenimentele din anul 1821, în capitolul 162 și pe care-l intitulează : „Insurecția României”.¹⁷ Ea este îmbrățișată de zelosul revoluționar Ion Axente Sever în preajma revoluției de la 1848 și susținută în articolul-studiu : „Românii să facă ce fac și alții”¹⁸.

Critica acerbă făcută aristocrației și societății feudale, din vremea sa, A. Florian o reia și cu ocazia arderii Regulamentului Organic, în 8 sept. 1848, la Craiova, cînd, în fața a peste 10 000 de țărani — după cum mărturisește Eufrosin Poteca — în calitatea de administrator al județului Dolj a demonstrat „cîte rele a pricinuit nației românești sistema boierilor”¹⁹.

Idei valoroase, înaintate, cu un puternic conținut revoluționar, întîlnim și în documentatul eseu, intitulat : *Patria, patriotul și patriotismul*, apărut, în 1843, an în care luase ființă societatea secretă „Frăția”. Despre această lucrare, contemporanul său, Aron Pumnul, scria, mai tîrziu, că „asemenea cărticică a fost de foarte mare preț pe timpul tipăririi ei”²⁰.

¹⁷ *Manual de istoria Principatului României, de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele noastre, de Fl. Aaron, profesor de istorie generală în colegiul național Sf. Sava, din București, 1839, p. 187.*

¹⁸ Vezi și A. Pascu, *Ion Axente Sever și revoluția română de la 1848*, în „Studii” t. 26 (1973) nr. 3, p. 476—485.

¹⁹ Fl. Stănculescu, *op. cit.*, p. 466.

²⁰ A. Pumnul, *Lepturariu românesc*, t. IV, p. II, Viena, 1865, p. 46.

Un asemenea „manual” de patriotism se publicase și la Iași, în 1829, de către Iancu Nicola, tradus după ediția, în limba greacă, din 1821, a eteristului Nicolae Scufos²¹, manual tipărit cu cheltuiala mitropolitului Veniamin Costache și cu o largă circulație, fiind folosit și în Țara Românească, în Școala națională de la Brăila, ceea ce înseamnă că era cunoscut în cercurile școlare și culturale din ambele țări.

Scriind acest eseu, A. Florian mărturisește, în *Precuvîntare*, ca un veritabil istoric, ce dă dovadă de probitate științifică, că : „ideile ce înșir asupra acestei materii, nu sînt toate ale mele; meritul meu este că le-am cules, le-am strîns și că sub forma ce se vede, le dau spre întrebuițarea publicului”, aceasta denotînd că și el a cunoscut manualul lui Scufos și alte lucrări străine similare, din care s-a inspirat, reproducînd chiar unele citate.

Autorul nu abordează însă numai conceptele de *patrie*, *patriotism*, cum impunea titlul și cum s-ar fi așteptat oricare cititor, ci o gamă variată de probleme, de la ideea de libertate și egalitate, pînă la formele de conducere ale unui stat, făcînd considerații originale, proprii, bine fundamentate cu exemple istorice. Poate chiar din această cauză, cercetătorii anteriori — cu excepția lui V. Popa, P. Teodor și V. Cristian, care au reținut, în special, ideea de republică — nu s-au aplecat mai mult asupra acestei lucrări, considerînd că se limitează la problemele de mai sus, reținîndu-le, în schimb, mai mult atenția, cunoscutul studiu al lui S. Marcovici: *Idee pe scurt asupra tuturor formelor de oblăduiri*²².

O idee valoroasă a lui A. Florian, cuprinsă în acest eseu social-politic, și destul de actuală este și aceea care se referă la conviețuirea pașnică a poporului român cu naționalitățile conlocuitoare, care trebuie să dea dovadă de patriotism ca și pămîntenii. Un adevărat patriotism — scrie el — se cere nu numai de la cetățenii, născuți și crescuți în țară „ci și de la străini, care viind dintr-alte părți, intră în trupul societății și se bucură de toate foloasele ei”²³. Dealtfel, respingînd categoric șovinismul, el atrage atenția că patriotismul, nesupus legii morale, poate denatura într-o „mîndrie națională zadarnică și vătămătoare și într-o ură și vrăjmășenie împotriva altor nații și poate avea urmări dărpănătoare pentru patrie”²⁴.

Referindu-se la patriotismul vechilor popoare din antichitate, A. Florian leagă acest sentiment și-l condiționează de existența formei republicane. „Acest patriotism înalt, ce se găsește în republicile vechi — scrie

²¹ N. Camariano, *Despre un manual de patriotism publicat la Iași în 1829*, în „Rev. Ist. Rom.”, XIII (1943), fasc. IV, p. 116—126; cf. idem, *Un eterist fruntaș din București: Nicolae Scufos*, în „Studii”, t. 26 (1973), nr. 4, p. 806—807.

²² Publicat în „Curierul Românesc” I (1829) nr. 29, 35, 39; vezi și C. Șerban, *Evoluția concepțiilor despre republică în conștiința poporului român (sec. XVI—XIX)* în „Studii” t. 25 (1972), nr. 6, 1164—1165; cf. V. Maciu, *Mișcarea românească pentru republică în epoca revoluției de la 1848; ibidem*, t. 26 (1973), nr. 3, p. 441—442; cf. Gh. Ghimeș, *Ideea de republică la români*, Buc., 1973. În toate aceste studii numele lui A. Florian nici măcar nu este pomenit iar lucrarea lui, total ignorată. Pentru a se cunoaște părerile asupra structurii politice și formelor de guvernămînt înainte de 1831 a se vedea: Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române*, Buc., 1972, p. 99—116.

²³ A. Florian, *Patria...*, p. 4—5.

²⁴ *Ibidem*, p. 24.

el — la greci și la romani, a făcut ca aceste nații, ca în vreme de mai multe sute de ani să fie națiile cele mai mari și mai slăvite după fața pământului și istoria lor să fie plină de fapte și isprăvi numeroase de care în veci se va minuna omenirea”²⁵.

Combătînd totuși patriotismul îngust al popoarelor din antichitate, care se limita numai la aria „cetății”, A. Florian își îndreaptă critica și împotriva naționalismului burghez, deși dă exemple din istoria veche. „Silințele celor vechi — scrie el — de a-și ridica patria cu paguba altor statură și de a întemeia iubirea către dînsa pe ura altor țări, nu se mai potrivesc cu vremea în care trăim. *Patriotismul din veacul de acum — considera el — trebuie unit cu iubirea de omenire îndeobște.*”²⁶

De asemenea, făcînd deosebirea dintre patriotismul națiunilor zise „barbare” și cel al națiunilor civilizate, A. Florian dă o interesantă definiție conceptului de patrie, prin care el consideră că nu trebuie să se înțeleagă numai teritoriul ei și instituțiile, orînduirea — prin aceasta apropiindu-se de definiția modernă a acestui termen. „Patrie — scrie el — în ochii națiilor civilizate nu este numai țara și locuitorii ei ci adevărata patrie o fac *instituțiile și așezămintele soțiale, interesele și treburile care întemeiază fericirea de obște a tuturor concetățenilor*”²⁷. De aceea, mai departe, întărește aceste considerente și subliniază, în același timp, că oricare cetățean își va iubi patria „cînd va ști că instituțiile și așezămintele patriei sale sînt cele mai sigure cheazășuri pentru cea mai mare îmbunătățire a sa materială și morală”²⁸.

Demonstrînd că patriotismul nu este poruncit de nici o legiuire, ci pornește din convingere proprie, A. Florian ajunge la o delimitare a acestuia, afirmînd că : „este un sentiment de datorie ce fiecare cetățean îl poartă scris în inima sa... și atunci *patriotismul ca și religia, este un lucru al conștiinței*”²⁹.

După cum apreciază A. Florian, progresul civilizației duce, în mod firesc, la necesitatea ca cetățeanul să-și rezolve anumite trebuințe personale sau publice, dar deschide și apetitul pentru îmbogățire. „*Bogățiile grămădite în mâinile unui mic număr de oameni produc în aceștia — scrie el — foarte lesne o aplecare domnitoare*”³⁰, în sensul că pretind să obțină, pe lîngă puterea economică și pe cea politică; de aceea, în continuare, A. Florian preconizează ca aceste bogății „ar trebui să slujească de mijloace pentru îmbunătățirea soțială și nu pentru înavuțire personală”³¹.

În gîndirea lui A. Florian și problema învățămîntului este prezentă. El supune criticilor sistemul învățămîntului din epoca sa și enunță idei valoroase, multe din ele cu rezonanțe actuale. Fiînd adeptul curentului iluminist, ca de altfel majoritatea dascălilor școlilor naționale, care vedeau ridicarea poporului prin extinderea și dezvoltarea școlilor „pînă la clasele

²⁵ *Ibidem*, p. 28—29.

²⁶ *Ibidem*, p. 40—41.

²⁷ *Ibidem*, p. 9.

²⁸ *Ibidem*, p. 18.

²⁹ *Ibidem*, p. 19.

³⁰ *Ibidem*, p. 53—54.

³¹ *Ibidem*.

cele mai de jos”, A. Florian constată, în mod foarte just, că tinerimii i se „cere mai mult ca să strălucească prin duh, căruia de multe ori i s-a dat o direcție greșită și printr-o magasiie mare de cunoștințe ce au adunat și care de multe ori n-au nici un folos practic”³², criticînd, în felul acesta, tendința teoretizantă, nelegată de practică a învățămîntului din vremea sa. Dezvoltînd această idee prețioasă și totodată actuală, A. Florian duce mai departe raționamentul, combătînd tendința manifest informativă în dauna celei formative. El apreciază că și în școlile publice „s-a încuibat viciul de a pune toată silința spre a cultiva numai duhul și spre a grămădi în capul unui tînăr mii de feluri de cunoștințe, în vreme ce inima lui, de obște, rămîne rece”³³.

Dar, cea mai valoroasă idee social-politică din lucrarea amintită este cea referitoare la forma de conducere a unui stat. Sub forma voalată a sublinierii diverselor ipostaze ale patriotismului, A. Florian își dă părerea, indirect, asupra formelor de conducere, din epoca contemporană lui, militînd, în special, pentru republică.

Și, ca o dovadă că el susținea ideea că numai republica este forma de conducere propice dezvoltării sentimentului patriotic, întărea și conchidea cu următoarele: „Cu adevărat, un patriotism înfocat de care să fie însuflețiți toți cetățenii de obște, fără deosebire, și care să fie în activitate neprecurnată, *nu se poate găsi decît în republici adevărate, așezate pe principii populare*”³⁴. După cum se vede, A. Florian, subliniind forța patriotismului în cadrul unei forme de stat republicane, precizează — ceea ce nu s-a sesizat nici de cercetătorii anteriori — și ce fel de republică să fie și anume, *republică populară* sau, cum scrie el, bazată pe principii populare, adică puterea să aparțină poporului. Dar precizarea lui nu se oprește la aspectul declarativ, ci motivează și de ce numai o republică populară este forma cea mai bună de conducere: „pentru că numai aicea, oricare cetățean se află în cea mai de aproape relație cu patria sa și numai aici poate a-și arăta sentimentul patriotic, *luînd parte slobodă, nemijlocit sau mijlocit la toate trebile și interesele patriei sale* (s.n.).

În republici — argumentează A. Florian — unde toți cetățenii privesc țara ca un lucru al lor, binele public ca un bine al lor și *iau parte toți la toate trebile care privesc la fericirea de obște* (s.n.), fieștecare se interesează pentru norocirea societății și pentru înmulțirea binelui de obște căci toți trăiesc în patrie și patria într-înși”³⁵. Așadar, A. Florian, abordînd ideea de republică nu se oprește la o prezentare simplistă ci, discută problema puterii, a participării libere, democratice, a tuturor cetățenilor la treburile obștești, la lupta pentru întărirea republicii, care este patria celor ce o locuiesc.

Teoretizarea ideii de republică o întîlnim și în alte lucrări ale lui Aron Florian, chiar dacă o face într-o formă indirectă, atitudine de altfel explicabilă dacă ne gîndim că scria dintr-o postură oficială, de profesor al colegiului „Sf. Sava”. Astfel, în manualul de istorie universală scria: „Grecii, după ce schimbară guvernele monarhice cu cele republi-

³² *Ibidem*, p. 43.

³³ *Ibidem*, p. 45.

³⁴ *Ibidem*, p. 29; cf. V. Cristian, *op. cit.*, p. 118—119.

³⁵ *Ibidem*, p. 29—30.

cane se ridicară la o strălucire mare”³⁶. Iar când se referă la revoluția franceză din 1789, scrie răspicat : „Convenția desființă monarhia, declară Franța republică și în semeția sa hotărî să revoluționeze toate statele Europei și să întemeieze republici. Atunci — subliniază el — *se împlîntară steagurile libertății* (s.n.) în Belgia, peste Rin, în Germania și peste Alpi, în Italia”³⁷.

Abordînd problema republicii nu înseamnă că Aron Florian nu se referă și la alte forme de conducere și anume la monarhii. Pornind tot de la aspectele patriotismului, Aron Florian precizează că și în statele cu această formă de conducere, acest sentiment nobil poate să atingă un nivel destul de înalt, dar „binele de obște se confundă, se amestecă și se schimbă obicinuit cu aplecarea și iubirea către familia stăpînitore și mai cu seamă către persoana prințului domnitor”³⁸.

De asemenea, el demonstrează și demască conținutul de clasă și caracterul oligarhic al monarhiilor, unde puterea este monopolizată de un mic grup social, care consideră statul ca o proprietate a lui., „În monarhii — scrie A. Florian — *numărul cel mare al cetățenilor este depărtat de la trebile publice* (s.n.) și slujește numai de unealtă a statului; *aici trebile și interesele publice sînt proprietate a unui mic număr de oameni* (s.n.) care se cred singuri chemați pentru aceasta și care înfățișează mai mult puterea stăpînirii decît voința popului”³⁹.

Problema participării maselor la conducerea statului este, după A. Florian, cheia fericirii și bunăstării unui popor și, după cum se vede, este mereu reluată în acest mic îndreptar de instrucție civică. Astfel, el argumentează că iubirea de patrie este condiționată de participarea cetățenilor la treburile obștești, cetățeni care nu trebuie să fie simpli „privitori pasivi și mulți la cîrmuirea trebilor statului”. De aceea, — conchide el — *sistema reprezentativă* (s.n.) după care cetățenii iau parte mijlocită sau nemijlocită la trebile și interesele publice este un izvor neprețuit de patriotism”⁴⁰. Combătînd demagogia și frazeologia patriotardă, care se rezumă la „proclamații pline de vorbe și fraze frumoase”, A. Florian precizează că „acel cetățean va arăta duh public și patriotism, care va fi pătruns de încredințare morală, că poziția sa de om în soțietate este slobodă și cinstită și că drepturile sale cele vecinice nu se mărginesc de *nici o silă dinafară* (s.n.) decît de cuviințele vieții soțiale; că el ia parte la cîrmuirea trebilor publice și că lucrînd și jertfiind din ale sale pentru fericirea de obște, lucrează chiar pentru interesele sale și pentru fericirea sa”⁴¹.

În ceea ce privește sistemul reprezentativ, A. Florian dădea ca model Anglia, unde „leguirea Habeas Corpus este scrisă în inima fiecărui englez”⁴².

Și problema războiului o abordează Aron Florian chiar dacă se referă la antichitate dar concluziile au rezonanță extrem de actuală. „Războiul ce purta ei, era un mijloc pustiitor care învrăjmășea națiile și le

³⁶ A. Florian, *Elemente de istoria lumii*, Buc., 1845, p. 28.

³⁷ *Ibidem*, p. 160.

³⁸ *Patria...*, p. 31.

³⁹ *Ibidem*, p. 33—34.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 48.

⁴¹ *Ibidem*, p. 49.

⁴² *Ibidem*, p. 50.

înstrăina pe unele de altele; și negoțul — sugerează el pentru prezent — care, în vremea de acum, împrietenește și unește populi pământului, în vremea aceea nu apropia națiunile”⁴³.

Cu ajutorul micii cărțuții (cum a numit-o Aron Pumnul) „Patria, patriotul și patriotismul”, care poate fi considerată ca manual de propagandă al „Frăției” și cu aluziile indirecte la forma de conducere republicană, vehiculată și cu ajutorul manualelor școlare s-a îmbogățit ideologia social-politică a vremii și s-a pregătit revoluția română din anul 1848. Pe bună dreptate, eseul social-politic respectiv a fost trecut între cărțile de înțelepciune la români, deoarece, așa cum apreciază Al. Duțu „autorul izbutește să prezinte o concepție unitară asupra problematicei ce atrage pe toți intelectualii epocii”⁴⁴.

Dar, ideile social-politice din gândirea lui Aron Florian nu sînt cuprinse numai în aceste lucrări, la care ne-am referit, ci și în cuvîntările de sfîrșit de an școlar și în alte manuale școlare, care au fost mult timp folosite în școala românească și au avut o largă răspîndire, după cum constata N. Iorga⁴⁵.

În primul rînd, ideea necesității scrierii istoriei, care trebuie să reprezinte o armă de luptă pentru susținerea drepturilor poporului, idee care a fost preocupare de bază a generației de luptători pașoptiști. Numai așa înțelegem de ce, în marea lor majoritate, gînditorii revoluționari și-au ațintit privirea, în special, asupra istoriei. Ca profesor de istorie în colegiul „Sf. Sava”, Aron Florian arată, încă din anul 1835, ce importanță are cercetarea faptelor trecutului și scrierea istoriei, pentru că „întrînsa — spune el — că într-un hrisov sigur, sînt scrise, cu slove de aur drepturile unei nații pentru începutul, numele și pămîntul său”⁴⁶. Iar, mai departe, în aceeași prefață a manualului său de istorie, justifică de ce trebuie ca fiecare popor să aibă o istorie, pentru că fără aceasta „ar suferi, pe dreptate, atacurile ce se fac drepturilor nației române”⁴⁷.

De asemenea, ideea originii latine a poporului nostru și legată de aceasta, ideea continuității daco-romanilor este frecvent susținută de Aron Florian. În prima sa lucrare istorică, din anul 1835, el afirmă categoric că „românii ca niște strănepoți ai romanilor, de la care moștenesc tipări neșterse, aduși fiind în locurile acestea la anul 105 d. Hr. rămaseră aici neclintiți în vreme de 1730 ani, pînă în ziua de astăzi”⁴⁸. Iar cînd se ocupă de problema romanizării, în capitolul respectiv din istoria veche, amintind că Traian a prefăcut Dacia în provincie romană, aducînd mulțime nenumărată de coloniști, după multe schimbări „fură origini și început nației române de astăzi”⁴⁹.

Același lucru îl reamintește și în cuvîntarea de sfîrșit de an, din 1838, cînd afirmă că, din coloniștii romani, aduși de Traian „își trag românii începutul lor și rămaseră aici, neclintiți, în vreme de 1732 ani”⁵⁰.

⁴³ *Ibidem*, p. 39.

⁴⁴ Al. Duțu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, Buc., 1972, p. 60—61.

⁴⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XIX*, I, p. 138.

⁴⁶ A. Florian, *Idee repede de istoria Principatului țării românești*, t. I, Buc., 1835, p. VI; vezi și V. Cristian, *Importanța istoriei...*, p. 15.

⁴⁷ *Ibidem*, p. XXI.

⁴⁸ *Ibidem*, p. VIII.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁵⁰ „România” I, 1838, supl. la nr. 180; cf. V.A. Urechia, *Istoria școalelor...*, II, p. 13.

Ideea continuității elementului daco-roman, Aron Florian o subliniază, în special, când tratează în manualul său de istorie, problema părăsirii Daciei de către romani. Astfel, în primul său manual, din 1835, arătând că populația băstinașă, fiind sigură că în alt loc n-ar putea să fie mai bine și obișnuindu-se cu popoarele migratoare „rămaseră tot pe locul nașterii și al creșterilor, pe lângă casele și averile lor și pe lângă mormintele părinților lor, lucruri dragi la fiestecare om și care fac amorul (sic) de patrie, de care nu se deslipește cineva cu înlesnire”⁵¹.

Ideea unității naționale, Aron Florian o pornește, cum e și firesc, de la prima unire a țărilor române, înfăptuită de Mihai Viteazul, dar o anunță și în tratarea istoriei vechi a Principatului în capitolul „Dacia veche”. Astfel, în manualul din 1839, rezumat din „Idee repede...” precizează că „Românii sînt o nație numeroasă; țările (sic) în care se află ei sînt : România sau țara românească, Moldova, *Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul și partea Ungariei, despre răsărit, pîndă în Tisa.* Toate țările acestea forma, în vremile vechi, *numai o singură țară* (s.n.) *ce se numea Dacia*”⁵².

Încă din anul 1835, când publicase „Idee repede...” vorbind despre faptele mărețe ale lui Mihai Viteazul, pe care-l compara cu Ahile și anticipînd că ar trebui să-și găsească Homerul său, Aron Florian aprecia că : „unind pe toți rumânii într-un tot făcu o nație mare, vrednică de recunoașterea altor nații, destoinică de a se apăra și în stare de a se civiliza”⁵³, ceea ce înseamnă că și el recunoștea marele rol pe care-l are un stat unificat în apărarea și progresul unui popor. Iar, în ceea ce privește rolul limbii, ca element și factor de unitate națională — să nu uităm că și filologia era, pe lângă istorie, o a doua armă de luptă pentru recunoașterea drepturilor — Aron Florian făcea parte, în 1847, din „Asociația literară a României pentru înaintarea literaturii și răspîndirea cunoștințelor elementare”⁵⁴ care avea drept scop „unirea limbii”. N. Iorga aprecia că această asociație era „o adevărată Academie”. În cadrul acesteia s-a format o comisie din care făcea parte și Aron Florian, pentru adoptarea literelor latine.

Problema unirii o va ridica Aron Florian și în eseul amintit, cînd va aminti situația grecilor, fărâmițați în mai multe state, în comparație cu situația romanilor, uniți într-o federație. Astfel el scrie : „cînd nația se află împărțită în mai multe părți deosebite, care se vrăjmașesc, unele pe altele, naționalitatea nu se poate întemeia, ca la altă nație ce întemeiază un tot și ale cărei părți sînt unite printr-o legătură mai înaltă”⁵⁵.

Dar, ideea unității statale, Aron Florian nu o vedea numai ca o problemă de istorie, a trecutului, care poate fi un exemplu al prezentului,

⁵¹ A. Florian, *Idee repede...*, p. 17.

⁵² Idem, *Manual de Istoria Principatului Românel, de la cele dintîi vremi pîndă în zilele de acuz* (sic), Buc., 1839, p. 22.

⁵³ A. Florian, *Idee repede...*, t. II, p. 319.

⁵⁴ Încă din 9 oct. 1836 Eforia școalelor dădea un jurnal prin care se numea un comitet sub denumirea de „Societate literară” cu sarcina de „a cerceta cu deamănuntul duhul limbii și lipsele ce are și a îndeplini aceste lipsuri prin introduceri sau construcții de ziceri (sic) și fraze rezemate pe reguli gramaticale”, V.A. Urechea, *Istoria școalelor...*, t. IV, p. 370.

⁵⁵ A. Florian, *Patria...*, p. 58.

ci arăta, în mod concret, ce importanță are aceasta pentru un popor. În scrisoarea din 10/22 iunie 1848 către George Bariț, după ce se încercase cunoscutul atentat împotriva domnitorului Gheorghe Bibescu, la Șosea, în 9/21 iunie, Aron Florian, făcând referire la o scrisoare anterioară, care nu s-a găsit însă, îndeamnă la unirea tuturor forțelor revoluționare. „Mai curînd sau mai tîrziu — spune el — te vei convinge că numai în realizarea acestei idei toată românimea poate a-și găsi mîntuința, a reconstrui și a-și asigura (sic) existența națională și politică pentru totdeauna” (s.n.)⁵⁶.

În notele de curs, ale unui școlar din 1859, după ce se înfăptuise unirea Moldovei cu Țara Românească, a rămas scrisă o adnotare a lui Aron Florian care spunea că aspirațiile românilor sînt să se unească „spre a forma un guvern, un singur stat, o națiune. De aceea — continua el, în mod just și anticipativ — noi vom lua ca centru România unită, compusă din România și Moldavia și apoi vom strînge, din cînd în cînd, și soarta celorlalți frați ai noștri, supuși altor țări” (s.n.)⁵⁷.

Criticînd cu îndrăzneală vechile rînduiri feudale, Aron Florian a fost unul din promotorii noilor schimbări, care să ducă la eliberarea socială a poporului; militînd pentru progres și culturalizarea maselor, el a fost unul din remarcabilii vizionari ai zilelor noastre de astăzi: susținînd, cu înflăcărare, ideea originii latine, Aron Florian a fost unul din aprigii luptători pentru unitate și eliberare națională. De aceea, nu ne va surprinde că, mobilizați de aceste idei, profesorii școlilor naționale de la școlile orașenești din județe, care se pregăteau la Colegiul național „Sf. Sava”, unde A. Florian era profesor, vor fi în primele rînduri ale revoluției de la 1848.

Multă vreme neluat în seamă, Aron Florian se impune, în lumina celor arătate mai sus, ca o personalitate de seamă a vieții social-politice românești din secolul trecut, promotor neobișnuit al unor idei avansate și novatoare, cu un pronunțat conținut revoluționar.

IDÉES SOCIO-POLITIQUES DANS LA PENSÉE ET L'ACTIVITÉ D'ARON FLORIAN

RÉSUMÉ

La présente étude vise à démontrer que — bien que l'idéologie de l'année révolutionnaire 1848 ait été minutieusement et profondément analysée par l'histoire et la philosophie marxiste de Roumanie — l'oeuvre et l'activité du professeur d'histoire du collègue „Sf. Sava, Aron Florian sont insuffisamment connues et valorisées.

⁵⁶ George Bariț și contemporanii..., p. 65.

⁵⁷ N. Iorga, *Cursul de istoria românilor al lui Florian Aaron*, în „Rev. Ist.”, XIII (1927), 7-9, p. 273; vezi și P. Teodor, *op. cit.*, p. 578-586.

Révisant et commentant certains passages des lettres adressées à George Bariț, étudiant les manuels scolaires et surtout l'essai socio-politique *La patrie, la patriote et le patriotisme*, paru en 1843, où l'on avait constitué aussi la Société „Frăția” (La Fraternité), l'auteur fait ressortir de précieuses idées de la pensée et de l'activité d'Aron Florian. Celles-ci se matérialisent dans toute une gamme de thèses qui vont d'une sévère critique à l'adresse de la société féodale jusqu'à une analyse approfondie des formes de direction de l'Etat où l'on voit se manifester la position nettement républicaine.

La multitude d'idées socio-politiques de la pensée et de l'activité d'Aron Florian ont enrichi l'idéologie de l'époque et préparé la révolution roumaine de 1848, parmi les participants actifs de laquelle se sont situés également Aron Florian et ses anciens élèves.

FACTORUL DEMOGRAFIC URBAN ȘI DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A MOLDOVEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

În toate timpurile istorice ritmul de creștere și de transformare a populației a jucat un rol important în evoluția economică și socială a societăților omenești. Schimbările social-politice survenite în cursul secolului își pot găsi în mare măsură explicații în transformările demografice.

Prima jumătate a secolului trecut este caracterizată, din punct de vedere demografic, prin creșterea excepțională a populației. În Europa occidentală ritmul deosebit de creștere al populației în general, începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a determinat pe mulți specialiști să afirme că în această perioadă a avut loc o adevărată revoluție demografică, caracterizată prin sporirea populației, ca urmare în special a scăderii mortalității¹, creșterea populației urbane și reducerea treptată a populației ocupată cu îndeletniciri agricole. În Franța, de exemplu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au distins, din acest punct de vedere, trei stadii. Primul stadiu, la începutul secolului al XIX-lea, când a avut loc o creștere generală a populației și pe plan economic o extindere a culturilor agricole. Acest stadiu a fost urmat de o perioadă caracterizată prin o migrație puternică spre orașe, în special după 1831, când populația urbană franceză a crescut în proporții însemnate. Ultimul stadiu este caracterizat prin scăderea, generală și treptată a populației rurale².

Această revoluție demografică din apusul Europei a determinat apariția disputei între malthusieni și socialiști. Problemele dificile ale secolului fiind atribuite de primii creșterii populației, iar de ultimii sistemului de proprietate privată. Desigur, reprezentanții burgheziei, de teama de a nu se schimba regimul, au învinovățit creșterea populației, dar transformările economice și sociale, survenite odată cu această revoluție demografică, au demonstrat că factorul demografic a contribuit în mod cert la progresul economic al societății. Sărăcia și mizeria datorându-se sistemului de repartitie a bunurilor materiale rezultat din regimul de proprietate asupra mijloacelor de producție. Între revoluția demografică și cea indus-

¹ De exemplu, în Franța, de la 35⁰/₀₀, mortalitatea a scăzut la 25⁰/₀₀ în prima jumătate a secolului al XIX-lea (A. Sauvy, *Quelques aspects des rapports entre économie et population dans la première moitié du XIXe siècle*, în vol. *Sur la population française au XVIIIe et au XIXe siècle. Hommage à Marcel-Reinhard*, Paris, 1973, p. 559.

² *Ibidem*, p. 562.

trială din țările occidentale a existat o strînsă interdependență, ambele influențîndu-se reciproc. Majoritatea cercetărilor întreprinse asupra dezvoltării social-economice în secolul trecut sînt de acord că sporirea populației nu a frînat progresele tehnice ci, dimpotrivă, le-a favorizat. Chiar în domeniul agriculturii creșterea populației a determinat un progres tehnic. De exemplu, s-a constatat că, în apusul Europei, randamentul la hectar a crescut mai mult în țările unde și populația a sporit mai rapid ³. În țările în care dominau încă relațiile feudale, creșterea populației, fără extinderea în același timp a teritoriului, trebuia neapărat să ducă la transformarea regimului agrar feudal. Elementul demografic în aceste țări fiind unul din factorii hotărîtori în modificarea tehnicii de producție și, prin aceasta, a regimului economic și politic.

În țările române prima jumătate a secolului al XIX-lea are o deosebită importanță datorită transformărilor economice, sociale și politice. În curs de jumătate de veac în țările române au avut loc evenimente covârșitoare pentru istoria patriei noastre : libertatea comerțului pe Marea Neagră și strîmtori, în baza stipulațiilor tratatelor de pace de la Kuciuk Kainargi (1774) și, mai ales, de la Adrianopol (1829) a deschis largi posibilități de valorificare produselor românești pe piața europeană ; îndepărtarea domniilor fanariote și a influenței grecești din administrație și cultură, în urma revoluției lui Tudor Vladimirescu (1821) și instaurării domniilor pămîntene ; aplicarea primei legi fundamentale și începuturile organizării administrației și legislației românești pe principii moderne (1832) ; deșteptarea spiritelor luminate pentru reforme sociale, manifestată mai ales cu ocazia revoluției din 1848 și, în sfîrșit, în urma evenimentelor de după războiul Crimeii, realizarea primului pas spre unirea politică a românilor : unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859.

Dezvoltarea forțelor de producție interne și împrejurările de politică externă nu pot explica în suficientă măsură transformările din prima jumătate a secolului al XIX-lea fără studiul populației, al oamenilor care au trăit acele evenimente și au participat nemijlocit la făurirea lor.

La aceste importante evenimente un rol esențial l-a avut populația urbană, orașele fiind principalele centre ale vieții economice, administrative, culturale și politice, ele reflectînd mai rapid, mai bine și mai complex progresul social.

Orașele și tîrgurile românești, în comparație cu cele din apusul și centrul Europei, la începutul secolului al XIX-lea erau, desigur, mai slab dezvoltate în ceea ce privește concentrarea și densitatea populației, dezvoltarea economică, mai ales sub raport industrial și urbanistic. Cauzele acestei rămîneri în urmă au fost cercetate și ele se cunosc. Îndelungata dominație otomană, cu sistemul ei de jaf economic și fiscal, incursiunile tătare, numeroasele războaie purtate pe teritoriul țărilor române, însoțite de epidemii și foamete, ca și relațiile feudale puternice în secolele anterioare au fost unele din principalele motive ale evoluției mai lente, din punct de vedere economic și demografic, a orașelor românești.

Cu toate impedimentele existente încă în calea dezvoltării economice din țările române, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, așezările urbane românești cunosc un ritm de dez-

³ *Ibidem*, p. 564.

voltare fără precedent. În Moldova, dintre Prut și Carpați, aceste așezări cresc de la 25 la 81, cu mai mult de una pe an. În același timp, numărul total al târgoveților este în continuă creștere, iar diferențierea și stratificarea socială se adâncește. Paralel cu transformările demografice, economice și sociale, orașul și-a schimbat și aspectul exterior urbanistic. Desigur, fiecărei epoci istorice de ascensiune i-a corespuns o perioadă de avânt economic, însoțită de o impulsivitate a vieții urbane. Dezvoltării capitalismului în economia și societatea românească i-a corespuns o perioadă de remarcabil progres pentru orașe și târguri.

Extinderea culturilor agricole și dezvoltarea comerțului românesc, ca urmare a asigurării libertății de navigație pe Marea Neagră și a limitării monopolului otoman, ca și măsurile administrativ-politice de după instaurarea domniilor pămîntene și, mai cu seamă, de după aplicarea Regulamentului Organic au creat un climat deosebit de favorabil creșterii orașelor. La aceasta au contribuit și unii factori demografici și, în special, creșterea densității populației în toată țara. Aceasta s-a datorat, în primul rînd, sporului natural mai ridicat ca în trecut, ca urmare a dezvoltării economice și a unei oarecari stabilități politico-administrative care au favorizat sporirea natalității și, mai ales, scăderea mortalității. În al doilea rînd, perspectivele economice din acea perioadă, administrația internă mai ordonată și mai puțin arbitrară de după 1832, ca și unele împrejurări de politică externă au înlesnit imigrările românilor pribegiți peste hotare și a străinilor, contribuind și pe această cale la sporirea populației. De această sporire au beneficiat în special orașele.

Sporul natural în orașe a fost, desigur, mai redus ca în restul țării, ceea ce se poate constata din statisticile de după 1832, ale Comitetului Sănătății, privind numărul nașterilor și deceselor în orașele Moldovei. Din aceste statistici se observă că existau unele orașe, mai ales cele mari ca, de exemplu, Iași, Galați, unde exista un excedent de mortalitate în stare aproape endemică⁴. Dacă în acestea populația s-a menținut și, mai mult, a sporit considerabil s-a datorat, în special, imigrării țărănilor. În restul orașelor, exceptînd anii de mari epidemii de ciumă și holeră din acea perioadă⁵, mortalitatea mai ridicată și natalitatea mai scăzută în mediul urban, ca în restul țării, ar fi determinat cel mult menținerea lor, din acest punct de vedere, într-o stare de stagnare. Faptul că orașele și târgurile moldovenesti, în prima jumătate a veacului trecut, au putut beneficia într-o formă continuă și masivă de imigrația rurală le-a asigurat expansiunea lor demografică. Satele au constituit pentru orașele Moldovei de atunci, ca și în alte părți, un adevărat rezervor uman. Nu avem păstrată din secolul trecut o situație exactă care să indice cifric cuantumul curentului migrator de la sate spre orașe, statisticile dau puține date asupra acestei circulații a oamenilor, deși, ea a fost mult mai puternică decît s-a bănuț pînă acum, așa cum se poate observa din cîteva exemple izolate. La 1774, în orașul Bîrlad, din 244 locuitori contribuabili peste 17% erau veniți recent din satele din jur. La Roman, din 226 locui-

⁴ Arh. St. Iași, Comitetul Sănătății, tr. 1434, op. 1634 nr. 30, f. 120—125, 187—190; tr. 797, op. 907, nr. 1346, f. 3—864 și nr. 1388, f. 3—883; tr. 1772, op. 2020, nr. 4858, f. 20 și nr. 1980, f. 25 etc.

⁵ De exemplu, se cunosc epidemiile de ciumă din anii 1818—1824 și 1829 și de holeră din 1831 și 1848.

tori, 113 erau străini veniți din împrejurimi. La Galați, între cei 662 contribuabili, 330 erau veniți din sudul Dunării, iar 14 erau birnici din satul Vadul Ungurului (sat care, peste jumătate de secol, a fost cuprins în perimetrul orașului), deci, la acea dată circa 51% dintre contribuabilii portului Galați erau imigranți⁶. La 1820, în Orașul Botoșani, la cei 100 birnici vechi s-au adăugat 152 birnici noi, veniți în ultimii ani din satele învecinate. În afara acestora, organele care au întocmit catagrafia au mai găsit și 265 „haimanale împreună cu burlaci”, și 65 „indivizi”, ce nu au primit mahalalele dându-i unora și altora”. Desigur, majoritatea acestora erau veniți de puțin timp în Botoșani, fiind necunoscuți de orășeni. Cu alte cuvinte, la 1820, în unul din cele mai mari orașe ale Moldovei, numărul birnicilor noi (veniți recent) împreună cu haimanalele erau de patru ori mai mare ca numărul birnicilor vechi orășeni. La aceiași dată în catagrafie este înregistrat un număr important de birnici noi și în alte orașe (de exemplu, la Bacău, Roman, Herța etc.)⁷.

În capitală numărul imigranților țărani era și mai mare. Aici se scurgeau din toate ținuturile țării. Comisiile care au cercetat periodic, între anii 1834 și 1858, vagabonzii din Iași, deosebit de numeroși în acea perioadă, au constatat printre ei mulți țărani veniți din districtele cele mai îndepărtate ale țării (Botoșani, Suceava, Bacău, Roman, Covurlui, Cahul, Ismail etc.)⁸.

Cauzele care au amplificat procesul migrator al țăranilor spre orașe, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au fost multiple, și, în special, de ordin economic. În satele Moldovei asistăm în acea perioadă la un spor important de locuitori, mai ales pe cale naturală, totuși, nu aceasta a fost cauza principală care a determinat migrația spre orașe a țăranilor. Cererea crescândă pe piață a produselor agricole a îndemnat pe proprietari să-și asigure o rezervă moșierească cât mai întinsă, ceea ce a avut drept consecință reducerea locurilor de hrană ca și la celor de finaț, date în folosința țăranilor. Deși, pământul ar fi putut asigura hrana unei populații mult mai numeroase el devine pentru țărani, în condițiile agrotehnice de atunci și a sistemului de exploatare extensivă, din ce în ce mai insuficient. Paralel cu dezvoltarea capitalismului în agricultură, cu reducerea locurilor de hrană, are loc și o agravare a condițiilor de muncă ale țăranilor clăcași. Creșterea posibilităților de abuz, de arbitrar ca urmare a procesului de stratificare a țărănimii și de adâncire a contradicțiilor între diferitele categorii sociale a contribuit la sporirea numărului țăranilor săraci care erau nevoiți să-și caute alte mijloace de trai. În sfârșit, regimul fiscal era încă un motiv de deplasare a țăranilor, mai ales pînă către 1832. Sarcinile fiscale, agravate în perioadele de război și de ocupații străine (ca, de exemplu, cele dintre anii 1806—1812, 1828—1834 și 1853—1856), au favorizat migrațiile țăranilor din diferitele regiuni ale țării. Curentul cel mai puternic de migrație a țărănimii s-a îndreptat, desigur, spre orașe, ele reprezentînd o vie atracție pentru clă-

⁶ Arh. St. București, microfilm U.R.S.S., rol. nr. XXX, după Ц.Г.А.Д.А., фонд 293, eg. xp. 187 a.)

⁷ Arh. St. Iași, catagrafia din 1820, tr. 166, op. 184 nr. 167, f. 112—134; nr. 10, f. 57—72; nr. 13, f. 65—72; nr. 14, f. 61—73.

⁸ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 41337, f. 253.

cașii emigranți care aspirau la libertatea individuală și la realizarea unei situații materiale prospere.

La creșterea populației urbane moldovenești, în acea perioadă, un aport important l-au adus și infiltrările de populație de peste hotare: români pribegiți, mai ales transilvăneni și bucovineni, și străini. Infiltrările străine se produc, mai cu seamă, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, datorită și împrejurărilor politice. Schimbările sociale care au urmat împărțirii Poloniei au creat condiții apăsătoare pentru țărani iobagi și, mai ales, pentru evreii din vecinătatea nordică a țării. De asemenea, schimbările de granițe (la 1772 Austria ocupă Galiția, la 1775 Bucovina, la 1812 Rusia anexează Basarabia), ca și ocupațiile militare temporare ale Moldovei (1769—1774, 1789—1792, 1806—1812, 1828—1834), au favorizat, migrația în interiorul Moldovei, căci, așa cum s-a remarcat, o ocupație străină „juca oarecum rolul unui fel de rupere a zăgazurilor pentru cei ce voiau să plece”⁹. Astfel, au pornit infiltrările de ucrainieni, sirbi, bulgari, polonezi și, evrei înspre Moldova. Momentul culminant al acestor infiltrări a fost între anii 1828 și 1838, ca urmare și a libertăților comerciale și prosperității economice deschise prin tratatul de pace de la Adrianopol. Între anii 1838 și 1843, aceste infiltrări încetinesc, ca să reînceapă cu mai mare intensitate, mai ales cele din spre Galiția, după 1843¹⁰. Acești imigranți străini s-au stabilit, mai cu seamă, în orașele și târgurile Moldovei.

Datorită acestor împrejurări populația urbană în Moldova, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a cunoscut un ritm de creștere excepțională, de la circa 50 000 locuitori, la începutul secolului, la 288 162 locuitori, în preajma unirii cu Țara Românească¹¹. În curs de jumătate de secol populația urbană crescând de aproape șase ori (cu circa 475% mai mult la 1859 față de 1803):

Numărul absolut al populației urbane în Moldova între anii 1774 și 1859

Anii	Orașe			Târguri			Total		
	Nr.	Capi de familie	Suflete	Nr.	Capi de familie	Suflete	Nr.	Capi de familie	Suflete
1774 ¹²	18	6 121	31 605	—	—	—	18	6 121	31 605
1803 ¹³	21	9 334	46 670	3	276	1 380	24	9 610	48 050
1832 ¹⁴	22	25 409	121 666	18	2 176	7 747	40	27 585	129 413
1859 ¹⁵	22	71 530	246 672	59	11 220	41 490	81	82 750	288 162

⁹ V. Tufescu, *Tirgușoarele din Moldova și importanța lor economică*, extr. din „Buletinul Societății Regale Române de geografie”, București, 1942, p. 102.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Datele se referă numai la Moldova dintre Prut și Carpați.

¹² Arh. St. București, Microfilm U.R.S.S., rola XXX, (după Ц.Г.А.Д.А. фонд 293, eg. xp. 187 a) Din statistică lipsesc localitățile Herța și Adjud.

¹³ *Urtecarul*, vol. VII, p. 241—377 și vol. VIII, p. 241—367 (condica liuzilor). Din această statistică lipsește orașul Focșani, de aceea apreciem că numărul total de suflete se putea urca, împreună cu orașul Focșani, la circa 50 000 locuitori.

¹⁴ E. Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a târgurilor și orașelor moldovenești la 1832 în Populație și societate*, Cluj, 1972, vol. I, p. 256, anexa nr. I. Statistica din 1832 dă numărul familiilor nu a capilor de familie, întrucât între numărul menajelor și a capilor de familie nu este o diferență prea mare, ne-am permis să trecem la rubrica capi de familie numărul familiilor.

¹⁵ *Din lucrările statistice a Moldovei, cap. II, Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 108—114 și 179.

Evident și procesul de urbanizare al populației moldovenești a crescut în același ritm fără precedent, de la circa 8,8% la începutul secolului, la circa 23% în anii unirii¹⁶. (Vezi graficul de mai jos).

Sporirea în ritm atât de mare a populației urbane are evident un caracter revoluționar, din punct de vedere demografic, deoarece nu este numai o creștere cantitativă a populației, dar și calitativă. Ridicarea numărului orașenilor însemna creșterea numerică a elementelor neagricole, ca atare, schimbarea unor anumite raporturi economice și sociale importante în acea perioadă, când relațiile feudale dominau încă societatea moldovenească. Originea acestei populații punea probleme cu totul noi, atât sub raport etnic, cât și sub aspectul deplasărilor de oameni. Adaptarea ei la condițiile de dezvoltare economică și urbanistică a localităților urbane, de la noi, impuneau comportări socio-profesionale, demografice și morale deosebite și specifice.

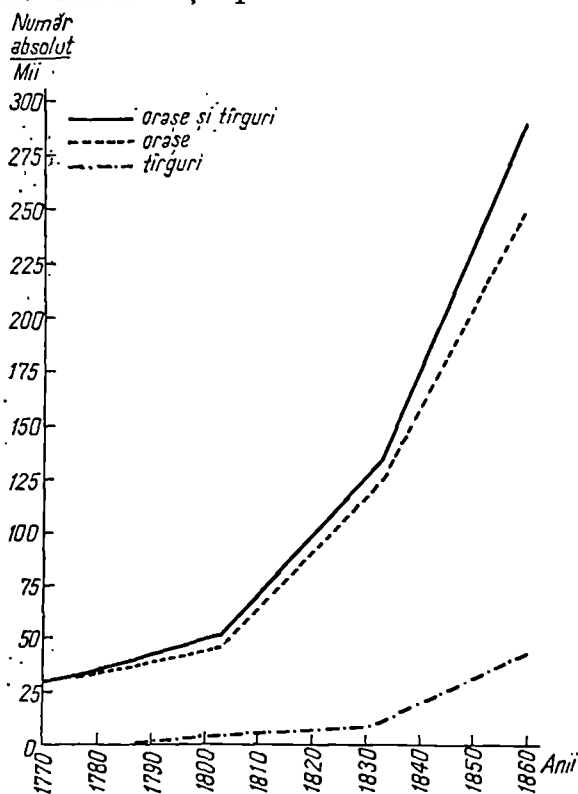

Fig. 1. Graficul creșterii populației urbane din Moldova între anii 1774—1859.

¹⁶ În 1803, existau în toată Moldova (inclusiv ținuturile de peste Prut) un număr de minimum 140 125 capi de familie (înmulțit cu 5 ar veni 700 625 suflete, deși coeficientul 5 este mai mare ca cel real, îl utilizăm având în vedere numeroasele omisiuni din statistică), numărul orașenilor fiind de 12 353 capi de familie (circa 61 765 suflete), ceea ce înseamnă cam 8,8%. La 1832 populația urbană reprezenta circa 10,2% din populația Moldovei. Incluzând și populația urbană nestatornică, raportul se putea urca până la 11%. (Ecat. Negruți-Munteanu, *op. cit.*, p. 245). La 1859 populația urbană reprezenta 342.969 suflete (inclusiv districtele de dincolo de Prut), la un total de 1 463 927 revenea circa 23%. (*Din lucrările statistice a Moldovei*, cap. II, p. 179 și 181).

Consecințele de ordin economic și social ale acestor transformări demografice urbane, au fost deosebit de importante pentru dezvoltarea ulterioară a țării. Asupra unora din aceste consecințe ne vom opri rîndurile care urmează.

Una din trăsăturile principale ale istoriei social-economice a Moldovei, din prima jumătate a veacului trecut, este apariția a numeroase așezări cu caracter semiurban denumite, în general, târguri și uneori târgușoare. Înființarea acestora a fost impusă de anumite necesități de ordin economic și, mai ales, demografic. Formarea lor se datora, pe de o parte, dezvoltării deosebite a pieții interne, căreia nu-i mai corespundeau formele de schimb existente pînă atunci, iar, pe de altă parte, caracterului specific al economiei Moldovei, preponderent agricolă și slab dezvoltată industrial.

Cererile populației în creștere nu mai puteau fi satisfăcute de localitățile urbane existente atunci, de cele mai multe ori îndepărtate de sate și cu drumuri de acces prost întreținute. Numeroasele târguri noi, dezvoltate în mediul rural, prin concentrarea operațiilor de schimb din regiunea înconjurătoare și în care puteau să înflorească diverse meșteșuguri, răspundeau mai bine cererilor populației.

În parte aceste împrejurări explică de ce în Țara Românească, în perioada respectivă, nu apar târguri atît de numeroase ca în Moldova. În primul rînd, piața internă a Moldovei a cunoscut, în această perioadă, un ritm de dezvoltare mai rapid ca în Țara Românească. În al doilea rînd, căile de acces de la sate la orașe în Țara Românească sînt mai facile decît în Moldova, unde predomină dealurile și podișurile. În al treilea rînd, în Țara Românească imigrația din nord, mai ales din Galiția, a fost mult mai mică, deci, sporul de populație neagricolă aici era mult mai redus, în comparație cu cel din Moldova. În sfîrșit, interesul marilor proprietari pentru înființarea târgurilor în Țara Românească a fost mai mic ca în țara de la nord de Milcov. De aceea, aceste așezări, socotite de unii cercetători ca un fel de „comtoare ale orașelor în mediul rural”¹⁷, rămîn caracteristice Moldovei, deși într-un număr mai mic, au apărut și în celelalte ținuturi românești¹⁸.

De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au înființat în Moldova 61 de astfel de așezări, unele din acestea evoluînd rapid, ajungînd în primele decenii ale secolului al XIX-lea, atît în ceea ce privește funcțiile îndeplinite, cît și numărul locuitorilor, în rîndul orașelor ca, Fălticeni și Mihăilenii. Cea mai activă perioadă de formare a târgurilor este cuprinsă între anii 1831 și 1838. La mijlocul veacului trecut, din punct de vedere al numărului locuitorilor, aceste târguri se plasau sub limita de jos a orașelor. Orașele cele mai mici și în curs de decădere, ca : Ștefănești, Fălciu, Adjud și Hîrlău, aflîndu-se, în ceea ce privește numărul locuitorilor, la interferența cu cele mai mari târguri apărute în acea perioadă.

Formarea târgușoarelor în Moldova, pentru acea epocă, a avut o importanță deosebită din punct de vedere economic și social. Aceste mici așezări semiurbane au promovat cele mai dinamice forme ale vieții

¹⁷ V. Tufescu, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ Apariția unor așezări de acest tip, intermediar între sat și oraș, este cunoscută și în Rusia de după reformă (V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. III, București, Edit. politică, 1961, p. 558).

social-economice, ele multiplicau și intensificau în fiecare ținut legătura între sat și oraș, prezența lor dând vitalitate întregii regiuni. Economiceste, ele au îndeplinit rolul de centre de acumulare a produselor prime, de piețe de prelucrare a produselor regionale și de desfacere a produselor fabricate în orașe și peste hotare¹⁹.

Din punct de vedere demografic, înființarea târgurilor, în acea perioadă, este importantă nu numai în ceea ce privește concentrarea populației și structura ei etnică, dar și în ceea ce privește asigurarea unui anumit echilibru regional în expansiunea spre orașele mari, căci dirijarea emigrării rurale numai spre marile centre urbane duce, nu numai la depopularea în oarecare măsură a satelor și la crearea unui dezechilibru regional între sat-oraș, dar și la formarea unui contingent important de mână de lucru liberă căruia orașul moldovenesc, din secolul al XIX-lea, nu era capabil să-i dea o întrebuințare. Această masă de oameni fără ocupații era deosebit de periculoasă pentru societatea urbană de atunci, societate în care numărul haimanalelor și nestatornicilor era și așa destul de ridicat. Imigrația masivă din Galiția a făcut să crească numărul vagabonzilor, al cerșetorilor și al oamenilor fără căpătii din orașe. Tîrgușoarele apărute în această perioadă erau o supapă de scurgere a acestei populații, supapă care servea la restabilirea unui anumit echilibru demografic evident provizoriu, dar necesar pentru menținerea unei atmosfere sănătoase în societatea urbană de atunci.

În prima jumătate a secolului la XIX-lea au loc transformări importante și în ceea ce privește compoziția populației urbane. Elementele active de bază în mediul urban sînt în general reprezentate de meșteri și negustori. Situația acestora la începutul secolului trecut în Moldova dovedește că orașele din punct de vedere economic erau foarte slab dezvoltate. În primul rînd, numărul lor raportat la întreaga populație orășenească era foarte redus, în al doilea rînd, numărul pămîntenilor care practicau aceste ocupații era extrem de mic, în al treilea rînd, numărul negustorilor depășea pe acel al meșterilor, orașele avînd în special funcții comerciale, și, în sfîrșit, îndeletnicirile agricole și mixte agricole și comercial-meștesugărești erau încă dominante. Situația se schimbă aproape total la mijlocul secolului al XIX-lea.

Negustorii și meșterii, la totalul locuitorilor, au crescut în număr tot atît de considerabil ca și numărul total al orășenilor. La începutul secolului al XIX-lea în localitățile urbane ale Moldovei circa 36% erau negustori și meșteri. Dintre aceștia ceva mai mult de 10% erau pămînteni²⁰. Aceasta indică un grad de dezvoltare economică a orașelor foarte scăzut. Raportul nu este încurajator nici calculat pe fiecare oraș în parte. Capitala Moldovei, pentru care datele sînt mai complete, avea abia 39% dintre locuitori negustori, meșteri, evrei și sudiți (negustorii și meșterii pămînteni reprezentînd numai 11% din total). La Botoșani, numărul lor reprezenta 47% iar la Galați 45% (datorită supușilor

¹⁹ V. Tufescu, *op. cit.*, p. 124—131.

²⁰ Evident datele sînt aproximative, ele sînt calculate după condica liuzilor din 1803 (*Uricarul*, vol. VII, p. 241—377 și vol. VIII, p. 241—367). La cei 966 negustori indicați în condică am adăugat 1839 evrei și 712 sudiți ceea ce ar veni 3517. La un total de 9610 tîrgoveți fac 36,5%. Numărul total de tîrgoveți era în realitate mai ridicat decît acel ce l-am putut separa din condică, dar proporția este echilibrată prin faptul că și numărul negustorilor indicați este, evident, mult mai redus decît numărul real al celor ce se ocupau cu comerțul și meștesugurile.

străini). În celelalte orașe raportul elementelor negustorești și meșteșugărești era sub 36%. În prima jumătate a secolului trecut, din acest punct de vedere, are loc o adevărată cotitură. Ponderea elementelor care se ocupau cu negoțul și meșteșugul crește considerabil. În 1859, de exemplu, în orașe (exceptând târgurile înființate recent) proporția lor la totalul locuitorilor era de aproape 60%. Important este că, contrar unor afirmații tendențioase, a crescut nu numai numărul negustorilor și meșterilor străini, mai ales evrei, dar și a celor pămînteni, ei reprezentînd la acea dată mai mult de un sfert din total (25,55% față de 10,11% în 1803)²¹.

O caracteristică importantă, din punct de vedere demografic și economic, pentru această jumătate de veac este raportul dintre negustori și meșteri la începutul veacului și la mijlocul lui. La 1803, cu excepția orașului Iași, nu putem separa pe negustori de meșteri, oricum numărul celor dintîi fiind dominant, la mijlocul secolului observăm însă nu numai creșterea numărului de meșteri, dar chiar o scădere a numărului de negustori. Exemplele cele mai concludente sînt cele privind meșterii și negustorii pămînteni, dar aceeași situație se poate observa, din unele statistici parțiale și la cei străini. Desigur, trebuie avut în vedere că, în cursul anilor, a avut loc o separare mai strictă a meseriilor de negoț, separare impusă de o mai bună specializare, corespunzătoare unui stadiu mai evoluat de dezvoltare, ca și o mai serioasă clasificare și separare a meseriilor de negustorii de către însuși organele fiscale de după 1832. Cu toate acestea, după datele ce le posedăm, rezultă cert o creștere a celor ce se ocupau cu activități meșteșugărești-industriale. Iată, de exemplu situația patențiarilor pămînteni în orașe și târguri ²² la 1832—1845 și 1859 ²³.

Anii	Negustori			Meșteri			Total general
	Orașe	Tîrguri	Total	Orașe	Tîrguri	Total	
1832	4 980	622	5 602	4 713	367	5 080	10 682
1845	5 420	532	5 952	7 468	671	8 139	14 091
1859	3 398	617	4 015	15 155	1.290	16 445	20 460

Evident, negustorii pămînteni au scăzut, în mare măsură, în favoarea negustorilor străini. Aceasta, însă, nu știrbește constatarea că numărul elementelor meșteșugărești ocupate în diferite întreprinderi industriale, de la micul atelier la fabrică, la mijlocul secolului al XIX-lea, crescuse considerabil în comparație cu începutul secolului și că orașele căpătau din ce în ce mai mult un aspect industrial.

²¹ Din lucrările statistice a Moldovei cap. II, p. 108—115. Numărul total al meseriașilor, comercianților, evreilor și supușilor străini din orașe și târguri era de 50 966 (17 548 meseriași, 4 772 comercianți, 4 418 sudiți, 24.228 evrei). La 82.750 capi de familie revin 61%. În orașe numărul lor total era de 42 756 (15 155 meșteri, 3 386 negustori, 20 144 evrei și 4 059 sudiți). La totalul de 71 530 capi de familie reveneau 59 08%.

²² Numai în târgurile cîte fuseseră înființate la 1832.

²³ Întocmit pentru 1832 după Arh. St. Iași, doc. pachet XLV, nr. 28 și tr. 1423, op. 1619, nr. 1036, fila 2; pentru 1845 idem, tr. 1423, op. 1619 (Catagrafia din 1845) și pentru 1859 după *Din lucrările statistice a Moldovei*, cap. II, p. 108—115.

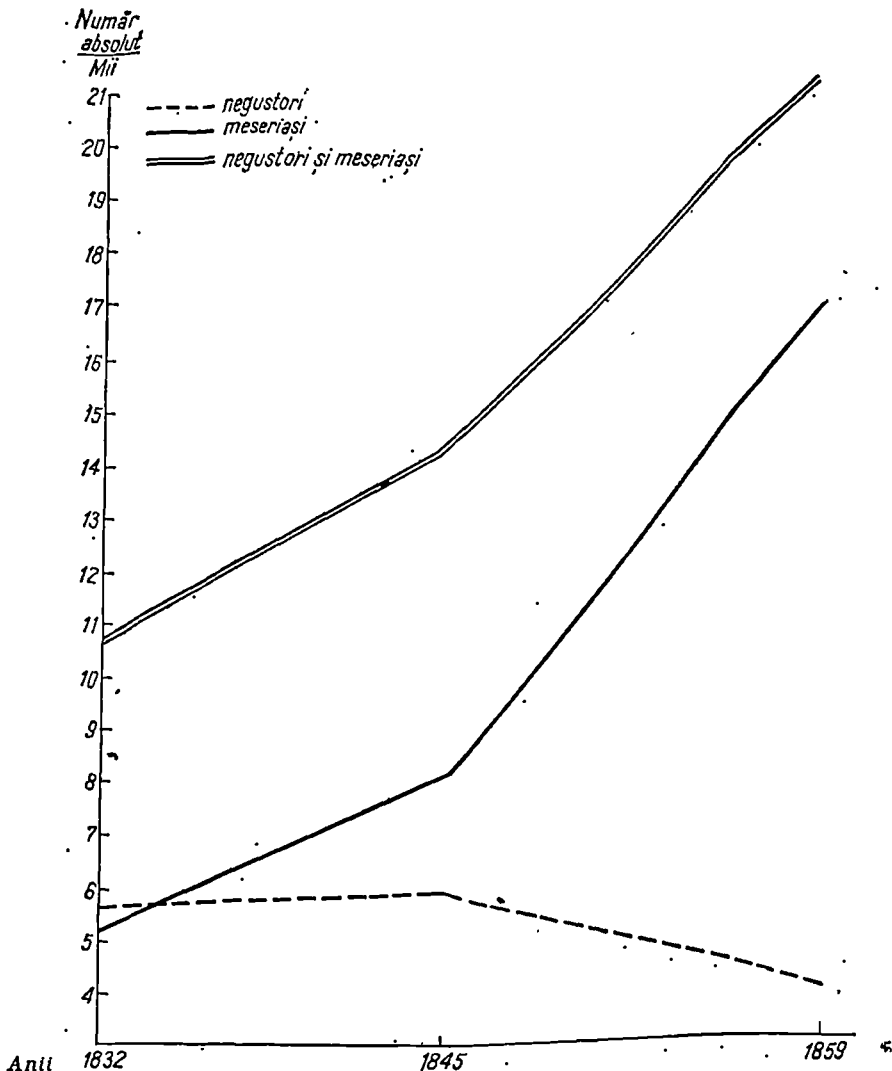

Fig. 2. Graficul evoluției numărului negustorilor și meșterilor pămînteni între anii 1832 și 1859.

Numărul negustorilor și meșterilor din orașe care se ocupau cu îndeletniciri agricole s-a redus treptat, paralel cu creșterea numărului total al locuitorilor orașelor, în special, a imigranților străini și cu restrîngerea terenurilor destinate agriculturii din perimetrul orașelor. Dovadă sînt creșterea numărului precupeților care aprovizionau piețele orașelor cu produse alimentare, cumpărate de la țărani, măsurile luate de eforiile orașenești împotriva acestora pentru a împiedica specula²⁴, dispozițiile

²⁴ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, Iași, 1856, tom. I, nr. 145, p. 244; nr. 146, p. 225–226.

date periodice de conducere pentru aprovizionarea orașelor cu pâine, carne și luminări, scăderea numărului de vite ale orașenilor (mai ales vaci și porci) etc. Astfel că, sub presiunea demografică și această trăsătură, caracteristică orașului moldovenesc medieval, tinde să dispară către mijlocul secolului, orașul începând să îmbrace, în același timp și alt aspect urbanistic.

Ca urmare a ritmului excepțional de creștere al populației urbane, din acea perioadă, apar și unele fenomene mai puțin cunoscute în societatea urbană medievală, fenomene determinate, pe de o parte, de existența unei populații prea numeroase, în comparație cu puterea economică de absorbție a mîinii de lucru de către orașele de atunci, iar, pe de altă parte de faptul că această populație era în cea mai mare măsură nouă, stabilită în orașe în curs de numai o generație, maxim două.

Astfel, în orașe sporește numărul slugilor, datorită, în special creșterii puterii economice a unor categorii de orașeni, meșterii și negustorii, a căror ateliere și dughene cereau pentru întreținere o mîină de lucru mai numeroasă. De asemenea, boierii din secolul al XIX-lea încep să prindă gustul de a-și construi locuințe permanente în orașe. Întreținerea acestora cerea un important personal domestic. Pînă la 1832 boierimea care se stabilea, pe o bună perioadă a anului, în orașe se folosea de un număr dintre tîrgoveți, pe care îi scuteau de dări ca breslași, scutelnici sau slugi boierești; Regulamentul Organic, desființînd aceste scutiri, a impus boierilor să angajeze cu bani slugi, fie dintre tîrgoveți, fie dintre oameni de la moșiile lor. Numărul mare de orașeni lipsit de ocupații, din acea vreme, făcea ca angajarea de slugi dintre locuitorii imigrați recent sau care doreau să imigreze în orașe să se facă cu mare ușurință. La 1832 numărul slugilor, împreună cu țiganii robi ai boierilor, reprezenta 21,35% din populația urbană stabilă, ocupînd ca număr locul imediat după meșteri și negustori²⁵. O proporție atît de mare a elementelor, în special cu ocupații domestice, aflate într-o stare de dependență materială și, în același timp, socială față de stăpîni, ne dă o imagine a gradului de servitute a unei importante părți a populației urbane. Ocupația de slugă constituia, în genere, un prim pas prin care populația de proveniență recentă încerca să pătrundă în mediul urban, în speranța de a găsi ulterior o ocupație lucrativă și independentă.

Alături de slugile, care aveau o situație mai mult sau mai puțin stabilă, numărul lucrătorilor care se angajau temporar ca salahori, zilieri, lucrători agricoli sau care trăiau din diferite expediente creștea continuu, pe măsura afluxului țaranilor spre orașe și a imigrării din Galiția. Economiceste puțin importantă, această categorie este deosebit de interesantă, din punct de vedere demografic. Ca și slugile cei mai mulți din această categorie erau elemente active imigrate recent în orașe, lipsite de mijloace de trai, luptînd să-și facă un rost în viața orașenească de atunci. Comportamentele demografice a acestei pătri sociale numeroase, mobilitatea ei de la o categorie socială la alta, poate dezvălui sensul dezvoltării ulterioare a societății urbane; structura ei biologică și socială ridică probleme care nu au preocupat, pînă în prezent, pe istoricii români. În statisticile fiscale majoritatea acestora erau trecuți în rîndul birni-

²⁵ Ecat. Negruți-Munteanu, *op. cit.*, p. 251.

cilor și, mai ales, a căpătăierilor. Desigur, mulți dintre indivizii trecuți la birnici se ocupau cu diferite meșteșuguri, negustorii sau cu diverse ocupații mixte. Între aceștia erau și oameni care se angajau lucrători la diferite întreprinderi în orașe sau în agricultură, dar și unii veniți de puțin timp în orașe și fără ocupații certe. Indivizii înregistrați de statisticile fiscale între căpătăieri, „din pricina nemernicei lor petreceri de la un loc la altul” și care nu puteau fi trecuți între birnici, „nevoind nimeni să dea cheazăii pentru ei la plata dărilor”²⁶, alcătuiau un rezervor permanent pentru celelalte categorii sociale din mediul urban : birnici, negustori și meșteri de ultimă treaptă, slugi, slujitori. La începutul secolului căpătăierii erau cunoscuți și sub numele de haimanale²⁷.

Numărul căpătăierilor în târguri și orașe este în continuă creștere, în acea perioadă, el fiind întotdeauna mult mai mare ca cel indicat de statistici, deoarece, datorită instabilității lor domiciliare, scăpau ușor de controlul înregistrărilor. La 1832 numărul nestatornicilor din orașe și târguri era apreciat între 4 083 și 6656²⁸. Cei mai mulți din acești nestatornici, după aplicarea Regulamentului Organic, au fost trecuți între birnici și, mai ales, între căpătăieri. La 1845 se aprecia că în capitală existau peste 1 000 de căpătăieri²⁹. Existența unui număr atât de mare de oameni fără ocupații sigure și statornice era consecința sporirii într-un ritm prea accelerat a populației, în cadrul unor orașe vechi, care nu s-au putut transforma în același ritm. Aceasta a determinat, desigur, apariția și dezvoltarea unor fenomene de inadaptare a acestei populații, pe care le-am putea numi patologice, manifestate prin creșterea vagabondajului, a cerșetoriei, a numărului copiilor abandonati etc. Această situație a determinat conducerea să ia periodic, măsuri polițienești de cercetare a vagabonzilor din orașe³⁰. Într-un referat către Ministerul de interne, a comisiei de cercetare a vagabonzilor din 1858, se arata că „nenumărații vagabonzi de toate națiile și mai ales jădovi, ce aproximativ se socotesc în capitalie și în țară la un așa număr că nimeni nu-și poate închipui”³¹. Măsurile luate prin Regulamentul Organic privind creșterea copiilor părăsiți, înființarea unui institut orfanotrofic pentru aceștia, la 1852, de domnitorul Grigore Ghica³², măsurile și proiectele pentru stîrpirea cerșetoriei³³, ca și ordonanțele, din deceniile al V-lea și al VI-lea, privind prostituția³⁴, sînt numai cîteva din exemplele care pot ilustra acest nou aspect al societății urbane moldovenești.

²⁶ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, nr. 493, p. 19.

²⁷ La 1803, în Adjudul Nou, întemeiat alături de Adjudul Vechi distrus de inundații, erau înregistrați numai cinci evrei și 105 liuzi „haimanale”, ocupația lor fiind „cu tirgul” (*Uricarul*, vol. VII, p. 302).

²⁸ Ecaterina Negruți-Munteanu, *op. cit.*, anexa nr. II.

²⁹ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, nr. 492, p. 18.

³⁰ Arh. St. Iași, tr. 1772, op. 2020, nr. 41520, f. 4–5; nr. 42896, f. 68–72, nr. 44642, f. 61–225; nr. 45368, f. 7–12; Secretariatul de stat, dos. 1114, f. 413–444 etc.

³¹ Idem, tr. 1772, op. 2020, nr. 41337, f. 87.

³² *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. II, nr. 908, p. 562–577 și nr. 909, p. 578.

³³ Arh. St. Iași, Comitetul Sănătății, tr. 1567, op. 1797, nr. 162, f. 14–19 și Bibl. Acad. R.S.R., mss. rom. nr. 1038, f. 9–10 (doc. Șuțu).

³⁴ *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom. I, nr. 215, p. 346 și Arh. St. Iași, Comitetul Sănătății, tr. 1757, op. 2005, nr. 622, f. 79–433 și tr. 1772, op. 2020, nr. 33152, f. 1–17.

Dacă acestea sînt unele din efectele negative care au însoțit în mod firesc revoluția demografică urbană și dezvoltarea capitalismului în orașe trebuie însă subliniate urmările pozitive economice și sociale pe care le-am arătat mai sus, cu atît mai mult, cu cît ele au contribuit, evident și la o adevărată revoluție în gîndirea și conștiința populației moldovenești de atunci.

Migrația internă spre orașe a avut un rol important din punct de vedere economic și social, atît pentru locul unde emigranții se stabileau, cît și pentru acela pe care îl părăseau. Faptul că ei își alegeau o formă de viață mai evoluată însemna pe plan general un progres. Creșterea necontentată a populației urbane, pe baza imigrării țărănimii, avea ca urmare sustragerea unei populații din ce în ce mai numeroasă de la agricultură și de trecere a ei la îndeletniciri comerciale și industriale. Ori, în agricultura românească dominau atunci formele mai înapoiate ale relațiilor social-economice. Eliberat de obligațiile de clacă, țăranul la orașe se elibera, în același timp, și de unele legături patriarhale și personale de dependență feudală, puternice încă la sate. V.I. Lenin aprecia imigrarea permanentă ca și cea sezonieră spre orașe ca un fenomen progresist, printre altele și pentru că ea, smulgînd populația din provinciile îndepărtate, necunoscute și înapoiate, o aducea „în virtejul vieții moderne” și, ca urmare, făcea „să crească nivelul de cultură al populației și nivelul ei de conștiință”, inoculîndu-i „deprinderi și necesități de om civilizat”³⁵.

În același timp, aceste deplasări ale țăranilor din ținuturile diferite ale țării ca și a românilor veniți din afara granițelor politice ale Moldovei au contribuit la întărirea legăturilor dintre diferite regiuni și la dezvoltarea și asigurarea unității etnice și conștiinței naționale, imigrarea străinilor a contribuit mai mult la consolidarea acestei conștiințe naționale. Scriitorii timpului, care au trăit în acele vremuri, au sesizat aceste transformări în obiceiurile și psihologia contemporanilor. De exemplu, la mijlocul veacului trecut, scriitorul Alecu Russo observa că Moldova „s-a schimbat în 16 ani din talpă în vîrf: limbă, haine, obiceiuri, pînă și numele... nu mai sîntem moldovei, ci români”³⁶.

Această revoluție spirituală, consecința transformărilor demografice și economice care avuseseră loc, în special, în societatea urbană, din prima jumătate a secolului al XIX-lea, a stat la baza prefacerilor politice care au dus la constituirea României moderne.

LE FACTEUR DÉMOGRAPHIQUE URBAIN DANS LE DÉVELOPPEMENT SOCIO-ECONOMIQUE DE LA MOLDAVIE PENDANT LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Pendant la première moitié du XIXe siècle, les agglomérations urbaines roumaines connaissent un rythme de développement sans précédent. Ainsi, en Moldavie, sur le territoire situé entre le Pruth et les Carpates,

³⁵ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 567.

³⁶ A. Russo, *Situație Moldovană*, în vol. *Piatra tetului*, București, 1967, p. 11—13.

le nombre de ces agglomérations passe de 25 à 81 et celui de leurs habitants, de 50 000 au début du siècle, à 280 162 à la veille de l'union à la Valachie, au cours d'un demi-siècle le taux de la population accusant une hausse d'environ six fois. Le processus d'urbanisation de la population moldave marque le même rythme d'accroissement exceptionnel, passant de 8,8% au début du siècle à 25% vers le milieu de celui-ci.

Cette croissance du taux de la population urbaine moldave présente un caractère révolutionnaire sur le plan démographique, car il s'agit là non seulement d'une hausse quantitative mais aussi qualitative. L'auteur examine les conséquences d'ordre socio-économique de cet accroissement et constate : 1) l'apparition pendant cette période de nombreux bourgs, agglomérations semi-urbaines qui ont fait gagner en vitalité les régions environnantes ; 2) le nombre des habitants des villes ayant des occupations actives — négociants et artisans — a augmenté de 36% à environ 60% ; 3) le rapport entre les négociants et les artisans s'est accru en faveur de la dernière catégorie ; 4) le nombre des négociants et des artisans ayant aussi des occupations agricoles a diminué progressivement ; 5) la hausse considérable du taux de la population dans certaines villes anciennes, qui n'ont pu se transformer au même rythme, a déterminé des phénomènes sociaux peu connus dans les villes médiévales, à savoir l'augmentation du nombre des habitants à occupations incertaines — serviteurs, vagabonds etc. ; b) la mobilité de la population urbaine est devenu toujours plus prononcée ; 7) les déplacements massifs des paysans vers les villes ont joué un rôle important aussi bien sur le plan économique, par la soustraction d'une population toujours plus nombreuses à l'agriculture et son passage à des occupations commerciales et industrielles, que sur le plan social, le paysan s'affranchissant dans la ville des obligations féodales de la corvée.

Les mutations démographiques intervenues dans le milieu urbain durant la première moitié du dernier siècle ont contribué par leurs conséquences d'ordre économique et social à la constitution de la Roumanie moderne.

ȚĂRILE ROMÂNE ȘI ÎNCEPUTUL POLITICII RĂSĂRITENE ANTIOTOMANE A IMPERIULUI HABSBURGIC (1526-1594)

DE

ȘTEFANA SIMIONESCU

Victoria navală de la Lepanto obținută de gruparea forțelor creștine (Habsburgii, papalitatea, Spania, Veneția) împotriva flotei otomane în anul 1571, a adus coaliției purtînd numele de Liga sfîntă noi adepți, iar dintre țările a căror participare era foarte dorită, au fost Moldova, Țara Românească și Transilvania¹.

Adeziunea acestor țări la Ligă a dat un puternic impuls războiului pentru eliminarea Imperiului Otoman din Europa, prin deschiderea unui nou front ce a trezit speranțe de eliberare la popoarele creștine din Peninsula Balcanică. Încă din vara anului 1594, Sigismund Bathory principele Transilvaniei a aderat la Ligă. În același an s-a încheiat alianța ofensivă între Mihai Viteazul domnul Țării Românești pe deoparte, Sigismund Bathory și Aron Vodă al Moldovei pe de alta. La rîndul său Aron Vodă a încheiat un tratat direct cu împăratul Rudolf al II-lea de Habsburg. Se crease astfel baza pentru o acțiune comună între cele trei țări române².

De asemenea Mihai Viteazul, a stabilit relații directe și statornice cu Rudolf al II-lea, care în vara anului 1597 i-a acordat domnului român subsidii pentru întreținerea a 4000 de lefegii. Iar la 9 iunie 1598 s-a încheiat la Tîrgoviște tratatul prin care Mihai recunoștea suzeranitatea împăratului dar fără obligația vreunui tribut sau dreptul de amestec pentru împărat în problemele interne ale țării și cu respectarea dreptului de domnie ereditară în familia lui Mihai. Domnul Țării Românești primea în continuare ajutoarele militare rezervîndu-i-se un loc important în coaliția forțelor creștine³.

Tratatul încheiat de Mihai cu Rudolf al II-lea, clauzele sale, ca și rezultatele de perspectivă ale domniei voevodului muntean au reprezentat un moment de seamă în istoria noastră precum și în evoluția relațiilor dintre țările române și Imperiul Habsburgic. „Preistoria” acestora este de lungă durată⁴. Materialul documentar cunoscut pînă acum ne permite să afir-

¹ *Istoria României. Compendiu*, București, 1969, p. 192—193.

² *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 157.

³ *Ibidem*, p. 159.

⁴ În ultimul deceniu al secolului al XV-lea, odată cu necesitatea alegerii unui nou rege al Ungariei, Maximilian de Habsburg viitorul împărat s-a adresat în calitate de pretendent la tronul Ungariei, lui Ștefan cel Mare; în legătură cu acest schimb diplomatic, v. Fr. Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Vladislav Jaghiello II. und Ludwig II. (1490—1526)*, Wien, 1849, p. 411; *Tagebuch des Wiener Arztes Johannes*

măm că ele au existat constant și deși cunoscînd perioade de maximă și minimă intensitate străbat veacul al XVI-lea ca un fir roșu. Aceste relații purtate mai ales pe plan politic-diplomatic au arătat interesul noii puteri creștine în ascensiune pentru aceste țări dornice de a căpăta independența față de Imperiul Otoman ale căror virtuți, în primul rînd militare erau binecunoscute din deceniile anterioare de luptă contra turcilor.

Deși prezența Imperiului Habsburgic a început să se facă simțită cu adevărat în răsăritul Europei abia la sfîrșitul secolului următor, el nu a încetat să atragă țările române de partea sa, iar domnii acestora au căutat cu tenacitate în tot cursul secolului al XVI-lea posibilități de apropiere de această forță care li se înfățișa ca posibila apărătoare contra întăririi dominației otomane în această zonă.

În paginile ce urmează ne propunem să schițăm doar raporturile între țările române și Imperiul Habsburgic în secolul al XVI-lea, rapoorturi determinate în mare parte de declanșarea conflictului între Imperiile Habsburgic și Otoman pentru întîietate în spațiul carpato-dunărean.

Cadrul general. Slăbiciunea internă a regatului ungar din ce în ce mai pronunțată după moartea lui Matei Corvin în 1490 a permis amestecul tot mai insistent a celor două puteri rivale, Imperiile Habsburgic și Otoman. În vreme ce Habsburgii au încercat să-și asigure stăpînirea pe calea diplomației prin adăugirea regatelor Ungariei și Boemiei la teritoriile ereditare, în cadrul unei uniuni dinastice, Otomanii au pus în slujba intereselor lor mijloacele militare superioare de care dispuneau, reluînd ofensiva în direcția regatului ungar. Agravarea primejdiei otomane a determinat conducerea statului ungar să încline spre o apropiere de imperiali, nădăjduind să găsească în această alianță o garanție pe care nu i-o puteau furniza propriile sale forțe. În 1515, la Viena, în cadrul unui congres care a reunit pe împăratul Maximilian, pe Vladislav Jaghiello regele Ungariei și Boemiei și pe fratele său regele Sigismund al Poloniei, s-a încheiat cunoscutul pact de familie care deschidea perspectiva realizării aspirațiilor orientale ale Habsburgilor⁵, mai mult chiar decît tratatele de moștenire austro-ungare de la Ödenburg (1463) și Pressburg (1490)⁶. Căsătoria preconizată cu acest prilej între urmașii lui Vladislav și ai lui Maximilian, înfăptuită în anul 1522, apropia de Habsburgi mult rivnitele coroane ale Ungariei și Boemiei și pregătea în fapt gruparea sub aceeași conducere a celor trei state. Este posibil ca această perspectivă ca și hotărîrile adoptate la ultima sesiune a conciliului de la Lateran din anul 1517 privitoare la organizarea unei noi cruciade antiotomane, să fi precipitat declanșarea noii ofensive turcești spre centrul Europei unde forțele otomane au obți-

Tichtel aus den Jahren 1477—1495, în *Fontes rerum Austriacarum, Scriptorum*, I, Viena, 1855 p. 54; I. Minea, *Ștefan cel Mare și împăratul Maximilian* în „Cercetări istorice”, anii 1929—1931 (V—VII), Iași, p. 354—355; Șt. Simionescu, *Legăturile dintre Ștefan și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor*, în „Revista de istorie”, nr. 1, t. 28 (1975), p. 91—98.

⁵ X. Liske, *Der Kongress zu Wien im Jahre 1515*, în „Forschungen zur deutschen Geschichte”, 1867, p. 465—558.

⁶ În legătură cu evoluția situației din Ungaria, după moartea lui Matei Corvin și cu efortul Habsburgilor de a dobîndi coroana Ungariei și Boemiei, v. Ig. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn bearbeitet von Ernst Klein*, vol. III, Leipzig, 1874; M. Uhlirz, *Handbuch der Geschichte Österreich-Ungarns*, vol. I, Wien, 1963; H. Wiesfleker, *Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Pressburger Vertrag (1490—1491)*, în „Südostforschungen”, vol. XVIII (1959), München, p. 26—75.

nut un prim mare succes odată cu ocuparea Belgradului în anul 1521; cucerirea fortăreței de la Dunăre a deschis oștilor otomane drumul spre Europa centrală și a permis conducerii Imperiului Otoman să înăsprească controlul asupra țărilor române⁷.

Buni cunoscători ai situației generale din Europa, turcii au știut că pot folosi și largi succesul de la Belgrad fără a întâmpina rezistența unei coaliții a puterilor creștine; conflictul dintre Imperiu și Franța pentru hegemonie în Italia, înfruntarea dintre Liga de la Cognac, alcătuită în primăvara anului 1526 sub egida Franței și imperiali și convulsivunile declanșate în Germania de curentul de reformă religioasă făceau imposibil un angajament masiv din partea Habsburgilor în Ungaria. Folosind prilejul favorabil, Soliman a pătruns în Ungaria și a dobândit o victorie decisivă la Mohács în vara anului 1526. Moartea în luptă a regelui Ludovic a deschis nu numai problema succesiunii la tronul acestei țări, dar și o îndârjită înfruntare între forțele interne și externe care-și contestau dominația asupra ei: turcii, imperialii și nobilimea ungară, care ostilă în cea mai mare parte față de colaborarea cu Habsburgii și de încercarea lui Ferdinand de a reactualiza tratatul încheiat cu unsprezece ani mai devreme găsise în voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, simbolul continuității politicii tradiționale⁸.

În chip surprinzător, turcii nu au organizat cucerirea Ungariei, victoria lor de la Mohács avînd urmări mai mult pe plan politic decît militar. După o rapidă incursiune în nordul țării, la scurt interval după bătălia de la Mohács, Soliman a părăsit cu întreaga sa oștire Ungaria. Răscoala din Cilicia care devenise atît de primejdioasă încît prezența trupelor beglerbegului Anatoliei era foarte solicitată, condițiile meteorologice defavorabile și serioasele dificultăți de aprovizionare, sînt explicațiile date în chip obișnuit neașteptatei hotărîri a lui Soliman de a-și întrerupe campania victorioasă și de a evacua Ungaria, care scăpa astfel, deocamdată cel puțin, de cucerirea turcească⁹.

26 august 1526 poate fi considerată teoretic ziua de naștere a monarhiei habsburgice dunărene, dar practic moștenirea ungaro-boemă a declanșat o lungă dispută politică și militară, iar această uniune de state care apoi a rezistat aproape 400 de ani, nu s-a încheiat fără un lung proces de cristalizare, mai ales integrarea Ungariei la noua monarhie nefiind deplin realizată nici de Ferdinand și nici de vreunul dintre urmașii săi. Se poate avansa ipoteza, că în prima fază după Mohács, Ferdinand ar fi putut înfrînge opoziția partidei naționale ungare dacă aceasta nu ar

⁷ Cu privire la conciliul de la Lateran și hotărîrea de cruciadă antiotomană adoptată în cadrul acesteia, v. L. Pastor, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance und der Glaubensspaltung*, vol. IV, Freiburg im Breisgau, 1906, p. 151; G. Wagner, *Der letzte Türkenkreuzzugplan Kaiser Maximilians I. aus dem Jahre 1517*, în „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung”, LXXVII, 1969, nr. 3-4, p. 314-353; pentru locul rezervat românilor în cadrul proiectului de cruciadă discutat la Lateran, v. G. Wagner, *op. cit.*; pentru noua ofensivă otomană spre Europa centrală, v. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. II, Gotha, 1908, p. 385-426.

⁸ Ig. A. Fessler, *op. cit.*, p. 278, 283-284, 428-432.

⁹ Pentru explicațiile date hotărîrii lui Soliman de a se retrage din Ungaria, aparent fără a realiza cîștiguri de pe urma victoriei sale, v. S. Smolka, *Ferdinand des Ersten Bemühungen um die Krone von Ungarn*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, vol. 57, 1879, p. 17.

fi avut în Soliman un puternic apărător și mai ales un aprig oponent al acestei uniuni¹⁰.

Din punct de vedere otoman soluția politică ce se întrezărea părea pentru situația din Ungaria mult mai favorabilă sau în orice caz mai aplicabilă decât cucerirea. Existența unei partide naționale încă puternice ostile Habsburgilor, ce dispunea de o însemnată rezervă militară oferea o alternativă la ocuparea teritorială, care fără îndoială ar fi fost generatoare de mari complicații în această perioadă. Cum aspirațiile lui Zapolya, încoronat rege al Ungariei la 10 noiembrie 1526 și ale lui Ferdinand ales în aceeași funcție la 17 decembrie 1526 (la scurt timp după încoronarea sa și ca rege al Boemiei) îi erau cunoscute, cum ambii concurenți la succesiune i-au solicitat îndată după Mohács concursul, Soliman a preferat soluția care reducea Ungaria în situația de stat clientelar al Imperiului Otoman¹¹. Adoptarea formulei politice de sprijinire a lui Zapolya dezvăluie poate și țelul principal al campaniei otomane din 1526: zădărnicierea uniunii austro-ungare care în primul sfert al secolului al XVI-lea amenința să devină înșfîșit o realitate; această opțiune a sultanului trebuie neapărat luată în considerare atunci când se discută problema retragerii sale precipitate din Ungaria înfrîntă.

Prăbușirea militară a Ungariei la Mohács a deschis era confruntării directe între Habsburgi și Otomani în Europa răsăriteană, ceea ce a dus în scurt timp la cristalizarea pozițiilor tuturor forțelor din această parte a continentului. Acum și în funcție de efortul de a-și realiza aspirațiile conducerea Imperiului Habsburgic a început să elaboreze un program de politică răsăriteană, în cadrul căruia avea să încerce atragerea de partea sa a tuturor forțelor ostile turcilor și a aliaților acestora. Un loc de seamă în această politică urmau să-l joace țările române. Este foarte important de subliniat faptul că Habsburgii au fost cei care au acționat primii și constant, în direcția colaborării cu Moldova, Țara Românească și Transilvania pentru rezolvarea problemei stăpînirii Ungariei, ca și pe planul mai larg pentru o acțiune antiotomană. Deși rămasă mai mult în cadrul relațiilor diplomatice și mai puțin în cel al unei acțiuni militare, colaborarea țărilor române cu Habsburgii a constituit un mijloc de apropiere și acțiune unitară între Moldova, Țara Românească și Transilvania. Mai intense în primele decenii ale secolului, după bătălia de la Mohács, aceste relații cunosc o scădere dar nu o încetare după 1541, când turcii au transformat Buda în pașalic.

Față de solicitările lui Ferdinand și ale lui Zapolya, Soliman a adoptat o politică de expectativă, dar de îndată ce balanța a înclinat în direcția lui Ferdinand ale cărui trupe au înregistrat în perioada 1527—1528 mari succese în Ungaria și Transilvania¹² silindu-l pe Zapolya să se refugieze în Polonia, sultanul nu mai putea rămîne indiferent, întrucît erau în joc rezultatele înseși dobîndite la Mohács. Perspectiva realizării uniunii dintre stăpînirile ereditare ale Habsburgilor și Ungaria cum fusese ea preconizată de tratatul de la Viena din 1515 era reactualizată acum de victoriile tru-

¹⁰ G. Stökl, *Kaiser Ferdinand I. in Gestalten zur Geschichte Österreichs*, Innsbruck—München, 1962, p. 134.

¹¹ D. E. Pitcher, *An historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972, p. 115.

¹² G. Stökl, *op. cit.*, p. 137.

pelor lui Ferdinand; ea l-a silit pe Soliman să-și fixeze politica față de Ungaria. Prima și cea mai însemnată acțiune în această privință din care aveau să decurgă toate celelalte a fost tratatul încheiat între Zapolya și sultan la 27 ianuarie 1528, care a asigurat pretendentului facțiunii „naționale” ungare sprijinul otoman în schimbul supunerii sale, recunoașterea materială a acestei dependențe fiind făcută printr-un tribut în formă de danii odată la 5 ani¹³.

Noua situație internațională creată de acest tratat a făcut posibilă la scurt interval răsturnarea situației în Ungaria, țările române și în primul rând Moldova având un rol important în acest conflict.

Moldova. Acest stat reușise să-și mențină autonomia aproape trei decenii după moartea lui Ștefan cel Mare, în cadrul raporturilor cu Poarta, așa cum fuseseră ele stabilite de marele voevod. Doar o urcare de tribut avusese loc în vremea lui Bogdan (1504—1517). Succesorul său, Ștefăniță (1517—1527) a știut să ocolească cererile de a însoți trupele sultanului în Transilvania, să înfrângă pe tătari în 1518 și să nimicească chiar o oștire turcească ce se înapoia de la o campanie de jaf din Polonia. Tot el a trimis o solie în Polonia care a făcut să se audă dorința de independență a acestei țări de unde pornea încă odată îndemnul la luptă comună pentru apărarea intereselor solidare ale statelor europene¹⁴. Desigur că înfrângerea Ungariei la Mohács a slăbit sistemul de rezistență antiotomană pe care se întemeiase lupta pentru independență a țărilor române în secolul al XV-lea. Dar cum ideea dominantă a politicii lui Petru Rareș (1527—1538), urmașul lui Ștefăniță, a fost apărarea independenței țării, deci rezistență față de Imperiul Otoman, el s-a lăsat atras în conflictul între Zapolya și Ferdinand. Încă de la începutul alegerii sale ca rege al Ungariei, Ferdinand a trimis soli la Petru încercând atragerea Moldovei în politica sa; totuși Rareș, proaspăt ales domn, a așteptat întâi verdictul Porții¹⁵.

De aceea în vara anului 1529, la porunca lui Soliman¹⁶, Petru Rareș a atacat și înfrânt în Transilvania oștirile adepților lui Ferdinand; câteva săptămâni mai târziu, sultanul a pornit spre Viena, care vedea pentru întâia dată sub zidurile sale pe asediatorii otomani. Prima victorie a Habsburgilor în Ungaria a fost așadar de scurtă durată¹⁷.

Hotărîrea lui Rareș de a-l susține în această perioadă pe Zapolya era motivată nu numai de porunca lui Soliman, dar și din cauza ostilității Poloniei față de politica răsăriteană a monarhiei habsburgice datorită și bunelor raporturi pe care le avea cu Poarta, ca și slăbiciunea pecuniară

¹³ Pentru tratatul încheiat între Zapolya și Soliman ca și negocierile prealabile purtate de polonul Jeronim Laski cu reprezentanții sultanului, v. Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/1, p. 38—66.

¹⁴ *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 152.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. II/3, p. 592—594, II/1, p. 84—87; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, 1468—1540*, vol. I, Budapesta, 1914, p. 144; *Arhiva istorică a României*, ed. B. Petriceicu-Hasdeu, București, 1865, vol. I, p. 16; Vellius C. Ursinus, *De bello pannonico*, Vindobonae, 1762, p. 17.

¹⁶ I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Wien, 1908, p. 36, 39.

¹⁷ Pentru noua ofensivă otomană și asediul Vienei în 1529, v. W. Stürminger, *Bibliographie und Ikonographie der Türkenbelagerungen Wiens 1529 und 1683*, Graz, Köln, 1955, 420 p.

a regelui roman ce nu avea suficiente fonduri pentru susținerea cauzei sale în Transilvania, aceste elemente îngreunând continuitatea în relațiile diplomatice ale Moldovei cu Habsburgii¹⁸.

Intervenind în Transilvania împotriva lui Ferdinand, în această fază, Petru Rareș s-a integrat în planurile sultanului Soliman, dar în același timp el a urmărit o politică proprie. Conștient de însemnătatea deosebită a acestei provincii în raporturile de forță în Europa centrală și sud-estică, el și-a extins simțitor stăpînirile dincolo de Carpați (cinci centre militare însemnate împreună cu întinsele lor domenii) și a consolidat astfel influența Moldovei în viața Transilvaniei. „Loialitatea” lui Petru Rareș față de puterea otomană în această etapă, nu a fost decît orientarea adoptată de domn pentru a-și realiza propriile țeluri. Cum în același timp, el a legat strîns de politica sa pe domnul Țării Românești, Vlad Înnecatul (1530—1532), prin relațiile de familie stabilite¹⁹, Petru Rareș a reușit să dobîndească cea mai largă influență asupra spațiului românesc realizată pînă atunci de vreun domnitor român. Acum puterea și influența internațională a domnului Moldovei atinge apogeul. Acest moment din domnia lui Petru Rareș reprezintă un precedent important pentru încercarea de unificare a lui Mihai, element insuficient discutat în istoriografia noastră de pînă acum.

În același timp redeschiderea vechiului litigiu teritorial cu Polonia pentru Pocuția, în anii 1530—1531²⁰, a fost începutul unei noi orientări în politica externă a Moldovei. Atacînd Polonia, Petru Rareș reactualiza vechiul litigiu în dorința de a-l soluționa în favoarea Moldovei, însă dincolo de acest aspect bilateral, acțiunea antipolonă a domnului a determinat progresiva angajare a Moldovei într-un sistem de interese ostil Porții. Într-adevăr, în gruparea forțelor în Europa răsăriteană, Polonia se afla mai aproape de interesele otomane decît de cele ale Habsburgilor. După ce l-a găzduit pe Ioan Zapolya, cînd izgonit de trupele lui Ferdinand el fusese nevoit să părăsească Ungaria, Polonia i-a oferit nu numai sprijin diplomatic la Poartă, tratatul turco-polon fiind încheiat de foarte abilul diplomat polon Jeronim Laski, dar și concurs militar pentru recucerirea teritoriului pierdut, permițîndu-i-se strîngerea de trupe din Polonia²¹.

Țara Românească. Pentru Moldova primejdia otomană devenea cu atît mai amenințătoare cu cît Țara Românească aluneca tot mai mult în dependența Imperiului Otoman; prezența turcilor în raialele de la sud de Dunăre, luptele permanente pentru putere din sînul boierimii, conflictele ei cu domnia, recurgerea la ajutorul turcesc pentru înscăunarea domnului susținut de o facțiune sau alta, au ușurat această decădere. Totuși eforturile de frînare a acestei situații, de orientare antiotomană

¹⁸ I. Ursu, *op. cit.*, p. 39.

¹⁹ Despre căsătoria lui Vlad Înnecatul cu Ana fiica lui Petru Rareș, în instrucțiunile solului polon la Poartă Jacob Wilanowski în octombrie 1531, v. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XI, p. 32.

²⁰ Pentru redeschiderea conflictului între Moldova și Polonia în această epocă, v. I. Ursu, *op. cit.*, p. 73—101; N. Iorga, *Relațiile Moldovei cu Polonia, documente nouă. Petru Rareș și politica sa față de moldoveni*, în „Convorbiri literare”, vol. XXV, 1901, p. 324—352, 391—419; I. Nistor, *Die moldawischen Ansprache auf Pokulten*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, vol. 101, Wien p. 1—183.

²¹ Ig. A. Fessler, *op. cit.*, p. 433.

și chiar de încadrare în acțiuni internaționale mai largi nu au lipsit. Și la fel ca în cazul Moldovei, Ferdinand prin trimișii săi²², a urmărit evoluția situației politice din Țara Românească, dintre domnitorii care au încercat să dea o ripostă atât slăbiciunii interne cât și amestecului tot mai pronunțat al otomanilor, fiind Radu de la Afumați (1521—1529). Deși față de conjunctura internațională creată mai ales după semnarea tratatului între Zapolya și Soliman și perspectiva unei noi campanii otomane spre centrul Europei, colaborarea cu Habsburgii în această perioadă nu avea garanții de izbândă, totuși Radu de la Afumați a mers pe acest drum, noile raporturi fructificându-se în desemnarea domnului Țării Românești de către Ferdinand ca mijlocitor pentru o înțelegere cu sultanul²³. Dar ucis de facțiunea boierească ostilă lui, domnul nu a putut fructifica noua colaborare.

Mai interesantă ne apare încercarea unuia dintre urmașii săi, Moise Vodă (1529—1530), adus domn cu aprobarea turcilor²⁴; el i-a anunțat pe sibieni de noua campanie pregătită de Soliman²⁵; spre deosebire de Rareș care era conștient că momentul nu era prielnic pentru o colaborare cu Habsburgii, trupele lui Moise au intrat în Transilvania odată cu cele moldovene dar nu au participat efectiv la luptele contra sașilor și îndată ce au găsit o cale acceptabilă de înțelegere au încheiat pacea cu transilvănenii²⁶. Semnată la 4 august 1529, ea prevedea recunoașterea ca rege al Ungariei a lui Ferdinand în cazul victoriei sale asupra lui Zapolya și arată încercarea făcută de Moise pentru a intra în sfera de influență politică a Habsburgilor, cu speranța unei acțiuni puternice antiotomane care ar fi determinat nu numai o oprire a înaintării turcești la nordul Dunării dar și crearea unei stavile în fața instabilității politice interne. Tot pe baza acestui tratat Moise Vodă a reușit să adune trupe din Transilvania pentru îndepărtarea unui pretendent la tronul Țării Românești. Dar slăbiciunea militară și pecuniară a Habsburgilor mai ales în această perioadă, care nu au putut da un sprijin efectiv domnului Țării Românești, nu au dat nici sorți de izbândă noii încercări și la fel ca în cazul lui Radu de la Afumați, Moise a fost părăsit și apoi ucis de boierii care inițial acceptaseră colaborarea cu Habsburgii. Pentru Țara Românească permanentele dispute dintre domni și facțiunile boierești au împiedicat efortul unitar și au îngăduit Imperiului Otoman să intervină ca arbitru în problemele interne ale țării. Cu toate acestea, încercările de colaborare cu Habsburgii au continuat și în anii următori, când politica de înăsprire a dominației turcești în spațiul carpato-dunărean a devenit tot mai accentuată.

Ofensivele otomane din 1529 și 1532 dacă nu au reușit să înfrângă în teritoriul ereditar puterea habsburgică, i-a îngăduit simțitor acțiunea

²² Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/3, p. 592—594; A. Veress, *Acta et epistolae...* p. 153, 174, 187, 190; J. K. Schuller, *Georg Reichertorffer und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte von Siebenbürgen in den Jahren 1527—1536*, Wien, 1859, 69 p.

²³ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 67, XI, p. 4.

²⁴ A. Veress, *Acta et epistolae...* p. 189.

²⁵ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 17.

²⁶ Solia lui Moise trimisă în Transilvania era condusă de „Nago Wdornik și Draga Posztelnyk”, v. Hurmuzaki, vol. XV/1, p. 313, 332.

în Ungaria și Transilvania. Trecerea lui Soliman prin această țară a fost marcată de o accentuare a stăpînirii sale aici; el a lăsat în 1529 la Buda o garnizoană otomană de 3 000 de soldați iar mai tîrziu după a doua campanie a poruncit înlocuirea ofițerilor unguri din garnizoana Budei cu turcii²⁷. Dealtfel, urmărind politica otomană față de Ungaria, în secolul al XVI-lea se poate constata că ori de cîte ori Habsburgii au încercat în vreun fel sau altul să-și extindă stăpînirea și influența în acest regat, turcii au intervenit, de fiecare dată urmările fiind simțite direct sau indirect de Habsburgi dar mai ales de țările române atrase în această politică²⁸. Astfel campaniile care au urmat celor din 1526—1532, ca cea din 1538 din Moldova, cele din 1543, 1547, 1566 din Ungaria au însemnat pierderi teritoriale, îngrădirea autonomiei țărilor române, plata unui tribut de către Habsburgi, consolidarea stăpînirii otomane în centrul Europei etc.

În această primă fază supravegherea aplicării hotărîrilor sultanului la Buda a fost încredințată unuia dintre sctnicii apropiați ai lui Soliman, venețianului Aloisio Gritti. Acestui om de încredere i-a revenit misiunea de a consolida dominația otomană asupra celor trei țări române.

Momentul Gritti. Tratatul de pace încheiat între turci și Habsburgi în vara anului 1533²⁹ care a confirmat situația de fapt creată de evoluția militară, lăsa Habsburgilor doar o fișie îngustă din teritoriul ungar. Acum și în funcție de îndepărtarea influenței habsburgilor, Poarta s-a străduit să-și consolideze mult controlul asupra țărilor române. Agentul și în același timp simbolul acestei înăspriri avea să fie același Gritti ale cărei ambiții personale, desfășurate în cadrul acțiunii otomane, se întindeau asupra țărilor române. Faptul care a contribuit hotărîtor la trecerea țărilor române în tabăra Habsburgilor a fost tocmai acțiunea lui Gritti din 1534, trimis de Soliman pentru a negocia cu imperialii aplicarea păcii³⁰. Așteptată cu nerăbdare de Ferdinand care întemeindu-se pe convorbirile trimișilor săi la Constantinopol cu Gritti, nădăjduia să obțină un șir de rectificări de graniță, misiunea emisarului sultanului era urmărită cu mare îngrijorare în țările române, unde semnificația ei reală nu era ignorată. Factorii politici din Moldova, Țara Românească, Transilvania inclusiv Ungaria lui Zapolya, înțelegeau prea bine că sosirea lui Gritti, însoțit de o puternică suită formată din aproximativ 2 000 de ostași turci nu putea decît să

²⁷ H. Kretschmayr, *Lodovico Gritti. Eine Monographie*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, vol. 83, 1896, Wien, p. 44, nota 1.

²⁸ Trebuie amintit faptul că domnia lui Soliman Magnificul a însemnat cea mai gravă amenințare — de pînă atunci — de transformare a țărilor române în pašallerci; în funcție de această permanentă amenințare trebuie înțelese și încercările domnilor celor două țări de a colabura cu Habsburgii și de acțiune comună cu Transilvania; v. relatarea lui Bocignoli (1524) în *Călători străini*, București, 1968, vol. I, p. 175—180 și scrisoarea boierilor moldoveni către regele Poloniei din 1540—1541, Hurmuzaki, *op. cit. Supliment II/1*, p. 139—141, trad. rom. N. Iorga în *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*. Valenii de Munte, 1932, p. 25—27.

²⁹ C. D. Schepper dit Schepperus, *Missions diplomatiques de Schepper ambassadeur de Christiern II, de Charles V, de Ferdinand I et de Marie, reine d'Hongrie, gouvernante des Pays-Bas, de 1523—1555*, Gand, 1856.

³⁰ În legătură cu acțiunea lui A. Gritti, v. H. Kretschmayr, *op. cit.* p. 47,82; ultima misiune a lui Gritti în teritoriul nostru a fost de curînd reluată de A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turcești inedite (1533—1534)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VII, 1974, p. 101—160.

aducă o nouă agravare a dominației otomane. În fața primejdiei comune, cele trei țări s-au apropiat și au acționat împreună, eventualitate de care se temea în cel mai înalt grad sultanul. Într-adevăr, potrivit unei mărturii contemporane tocmai această posibilitate a unei rezistențe solidare l-a îngrijorat mereu pe Soliman: „Dar Soliman se temea, nu cumva, voind a ocupa sau Transilvania, sau Țara Românească sau Moldova, să se unească toate aceste trei țări și să-l covârșască fie prin cursele lor, fie prin forța lor, lucru care de asemenea era de crezut”³¹. În împrejurările cunoscute, Gritti a fost asediat la Mediaș și ucis în toamna anului 1534, cei doi fii ai săi fiind expediați în Moldova unde au avut aceeași soartă³².

Uciderea lui Gritti și zădărnicierea programului sultanului în raport cu țările române, le-au silit firește pe acestea să-și reconsidere politica externă. Deși domnul Moldovei a căutat să dea explicații lui Soliman angajat acum într-un lung și greu război cu Persia prin scrisori trimise în îndepărtatele meleaguri unde se afla sultanul³³, el nu a întârziat să-și pregătească noile alianțe. La rîndul său, Vlad Vintilă al Țării Românești (1532—1535) de teama consecințelor omorîrii lui Gritti și-a trimis soli la Ferdinand oferindu-i colaborarea³⁴. Dar și omorîrea sa de către facțiunea boierească ostilă lui a zădărnicit încheierea unui tratat așa cum l-a reușit Petru Rareș. Totuși urmașul lui Vlad Vintilă, Radu Paisie (1535—1545) aparent lipsit de personalitate și supus boierilor și turcilor, a căutat să profite de faptul că Soliman era angajat în războiul cu Persia pentru a relua tratativele cu Habsburgii³⁵.

Atît pentru Moldova cît și pentru Țara Românească, creșterea tributului și a altor obligații față de Poartă, aprobarea tacită a lui Soliman pentru planurile lui Gritti față de țările române și în cazul Moldovei atitudinea refractară a sultanului în problema Pocuției au fost factorii care au determinat aceste state să-și intensifice colaborarea cu Habsburgii.

Domnul Moldovei a reușit după negocieri prelungite în care orașele săsești din Transilvania și în primul rînd Sibiul au jucat un rol însemnat, să încheie la 4 aprilie 1535, tratatul de alianță cu Ferdinand recunoscut rege al Ungariei. Tratatul și actele legate de el asigurau lui Petru Rareș toate pozițiile dobîndite anterior de acesta în Transilvania prin negocierile cu Zapolya; tratatul consacra de fapt alianța antiotomană dintre Habsburgi și Moldova care se angaja să participe cu toată forța ei militară la acțiunile lui Ferdinand contra turcilor³⁶. În același timp, Ferdinand a încercat

³¹ A. Verancics, *Expediitio Solimani in Moldaviam* în „Tezaur de Monumente istorice”, t. III, București, 1864, p. 152.

³² C. Göllner, *Turcica. Die europätschen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts*, București, Berlin, 1959—1962, vol. I—II.

³³ Informația referitoare la solia trimisă la Bagdad la curtea lui Soliman de către Petru Rareș pentru a se justifica în legătură cu omorîrea lui Gritti, la A. de Gevay, *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungern und der Pforte im XVI.—XVII. Jahrhundert*, vol. II, Wien 1838, p. 11.

³⁴ Praeterea notificamus Sacrae M^{ti} Vestrae, quod waivoda Transalpinus nobis vicinus et amicus fuit, in necessariis nobis administrans et emitens... A. Veress, *Acta et epistolae*... p. 252.

³⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen, Rechnungen aus 1526—, 1540*, Kronstadt, 1889, vol. II, p. 411, 416, 318, 419, 421; A. Veress, *Acta et epistolae*... p. 257—261.

³⁶ Textul tratatului încheiat între Ferdinand de Habsburg și Petru Rareș, în Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XV/1, p. 91—94; v. și celelalte documente decurgînd din acesta în paginile următoare.

cu perseverență să obțină încheierea unui armistițiu între Polonia și Moldova pentru a degaja pe noul său aliat de un conflict care îi absorbea o mare parte din forțe³⁷.

Coaliția antiotomană. Momentul părea deosebit de prielnic pentru înjghebarea unei largi coaliții antiotomane, în realizarea căreia țările române își pusese mari nădejdi. Prins în conflictul cu Persia dinastiei Sefevizilor care, de curînd instaurată, dăduse vechiului stat persan o nouă vigoare, Soliman nu se putea angaja concomitent într-un război cu țările europene; ca și în trecut, aceste diversivni orientale care veneau din Asia Mică și din Persia erau urmărite cu cel mai mare interes de puterile ostile Porții, inclusiv țările române, ai căror domni bine informați foloseau prilejurile favorabile create de angajarea în răsărit a puterii militare otomane pentru acțiuni cu celelalte forțe creștine³⁸. În corespondența sa cu Ferdinand, Rareș a căutat să-l convingă pe acesta de necesitatea folosirii unui asemenea prilej favorabil: „... căci, niciodată — transmitea domnul Moldovei lui Ferdinand — n-a avut Majestatea Sa prilej... ca acum întrucît împăratul Turcilor a fost înfrînt în citeva rînduri de regele perșilor”³⁹.

Chiar și Zapolya era înclinat acum spre o acțiune antiotomană, în primul rînd de teama răzbunării lui Soliman pentru moartea lui Gritti ca și din cauza nemulțumirii generale față de cererile sporite ale Porții; în același timp aliații obișnuiți ai Porții, tătarii erau prea dezbinați ca să reacționeze la aceste acțiuni în vreme ce polonezii erau reținuți în primul rînd de conflictul lor cu Moscova.

Anii 1536 și 1537 s-au caracterizat prin încercările de a înjgheba coaliția antiotomană. Moldova și Țara Românească și-au intensificat eforturile diplomatice în această privință. Astfel după ce a căzut de acord cu emisarul lui Carol al V-lea cu privire la acțiunea împotriva turcilor, la care își anunțaseră adeviziunea și căpeteniile bisericii sirbe, domnul Moldovei a intrat în legătură directă cu împăratul ca șef al lumii creștine, solicitîndu-i sprijin militar și pecuniar în septembrie 1537.

Trebuie amintit faptul că în această perioadă și Soliman a făcut o încercare de a-l readuce pe Rareș pe făgașul politicii otomane, oferindu-i în schimbul participării sale cu 6000 de ostași la un război în țările ereditare austriece, iertarea pentru moartea lui Gritti și rezolvarea favorabilă a problemei Pocuției⁴⁰. Această încercare denotă teama lui Soliman față de posibila colaborare a țărilor române. Dar domnul Moldovei, fiind convins că venise momentul pentru realizarea unei acțiuni antiotomane, a refuzat propunerea.

³⁷ Intervențiile repetate ale lui Ferdinand la curtea polonă, v. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 119, 120, 121, 124, 126, 133—135, 143—144, 168, 167, 178; vol. I/4, p. 127; vol. XI, p. 35; A. Veress, *Acta et epistolae...*, p. 270, 271; pentru ultimile intervenții ale lui Ferdinand, v. Șt. Simionescu, *Noi date despre situația internă și externă a Moldovei într-un izvor inedit*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 2, p. 252—240.

³⁸ Pentru locul diversivniilor persane în politica antiotomană a puterii lor europene în secolele XV—XVI, v. lucrarea mai recentă a lui B. von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453—1600*, Wiesbaden, 1968.

³⁹ Hurmuzaki, *op. cit.* vol. II/1, p. 96.

⁴⁰ M. Holban, *Căldători străini despre Țările Române*, vol. I, București, p. 376—377; N. Icriga, *Relațiile Moldovei cu Polonia...*, p. 392.

Campania din 1538. Închegarea „Ligii sfinte” desăvârșită la începutul anului 1538, deschidea în sfârșit calea spre o acțiune antiotomană sigură; ea a fost urmată de încheierea unui armistițiu pe zece ani între Franța și Imperiu (Nisa, 18 iunie 1538), care lăsa libere forțele militare ale statelor controlate de Habsburgi. Ultimul obstacol și nu cel mai neînsemnat fusese înlăturat odată cu încheierea păcii de la Oradea la 24 februarie 1538. Compromisul la care Ferdinand se resemnase la presiunea fratelui său Carol al V-lea prevedea revenirea coroanei ungare la Habsburgi adică lui Ferdinand după dispariția lui Ioan Zapolya⁴¹.

Din punctul de vedere al Porții, pacea de la Oradea dădea o mare greutate pregătirilor coaliției europene. Tratatul între Ferdinand și Zapolya reactualiza primejdia integrării regatului ungar în sistemul politic și militar habsburgic, primejdie extrem de gravă pe care Soliman o combătuse hotărât în anii 1526—1532, prin campaniile pe care le-a dus în Ungaria și sub zidurile Vienei. Tratatul de la Oradea, care era o alianță explicită și implicită, dădea așadar o însemnătate deosebită eforturilor anterioare ale puterilor europene de a înjheba o coaliție antiotomană. De asemenea această înțelegere însemna desprinderea Ungariei din ascultarea Porții și atragerea ei în sfera de influență a Habsburgilor. Era anulat așadar tratatul încheiat cu zece ani mai devreme între Zapolya și Soliman.

Cu riscul de a vedea grav amenințată poziția Porții în Europa centrală și răsăriteană, sultanul trebuia să riposteze acum acestei încercări. Dintre toate forțele angajate în coaliția antiotomană, Soliman a ales ca primă țintă a campaniei sale Moldova. Conflictele ascuțite între Petru Rareș și boierime care apela la sultan pentru a-i scăpa de un domn prea autoritar pentru interesele lor, la care se adaugă războiul cu Polonia, care și ea l-a îndemnat pe Soliman la acțiune împotriva Moldovei l-au determinat pe sultan să încerce în această direcție destrămarea coaliției europene într-o vreme când aceasta nu era suficient de consolidată pentru a declanșa o acțiune militară de mari proporții. Această imposibilitate de a crea o mare coaliție militară și politică din partea statelor europene, capabilă să reziste agresiunii otomane a lipsit țările române de un ajutor efectiv, fiind unul din factorii principali care a dus la pierderea independenței economice și politice a Moldovei⁴², la noi pierderi teritoriale pentru Țara Românească și la agravarea controlului otoman în Transilvania.

Campania lui Soliman a grăbit destrămarea coaliției antiotomane pe care lumea europeană încercase s-o organizeze; înfringerea flotei aliate la Prevesa la 28 septembrie 1538 de către cea turcească condusă de Chairedin Barbarossa a determinat pe unul din participanții la Ligă, Veneția, să încheie un nou tratat cu Poarta; practic, acțiunile europene prevăzute pentru anul 1539 nu mai au avut loc⁴³. Mai mult, la 21 octombrie 1540 Liga a încheiat cu Imperiul Otoman un tratat de pace care cuprindea

⁴¹ J. Höchsmann, *Siebenbürgische Geschichte im Zeitalter der Reformation* în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, N. F. 1908, vol. 36, p. 163—171.

⁴² M. Guboglu, *Inscripția sultanului Soliman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în „Studii”, IX (1956), nr. 2—3, p. 111.

⁴³ B. von Palombini, *op. cit.*, p. 77.

nu numai noi cedări teritoriale în sudul Europei, ci și acordarea unor mari sume bănești Porții.

Rezultatul campaniei a grăbit întoarcerea lui Zapolya spre turci; el și-a dat seama că nu putea rezista singur în fața acestora. Deși a încercat o alianță cu Habsburgii, Zapolya a fost nevoit să se supună din nou Imperiului Otoman, nu numai pentru că nu primise nici un ajutor de la noii săi aliați, dar mai ales din cauza căderii Moldovei; căci dacă Transilvania îi fusese necesară lui Petru Rareș pentru ca avînd-o de partea sa să poată duce o politică activă la celelalte granițe, tot atît de necesară era Moldova pentru apărarea Transilvaniei⁴⁴.

Campania lui Soliman a contribuit astfel și la ruperea tratatului de la Oradea și la reizbucnirea conflictului dintre cele două partide ceea ce a constituit un bun prilej pentru Soliman de a interveni din nou aici. Susținînd ca rege al Ungariei pe urmașul lui Zapolya, Ioan Sigismund contra lui Ferdinand, sultanul a declanșat un lung război care a zdruncinat Ungaria aproape șapte ani. Cucerirea Budei la 29 august 1541 și transformarea Ungariei centrale în pašalic cu Buda ca reședință a tăiat posibilitățile de comunicare ale Habsburgilor cu Transilvania, Moldova și Țara Românească, mărind pericolul unei inixtiuni turcești în apusul Europei.

Prin această campanie sultanul a încheiat acțiunea începută de el în 1526, aceea de a împiedica pentru foarte mult timp crearea uniunii habsburgo-ungare și de a consolida poziția Imperiului Otoman în centrul Europei. Căderea Moldovei a permis Porții în același timp să-și asigure și să-și întărească controlul asupra Țării Românești. Cum și Transilvania intră sub directă conducere a Porții, cele trei țări române se află într-o nouă fază a istoriei lor.

Moldova și Țara Românească (1541—1561). Reizbucnirea conflictului pentru stăpînirea Ungariei a determinat intervenția aproape permanentă a turcilor aici dar prezența lor în Transilvania și Ungaria nu au putut da vigoare domniei lui Ioan Sigismund aflat sub tutela mamei sale Isabella. Deși la solicitările otomane domnii Moldovei și Țării Românești trebuiau să trimită trupe în Transilvania pentru anihilarea partidei habsburgice, tocmai aceste permanente cereri militare, sporirea haraciului și a altor obligații materiale care subminau economia țărilor române au determinat pe unii dintre domni să încerce reluarea colaborării cu Habsburgii cu tot riscul pe care îl prezenta această politică acum⁴⁵.

Astfel Radu Paisie al Țării Românești după o serie de solii prealabile⁴⁶ a semnat la 7 iunie 1543 un tratat prin care îl recunoștea pe Ferdinand rege al Ungariei, se angaja să nu-l sprijine pe Ioan Sigismund și își oferea colaborarea pentru o nouă acțiune antiotomană. Domnul Țării Românești căuta să realizeze acum ceea ce încercase Petru Rareș

⁴⁴ *Istoria României*, București, 1962, vol. II, p. 638.

⁴⁵ Hurmuzaki, *op. cit.* vol. p. II/4, 305, vol. II/1, p. 218; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches...* vol. III, p. 15; de menționat că primul domnitor român care a reluat tratativele cu Habsburgii după 1540, depunînd jurămint de credință lui Ferdinand ca rege al Ungariei a fost Alexandru Cornea, ales de boieri domn al Moldovei după uciderea lui Ștefan Lăcustă, v. A. Veress, *Documente privilegiate la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori (1527—1572)*, București, 1929, p. 21.

⁴⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, p. 300.

cu 10 ani mai devreme. Acest tratat ⁴⁷ coincidea de fapt cu înjgheburile unei noi coaliții sub conducerea habsburgică pentru eliberarea Budei. La această acțiune militară mai largă își dăduseră asentimentul de participare și principii Imperiului în urma hotărârilor Reichstagului de la Speyer.

Iar cel cărui i s-a solicitat din nou ajutorul a fost Petru Rareș revenit în Moldova ca domn în 1541. Numit cu ajutor turcesc, acesta nu renunțase la planurile de eliberare și deși în campania din 1538 nu primise ajutorul sperat nici de la Ferdinand și nici de la Carol, în momentul când s-a ivit un nou prilej de acțiune a acceptat colaborarea cu Habsburgii ⁴⁸. Astfel la 15 martie 1542 Petru Rareș a semnat cu Joachim de Brandenburg conducătorul desemnat de Ferdinand pentru noua campanie, un tratat secret prin care domnul Moldovei pune la dispoziția coaliției trupe, un împrumut de 200 000 de florini și informații despre mișcările armate otomane ⁴⁹. Dar tergiversările diplomatice, proasta organizare a trupelor și incapacitatea lui Joachim de Brandenburg de a conduce acțiunea, au adus eșecul campaniei, cu toate forțele numeroase de care dispuneau creștinii; ele au fost nevoite să se retragă iar Petru Rareș și-a îngropat definitiv visul de libertate.

Totuși cum în anii următori luptele între adepții lui Ferdinand și ai lui Ioan Sigismund au continuat pentru stăpînirea Ungariei și implicit pentru Transilvania, au urmat și relațiile domnilor români cu Habsburgii.

În acest conflict singura autoritate care s-a impus după 1541 a fost cea a episcopului George Martinuzzi unul din sfetnicii de încredere ai lui Zapolya și după moartea acestuia, unul dintre tutorii regelui minor ⁵⁰. Numit guvernator de către turci el a fost cîștigat însă de austrieci cărora a încercat să le transfere puterea și coroana Ungariei fără vărsare de sînge. Pentru a reuși acest plan îndrăzneț, cu asentimentul lui Ferdinand, el a căutat să mențină în permanență bunele raporturi cu Moldova și Țara Românească. Deși acțiunea sa diplomatică și siguranța neintervenției trupelor moldovene și muntene au grăbit reușita acestui schimb ⁵¹, rezultatul eforturilor sale fiind încununat de succes, totuși stăpînirea Habsburgilor exercitată prin generalul Castaldo (1551—1556) n-a asigurat stabilitatea internă a Ungariei și nici n-a împiedicat crearea unui nou pașalic, cel de Timișoara în 1552 ⁵². Incapacitatea militară și diplomatică

⁴⁷ În legătură cu declarația de supunere a lui Radu Paisie față de Ferdinand, v. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I/1, p. 240—242.

⁴⁸ R. Ciocan, *Habsburgii în Transilvania în vremea lui Carol Quintul*, București, 1945, p. 142.

⁴⁹ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III/2, București, 1937, p. 174; N. Iorga, *Relațiile Moldovei cu Polonia...*, p. 413; Hurmuzaki, *op. cit.* vol. II/1, p. 244—245; pentru punctele tratatului semnat de Petru Rareș cu Joachim de Brandenburg, v. *Arhiva istorică...*, vol. III, p. 13—14.

⁵⁰ În legătură cu viața și activitatea politică a episcopului, v. Og. Utiesenović, *Lebensgeschichte des Kardinals Georg Utiesnovics genannt Martinusius*, Wien, 1881, 250 p.

⁵¹ Pentru această problemă, v. A. Huber, *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I. im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende*, in „Archiv für österreichische Geschichte”, Wien, vol. 75 (1889), p. 483—454; A. Huber, *Die Verhandlungen Ferdinand I. mit Isabella von Siebenbürgen*, in „Archiv für österreichische Geschichte”, Wien, vol. 78 (1892), nr. 2, 41 p.; J. K. Schuller, *Die Verhandlungen von Mühlbach im Jahre 1551 und Martinuzzi's Ende*, Sibiu, 1862.

⁵² *Istoria poporului român...* p. 155.

a acestui general au compromis în mare parte colaborarea comună cu Moldova și Țara Românească în perioada în care Ungaria și Transilvania acceptaseră conducerea lui Ferdinand.

Deși Mircea Ciobanul (1545—1552; 1553—1554; 1558—1559) și Pătrașcu cel Bun (1554—1557) domni ai Țării Românești au trimis permanent soli în Transilvania⁵³ prin care anunțau mișcările trupelor otomane spre Ungaria, oferindu-și forțele într-o acțiune comună, șovăiala și insuficienta cunoaștere a situației politice din această zonă i-a lipsit de fapt pe Habsburgi de un ajutor militar eficace⁵⁴. Mai grav a fost răspunsul dat de Castaldo încercărilor de colaborare venite din Moldova, din partea unuia din fiii lui Rareș, care i-a urmat la tron, Ștefan (1551—1552) și apoi, în primii ani de domnie, de cea a lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561)⁵⁵. Reaua credință a lui Castaldo, slaba informare a lui Ferdinand de către comandantul său militar din Ungaria s-au oglindit în rezultatul relațiilor cu Ștefan Rareș. Acesta și-a arătat de la începutul domniei dorința de colaborare cu Habsburgii prezentînd un foarte interesant plan de bătălie antiotomană⁵⁶; încercările sale au fost privite cu multă suspiciune, motivul invocat fiind turcirea predecesorului său Iliăș Rareș (1546—1551). Ori tocmai pericolul unei eventuale transformări a Moldovei în pașalic, ceea ce ar fi avut urmări grave pentru întregul teritoriu de la nord de Dunăre ar fi necesitat din partea lui Ferdinand și a lui Castaldo o mai bună înțelegere a propunerilor moldovenești. Dar folosind pretextul turcirii lui Iliăș ceea ce-l făcea „nesigur” pe Ștefan Rareș, cu asentimentul tacit al lui Ferdinand domnul Moldovei a fost ucis din ordinul lui Castaldo⁵⁷.

Urmașul său, Alexandru Lăpușneanu adus voievod cu ajutor polon și cu asentimentul turcilor mergînd pe vechea direcție tradițională a domnilor moldoveni, de colaborare cu Ungaria antiotomană reprezentată de Ferdinand, și-a oferit ajutorul militar în schimbul recunoașterii drepturilor sale asupra vecinilor cetății moldovenești din Transilvania⁵⁸.

Tergiversarea răspunsului în acest caz ca și presiunile tot mai puternice ale turcilor au făcut ca în momentul în care Ioan Sigismund să fie readus rege în Ungaria, la acțiune să fi participat alături de el și de trupele otomane domniul Moldovei și Țării Românești.

Deși tot mai supuse dominației otomane și deși experiența deceniilor anterioare a arătat incapacitatea Habsburgilor de a fructifica relațiile diplomatice și militare cu țările române, acestea au continuat să rețină

⁵³ A. Veress, *Documente privitoare la...*, p. 67, 82, 123.

⁵⁴ A. Veress, *Documente privitoare la...*, p. 108; pentru politica externă a lui Mircea Ciobanul și orientarea filocreștină tradițională a Țării Românești, v. Șt. Andreescu, *La politique de Mircea le Pâtre*, în „Revue des Etudes sud-est européennes”, t. X (1972), nr. 1, p. 115—122.

⁵⁵ A. Veress, *Documente privitoare la...*, p. 62, 73, 104; Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/4, p. 596—598; I. Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1925, p. 8; Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. II/1, p. 295.

⁵⁶ Ștefan Rareș către Ferdinand „Perpetuum fidelitatem et servitium vestrae iurare”, v. V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, *Arhiva istorică*, vol. I, Dej, 1924, p. 152—154.

⁵⁷ Locul acestui domnitor nu este destul de consolidat în istoriografia noastră nefiind suficient subliniată politica sa antiotomană.

⁵⁸ R. Ciocan, *op. cit.*, p. 188.

atenția diplomației europene. Numeroasele proiecte de luptă antiotomană care s-au mai făcut încă, mai ales în tabăra Habsburgilor, au ținut seama în primul rînd de ajutorul militar pe care aceste țări îl puteau oferi încă, ca și de dorința lor pentru independență.

Interesant este faptul că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea au început să apară și pretendenți la tronurile țărilor române care nu mai așteptau numai la Constantinopol obținerea acestora ci începuseră să cutureie occidentul pentru a găsi bani și mai ales scrisori de recomandare către sultan și persoanele influente de la Poartă. Acești pretendenți erau înarmați cu „biografii” de obicei false cu care încercau să-și arate legăturile de rudenie cu domnii români, revendicînd dreptul lor la aceste țări ⁵⁹.

Domnia lui Despot Vodă (1561—1563). Exemplul cel mai concludent în această direcție și care de altfel a rămas unic în istoria noastră a fost cel al lui Jacob Eraclide sau Despot Vodă ⁶⁰, înscăunat domn al Moldovei cu sprijinul Imperiului Habsburgic, al protestanților germani și a nobililor poloni ⁶¹. Fără a intra în amănuntele acestui moment deosebit de interesant din istoria noastră se poate spune că susținerea sa de către Imperiu, respectiv de către împăratul Ferdinand al II-lea a fost determinată de încercarea austriacă de a-l îndepărta din nou pe Ioan Sigismund din Ungaria și de a întări influența habsburgică în Moldova și Țara Românească, ceea ce dovedea necunoașterea realităților politice din această zonă acum cînd Habsburgii pierduseră aproape tot teritoriul Ungariei, Transilvania era principat autonom sub suzeranitatea Porții iar Moldova și Țara Românească nu mai dispuneau de aceleași forțe militare ca în anii precedenți.

Ca domn al Moldovei, Despot nu a putut să-și țină promisiunile față de cei care îl ajutaseră în această acțiune. În primul rînd față de imperiali, căci avînd nevoie de asentimentul Porții pentru recunoașterea sa ca domn, motiva amînarea îndeplinirii dezideratelor Habsburgilor — gruparea forțelor antiotomane — tocmai prin necesitatea consolidării tronului și deci a menținerii bunelor relații cu Poarta. Protestanții germani considerau că măsurile luate de Despot pentru răspîndirea noii religii și la răsărit de Carpați erau prea puțin energice, iar principii poloni erau nemulțumiți de neachitarea obligațiilor față de ei. De asemenea, populația țării ca și facțiunea boierească care-l susținuse la tron, erau nemulțumiți și neliniștiți de suprasolicitarea finanțelor țării, neglijarea bisericii ortodoxe și aducerea unui număr prea mare de soldați străini ⁶¹. De aceea în

⁵⁹ N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, vol. II, București, 1935, p. 125.

⁶⁰ În anul 1558 a apărut la Brașov genealogia Eraclizilor, avînd întărirea lui Carol al V-lea în armata căruia luptase Despot; genealogia are 21 de generații dar practic abia de la generația a 16 poate fi luată în considerație avînd ramificații și legături de rudenie cu familia domnitoare din Moldova; v. *Arhiva istorică...*, vol. I, p. 98

⁶¹ *Istoria poporului român...*, p. 156; pentru domnia lui Despot, pregătirile de ocupare a tronului Moldovei, relațiile sale cu Habsburgii, Polonia, problema reformei în Moldova etc. indicăm numai cîteva din lucrările referitoare la aceste probleme: E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889; A. Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts- und Einheitsgedanke der Rumänen*, în „Revue Roumaine d'histoire t. IX, 1971, nr. 2, p. 257—265; E. Benz, *Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation und der östlich-orthodoxen Kirche*, cap. IV, Marburg, 1949, p. 34—58; T. G. Bulat, *Încă*

momentul în care fostul domn Alexandru Lăpușneanu s-a reîntors în Moldova cu ajutor turcesc nici una din forțele externe care îl ajutaseră inițial nu au intervenit pentru salvarea sa. Practic, Despot nu a devenit agentul politicii habsburgice în sud-estul european așa cum sperase Ferdinand, el neputându-se ridica la o acțiune de anvergură contra turcilor ⁶².

Același lucru se poate spune și de veleitățile de independență cite vor fi fost ele, ale lui Petru Cercel om de formație apuseană ajuns domn al Țării Românești cu sprijinul lui Henric al III-lea regele Franței care nici ele nu s-au putut transforma într-o orientare politică precisă ⁶³.

Ultima încercare adevărată pentru obținerea independenței, pină la războiul lui Mihai a fost cea a lui Ioan Vodă (1572—1574) din Moldova care a făcut apel la păturile largi ale țării. Pentru a avea însă o bază mai solidă de acțiune și un sprijin militar mai eficient Ioan Vodă s-a adresat și el Habsburgilor, trimițând la împăratul Maximilian al II-lea solia mitropolitului Anastasie al Sucevei, prin care își exprima dorința de a depune jurământ de credință împăratului.

Dar nici de data aceasta cererea unui domn român nu a fost materializată într-o acțiune concretă. Totuși avântul luptei antiotomane nu s-a încheiat cu moartea lui Ioan Vodă, la fel cum nu au încetat nici încercările de colaborare cu Habsburgii.

Iar rezultatele domniei lui Mihai au dovedit posibilitatea ieșirii din situația în care fuseseră aduse țările române de Imperiul Otoman, prin luptă, care capătă o bază largă prin atragerea tuturor forțelor europene și în primul rînd a popoarelor din peninsula Balcanică interesate în îndepărtarea turcilor din Europa.

Pentru țările române faptul dominant al procesului istoric petrecut în secolul al XVI-lea a rămas autonomia lor, într-o vreme cînd popoarele balcanice trecuseră de mult sub stăpînirea directă a puterii otomane. Deși sultanii au considerat tot mai stăruitor țările române ca provincii ale imperiului, totuși conștiința unui statut deosebit al acestor provincii nu s-a pierdut nici în rîndul stăpînitorilor. Perspectiva transformării lor în pašalicuri fusese înlăturată și datorită faptului că lungă rezistență românească intervenise ori de cîte ori primejdia de desființare era mai mare. Majoritatea domnilor români au luptat pentru adîncirea autonomiei sau obținerea independenței totale cu tot pericolul otoman. Încercînd să dea o amploare acestor acțiuni ei s-au adresat și altor forțe creștine

ceva asupra lui Jacob Heraclidul Despotul, în „Revista istorică”, II (1916), nr. 3—6 (martie-iunie), p. 45—51; M. N. Burghela, *Despot Vodă Erticul, domnul Moldovei (1561—1563)* în „Convorbiri literare”, 1897 (XXXI), nr. 6—9, p. 471—795; N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos L'Heraclide, dit Despot, prince de Moldavie*, București, 1900; Ș. Papacostea, *Moldova în epoca Reformei: Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XV-lea*, în „Studii”, XI (1958), nr. 4, p. 57—76.

⁶² H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschland im Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.—18. Jahrhundert)*, München, 1960, p. 179, 185—186.

⁶³ *Istoria poporului român...*, p. 156.

în primul rînd Imperiului Habsburgic. În secolul al XVI-lea însă această colaborare nu s-a fructificat. În primul rînd pentru că Imperiul Otoman se afla în ofensivă iar cel Habsburgic, ramura austriacă, căreia îi revenise moștenirea ungaro-boemă cu toate implicațiile politice și militare nu era suficient consolidat pentru acțiuni de anvergură. Permanentă lipsă de bani și trupe, conflictele interne ale Imperiului, indiferența principilor germani față de pericolul otoman au făcut imposibile campanii prin care pericolul otoman putea fi îndepărtat din Europa, țările române luptînd practic singure cînd a fost cazul.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea atragerea de la o colaborare politică și militară de către Habsburgi, a Moldovei, Țării Românești și a Transilvaniei a fost mai puternică; aceasta s-a datorat și intensității încercărilor Habsburgilor de a-și consolida pozițiile în Ungaria și a pune stavilă în calea înaintării Imperiului Otoman spre centrul Europei. În a doua jumătate a secolului, mai ales după moartea lui Soliman (ceea ce a adus un regres în acțiunile ofensive ale turcilor) ca și cea a lui Carol și Ferdinand raporturile habsburgice cu țările române sînt mult mai slabe, aceasta și din cauza semnării unui tratat de pace de lungă durată între Imperiile Habsburgic și Otoman.

Dar permanenta atenție de care s-au bucurat în egală măsură în politica habsburgică, Moldova, Țara Românească și Transilvania ne arată importanța militară și diplomatică ce li se acorda pe eșichierul politicii Europei de sud-est, țările române fiind întotdeauna interesate în acțiuni comune antiotomane.

LES PAYS ROUMAINS ET LES DÉBUTS DE LA POLITIQUE ORIENTALE ANTIOTTOMANE DE L'EMPIRE DES HABSBOURG (1526—1594)

RÉSUMÉ

S'appuyant sur le matériel documentaire connu jusqu'à ce jour, l'auteur essaie de faire une présentation des rapports politiques et diplomatiques existant entre l'Empire des Habsbourg en ascension et les pays roumains sur le plan de la lutte commune antiottomane. On expose ces rapports pendant les décennies précédant le règne de Michel le Brave, rapports qui attestent l'importance attachée aux pays roumains dont les vertus, militaires au premier chef, étaient bien connues de par les combats antérieurs menés contre les Turcs.

L'auteur dépeint tout d'abord le cadre général dans lequel se sont déroulées ces relations après la chute de la Hongrie à Mohács en 1526 et le commencement de la lutte qui opposa Jean Zapolya, voievode de Transylvanie et Ferdinand de Habsbourg, tous les deux prétendants au trône de la Hongrie, la réaction de Soliman envers ce problème et les essais d'intensification de la domination ottomane dans l'espace carpatodanubien.

On présente amplement le règne de Pierre Rareș, prince de Moldavie, pays qui avait réussi à conserver une plus grande autonomie durant les décennies qui suivirent le mort d'Etienne le Grand, et les tentatives de celui-ci de collaborer avec les Habsbourg, tentatives cristallisées dans le traité secret de collaboration signé en 1535.

En ce qui concerne la Valachie, l'auteur présente les essais de certains princes — en dépit de l'intensification de l'immixtion ottomane — d'initier, malgré les difficultés que présentait cette politique, des actions pro-chrétiennes.

L'article s'applique à relever l'importance attachée aux pays roumains sur l'échiquier de la politique de l'Europe du Sud-Est et leur désir de lutte antiottomane.

PERSONALITATEA LUI THOMAS MÜNZER*

DE

ADOLF ARMBRUSTER

Trăim o epocă în care aniversarea realităților istorice a devenit o tradiție cotidiană care merită toate laudele. Li se restituie, astfel, acestor realități dreptul firesc de a-și prelungi acțiunea, dar și nouă, generațiilor actuale, un la fel de firesc drept la aniversări, deopotrivă exerciții impuse prezentului de ceea ce a fost, dar și pietre de încercare a capacității și disponibilității noastre de a înțelege trecutul istoric. Comemorarea și aniversarea devin astfel necesități fundamentale individuale și sociale, la care ar trebui să se adauge grija permanentă pentru evitarea confundării comemorării cu conștiința valorii trecutului aniversat, pentru comemorarea, așadar, doar a ceea ce stă *sub specie aeternitatis*. Esența unor astfel de aniversări — le-aș numi inventarieri istorice — rezidă în posibilitatea demonstrării unui raport nemijlocit între noi și cel aniversat, în aportul său la înțelegerea problematicii noastre existențiale actuale, în măsura în care, deci, acest crîmpei al trecutului devine contemporanul nostru.

Comemorînd cei 450 de ani de la supliciuul lui Thomas Münzer, asemenea reflecții introductive se impun cu necesitate. Analiza gândirii și faptei acestei personalități atât de complexe și contestate, reclamă din capul locului renunțarea la respectul și reverența pentru frumoasa cifră de 450, care are singurul merit al prilejirii comemorării și al mijlocirii distanței, în sfîrșit suficiente unei înțelegeri și restituiri istorice lipsite de prejudecăți și deformări.

Reconstituirea biografiei și a personalității lui Thomas Münzer întîmpină mari dificultăți pe de o parte din cauza penuriei datelor biografice sigure, iar pe de alta din cauza legendei create în jurul lui Münzer imediat după moartea sa. Autorul acestei legende este însuși Martin Luther, ajutat fiind de Philipp Melancthon și Johann Agricola. Legenda münzeriană protestantă a reușit să-l prezinte pe Münzer generațiilor și veacurilor următoare ca pe un *incarnatus diabolus*, legenda aceasta fiind menită să-l defăimeze pe organizatorul luptei țărănești-plebeiene împotriva asupritorilor feudali laici și eclesiastici. Printr-o ironie a soartei, însuși Münzer a prefigurât, desigur involuntar și în cu totul alt context, esența acestei legende. În polemica sa cu Luther, el face următoarea afirmație: „Întrucît, însă, învățătura li se părea prea elevată, iar persoana și viața lui Hristos prea modeste, s-au supărat foc pe el și învățătura sa, afirmînd

* Comunicare ținută la Institutul de istorie „N. Iorga” cu ocazia comemorării a 450 de ani de la moartea lui Thomas Muntzer: comemorarea a fost organizată de Comitetul Național pentru Apărarea Păcii și de Academia de Științe Sociale și Politice din R. S. România.

fără ocol că el ar fi un samaritean și că ar fi stăpînit de diavol” („Aber do inen die lere zu hoch ware und die person und das leben Christi zu gering, ergerten sye sich an im und seiner lere und sagten auss dem barte, er were eyn Samaritan und hette den teuffel”). Creînd această legendă, prin care Luther, Melanchthon și Agricola nu-și propuseseră să scrie istorie ci să facă istorie, tabăra conducătoare a Reformei și-a însușit un instrument de luptă împotriva mișcării revoluționare declanșate în bună măsură de Reforma însăși, dar și un mijloc de autojustificare și de autoliniștire, căci ei îl prezintă de Münzer ca pe un „diavol” care a dejucat intențiile bune și începuturile laudabile ale Reformei.

Imaginea pe care tabăra catolică și-a făcut-o asupra lui Münzer se încadrează în lupta împotriva Reformei, Münzer fiind prezentat ca discipolul și apostolul lui Luther, activitatea sa revoluționară ca un produs al luteranismului.

În epoca marilor revoluții burgheze și a revoluțiilor populare din secolele XIX și XX se crează o altă imagine asupra lui Münzer, de data aceasta cu totul pozitivă și favorabilă: Münzer devine figura simbolică centrală a unei tradiții populare, identică cu revoluționarul decis să lupte pînă la capăt pentru cauza sa. *Monetarius seditiosus* (este de fapt titlul unei piese a dramaturgului obscur Martin Rinckhard prin care acesta aniversa în 1625 centenarul morții lui Münzer), *incarnatus diabolus* va deveni astfel în scurt timp figura germană cea mai radical-revoluționară, mișcarea condusă de el — prima revoluție în Europa!

Personalitatea reală și istorică a lui Thomas Münzer se plasează între aceste două extreme ale mitului münzerian, care cunoaște de fapt mult mai numeroase variante, grație cărora Münzer a devenit una din cele mai contestate și disputate figuri ale istoriei germane.

În ciuda eforturilor laudabile ale istoriografiei contemporane — în care se consemnează o adevărată renaștere münzeriană — datele biografice despre Thomas Münzer continuă să lase neacoperite goluri însemnate.

S-a născut cu mare probabilitate în anul 1490 la Stolberg în Harz, din părinți suficient de înstăriți ca să-i îngăduie o instrucție superioară. Numele de familie Münzer — „monetar” — ar putea furniza un indiciu pentru o îndepărtată origine socială a lui Thomas Münzer. Prima dată certă din biografia sa o aflăm înscrisă în matricola universității din Leipzig, la care tânărul Thomas Münzer studiază începînd din anul 1506. Șase ani mai târziu, universitatea din Frankfurt pe Oder îl promovează ca *magister artium*, Münzer fiind declarat bacalaureat al Sfintei Scripturi. Studiile temeinice de teologie și filozofie clasică, la capătul cărora, Thomas Münzer trecea drept un eminent *homo trilinguis* (stăpînea la perfecție limbile biblice), îl plasează pe Münzer în anticamera spre aula recunoșcuților umaniști cosmopoliți ai vremii, dominată de spiritualitatea distinsă și de intelectualitatea aristocratică a lui Erasmus. Magistrul Thomas se abține, însă, de la acest pas, la prima vedere firesc, în natura evoluției oricărui tânăr erudit cu pregătirea pe care o avea, pregătire pe care și-o perfecționase în anii următori cînd a îndeplinit funcții de predicator și dascăl, care-i ofereau suficient răgaz pentru pasiunile sale intelectuale (clasicii antichității, părinții bisericii, literatura medievală) și pentru frământările.

sale interioare provocate de realitățile socio-politice și teologice din lumea germană a celui de-al doilea deceniu al veacului al XVI-lea.

Evenimentul decisiv care l-a oprit pe Münzer de la pasul mai sus amintit a fost întâlnirea sa cu Martin Luther și confruntarea sa cu torentul pe care-l declanșase și care avea să zguduie din temelii societatea medievală târzie. Întâlnirea cu Martin Luther care stă la originea carierei atât de controversate și contradictorii a lui Thomas Münzer, marchează, însă, și începutul sfârșitului său tragic de revoluționar neînțeles al vremii sale pentru că el și-a dat seama, poate ca nici un alt contemporan al său, de limitele impuse Reformei de către inițiatorii ei de la Wittenberg, și de marile posibilități sociale și politice pe care le oferea Reforma, dar pe care istoria încă nu era pregătită să le înfăptuiască. Înriurirea nemijlocită și decisivă a doctorului Martin asupra magistrului Thomas, într-un moment în care mișcarea progresistă a lui Luther nu-și atinsese încă apogeul, după care va urma compromisul celor din Wittenberg cu tabăra principilor, este atât de evidentă, încât în conștiința contemporanilor Münzer trecea drept unul din apostolii lui Luther; e suficient să amintim, că într-unul din primele atacuri catolice împotriva „ereticeilor evanghelici”, și anume în pamfletul *Articuli... contra Luteranos* al franciscanului Bernhardus Dappen din Jüterborg din luna mai a anului 1519, Münzer este acela care va fi epitetat pentru prima oară „luteran”, termen ce a fost creat anume în acest moment și pentru această personalitate.

În vara aceluiași an 1519 Münzer asistă la faimoasa dispută de la Leipzig între Eck și Luther. Confruntat cu toate aceste impresii atât de puternice, venite din partea lui Luther și a Reformei agresive, Thomas Münzer refuză să intre în prima linie de bătaie a ofensivei Reformei și se retrage pentru un an în tihna mănăstirii Beuditz unde, pe lângă continuarea studiilor și a lecturilor sale preferate și a unei corespondențe galant-intelectualizante cu călugărițele frământate de pasagii ambigue din textele vechi, va avea revelația misticii germane târzie-medievale, dominată de Johann Tauler și Heinrich Seuse, al căror lirism mistic trezise și curiozitatea călugărițelor. Șederea la Beuditz este cea mai importantă etapă din existența pasivă, pregătitoare a lui Thomas Münzer. Aici el și-a încheiat de fapt cariera intelectuală și și-a sădit germenele pentru evoluția sa ulterioară de profet utopist și de revoluționar al țărănilor și plebeilor.

Revine spectaculos pe prim plan. La Zwickau preotul umanist Sylvius Egranus (Wildenauer) plecase în primăvara anului 1520 la Nürnberg într-o vizită la Willibald Pirckheimer, lăsându-și enoriașii fără păstor. La recomandarea lui Luther, conducerea orașului îl angajează pe Münzer în locul lui Egranus ca preot al pretențioasei și patricienei biserici închinată Sf. Maria. Predicile la această biserică (mai-octombrie 1520) și apoi, după revenirea lui Egranus, la cea, mai umilă și periferică a Sf. Ecaterina (octombrie 1520 — aprilie 1521) marchează evoluția personalității lui Thomas Münzer în sensul unei distanțări de la umaniștii vremii, dar și o timidă distanțare de tabăra luteranismului din Wittenberg. El se apropie de secta anabapțiștilor din Zwickau, dominată de strania și fascinanta figură care a fost Niclas Storch, accentuând din ce în ce mai mult latura socială a Reformei, căreia începe să-i presimtă limitele, dar și posibilitățile de dezvoltare și amplificare. Germenii sădiți în liniștea mănăstirii

Beuditz încep să încolțească și să dea primele roade îndată ce ele au fost confruntate cu realitățile sociale din afara zidurilor mănăstirii. La Zwickau începe procesul de radicalizare a gândirii și faptei lui Thomas Mûnzer în cursul căruia va fi obligat succesiv să părăsească în grabă următoarele etape ale peregrinărilor sale. Alungat de la Zwickau, unde autoritățile municipale dădeau evidente semne de neliniște în fața agitației plebeie stîrnite nu într-o măsură de neglijat de predicile hiliaste ale lui Mûnzer, acesta alege calea Boemiei, a patriei lui Ian Hus. Dar, „vestitorul adevărului și al dreptății dumnezeiești” cum îi plăcea lui Mûnzer să se definească, le pare prea radical pînă și „fraților boemi”, urmașii spirituali ai husiților care, însă, se temperaseră între timp, înlocuind suflul revoluționar cu o meditație și o interiorizare pur teologică. Nici cunoscutul manifest de la Praga pe care Mûnzer îl afișase la portalul catedralei într-o evidentă paralelă cu cele 95 de teze ale lui Luther la Wittenberg, nu reușise să-i trezească pe posthusiții din letargia lor contemplativă, cu toate că Mûnzer își încheiase manifestul cu dorința-program : „Thomas Mûnzer care nu vrea să se închine unui Domn mut, ci unuia care vorbește” („Thomas Mûnzer wil keynen stûmmen, sunder eynen redenden Got anbethen”). Dezamăgit, dar nicidecum resemnat, părăsește Boemia (sfîrșitul anului 1521). În tot cursul anului 1522, Mûnzer apare meteoric în diferite localități din centrul Germaniei ; scrisorile sale din această perioadă și activitatea sa de predicator relevă pronunțarea distanțării spiritual-teologice de cercul de la Wittenberg. Scrisorile și le semnează acum : „Thomas Mûnzer un smerit purtător de cuvînt al Domnului” („Thomas Mûnzer, eyn williger botenleuffer Gots”) sau „nuncius Christi”, iar lui Melancthon îi cere scuze pentru optarea unei căi proprii, nu tocmai pe placul învățatului din Wittenberg : „Plăpînzilor învățacei ai Scripturii, nu fiți indignați, dar nu pot să mă port altfel” („Ihr zarten schriftgelerten, seyt nicht unwillig, ich kan es nicht anders machen”). În primăvara anului 1523 se stabilește pentru mai mult timp la Allstedt ca preot al bisericii Sf. Ioan. Acum se desăvîrșește personalitatea sa în direcția care pînă la Allstedt era virtual prezentă și pregătită pe lingă atîtea alte căi posibile. Mai întîi se căsătorește cu aristocratica Ottilie von Gersen, o fostă călugăriță ; actul simbolizează restituirea feminității menirii ei firești prin eliberarea ei din cătușele monahismului, dar anticipează și gestul lui Luther care se va decide la acest pas abia doi ani mai tîrziu, după moartea lui Mûnzer. Mûnzer o ia înaintea lui Luther și prin introducerea liturghiei în limba germană „pentru ca tot poporul să devină părtaș la sînta scriptură a Bibliei”. La Allstedt vîd lumina tiparului și primele sale scrieri novator-programatice mai întîi, apoi justificative și, în fine, polemice și ofensive. Continuă să se considere un „păstor al sufletelor” („seelwarter”), un „slujitor al Domnului” („eyn diener des wordt gottes”, „eyn knecht Gots”), dar în fața contelui Ernst von Mansfeld, preaputernicul locului, se autointitulează : „Thomas Mûnzer din Stolberg, un năpăstuitor al necredincioșilor” („Thomas Mûnzer von Stolberg, eyn verstorer der unglaubigen”). Accentul social și revoluționar al acestei titulaturi nu poate să scape cunoscătorului concepțiilor teologice, în esență radical anabaptiste, ale lui Mûnzer, pentru care „necredincioșii” erau de căutat și de găsit în primul rînd în mediile avute și privilegiate ale ierarhiei laice și eclesiastice.

Agitația sa teologică cu un efect revoluționar și social evident îi îndeamnă pe principii de Mansfeld să se ocupe îndeaproape de Thomas Münzer; se adună așadar în castelul din Allstedt — Münzer refuzând să se prezinte la locul de întrunire indicat și dorit de ei — și ascultă faimoasa *Fürstenpredigt* („Predica principilor”), pe care Münzer le-o ține și în care acesta le prezintă programul său vizînd instaurarea unei noi ordini sociale pe pămînt, lipsite de clase sociale, lipsite de proprietate privată, ordine voită de Dumnezeu și condusă de „aleșii Domnului”, „aleșii” aceștia fiind oponenții „necredincioșilor”. Principii, obișnuiți mai mult cu spada decît cu facultatea de a se lăsa pătrunși de onirismul mistic al lui Nabucodonosor — tema centrală aleasă de Münzer pentru predica sa —, se pare că nu au luat în serios aceste viziuni originale ale lui Münzer, ei mulțumindu-se cu o muștrare părintească prin care Münzer era sfătuit spre moderare. Luther, în schimb, simte pericolul pentru Reforma, pe care tocmai o înscrisese pe calea compromisului și a concilierii cu principii, și îl atacă pe Münzer cu cunoscuta-i rusticitate vehementă și brutală. Münzer răspunde acuzațiilor cu aceeași monedă în scrierea sa de apărare intitulată: *Hochverursachte Schutzrede*. Ruptura de Luther este acum definitivă. Münzer trece la acțiune vrînd să-și traducă în viață programul; invită din nou pe principii să i se alăture, el fiind dispus să-i primească „cu bunăvoință”; din motive lesne de înțeles principii n-au fost dispuși să-i îmbrățișeze cauza; ca atare, Münzer organizează o uniune la Allstedt deschisă oricui împărtășea viziunea sa hiliast-comunistă. Cu tot programul său progresist, „Uniunea de la Allstedt” se dovedește în cele din urmă un eșec, acest program nereușind să-i determine pe țărani și sărăcimea plebee să i se alăture, adresanților acestora lipsindu-le facultatea ideologică și entuziasmul revoluționar necesar traducerii în fapt a acestui program utopic, complet lipsit de prevederi și revendicări care să vizeze o îmbunătățire substanțială, concretă și imediată a situației țăranilor și plebeilor. Eșecul de la Allstedt, și de fapt al întregii mișcări inițiate de Münzer, își are explicația în faptul că Thomas Münzer gîndea și acționa pe unde lungi, iar masele cărora el se adresa erau incapabile să recepționeze astfel de emisii, ele recepționînd doar pe unde scurte; se înțelege că între aceste două intenții-program, contactele nu puteau fi decît momentane și accidentale.

În august 1524 Münzer își începe ultima peregrinare care-l va duce din Allstedt în principalele focare ale tensiunii sociale din Germania cuprinsă deja de Marele Război Țărănesc. Se îndreaptă mai întîi la Mühlhausen, dar și aici programul său în 11 articole și „Uniunea veșnică a Domnului”, o organizație militară plebee, nu reușesc să canalizeze și să capteze masele; mai mult chiar, țăranii dimprejurul orașului Mühlhausen se declară fățiș ostili lui Münzer. După șase săptămîni petrecute la Mühlhausen, Münzer se îndreaptă în Germania de sud unde rîlul său în radicalizarea maselor țărănești răscolate pare să fi fost destul de mare. La sfîrșitul lui februarie 1525 Münzer revine la Mühlhausen unde „Uniunea veșnică a Domnului” obținuse între timp succese de netăgăduit. Münzer reușește să devină în scurt timp stăpînul neoficial al orașului. Însuși Luther recunoaște la 12 aprilie 1525: „Münzer Mulhusi rex et imperator est”. Engels a remarcat și el acest proces final de radicalizare a lui Münzer: „Scrisorile și predicile sale sînt impregnate de un fanatism revoluționar care trezește uimirea chiar dacă le judecăm în comparație cu scrisorile

anterioare. Umorele naiv și tineresc al pamfletelor revoluționare ale lui Múnzer a dispărut cu totul; limbajul calm și bogat în deducții al gânditorului, care înainte nu-i era străin, nu mai apare nicăieri. Múnzer devine un adevărat profet al revoluției; el ațîță neîncetat ura împotriva claselor stăpînitoare, trezește pasiunile cele mai sălbatice și nu se mai exprimă decît în formule violente pe care extazul religios și național le pune în gura profetilor Vechiului Testament". Într-adevăr, în scrisorile din această ultimă și cea mai radicală perioadă din scurta sa existență, Múnzer adaugă la titulatura sa elemente ce-i trădează atitudinea: „Thomas Múnzer sluga Domnului pornit împotriva necredincioșilor” (Thomas Munczer, eyn knecht Gottes wider dye gottlossen”), „Thomas Múnzer cu ciocanul” (Thomas Muntzer mit dem hammer), „cu ciocanul” este împrumutat din profeția lui Eremia, 23,9 unde găsim pasajul: „Oare cuvîntul meu nu este ca un ciocan care sfărîmă stîncile?”), „Thomas Múnzer cu sabia lui Ghedeon” („Thomas Muntzer mit dem schwerthe Gydeonis”). Múnzer trece imediat la organizarea și coordonarea răscoalei din Turingia pe care o consideră ca pe o parte a marii revoluții sociale din Germania, ca pe un prim pas concret spre realizarea programului său de instaurare a imperiului hiliast milenar. În fapt, însă, el nu a putut frînge incapacitatea răsculaților de a depăși interesele nemijlocite și locale. În fața acestei neconcordanțe fundamentale și esențiale, înfrîngerea răsculaților de către oastea nobiliară nu surprinde. Țăranii aveau nevoie de un profet al clasei și al intereselor lor și nu de Thomas Múnzer, acest profet al unei clase încă inexistente. Acest anacronism ideologic explică și de ce în bătălia decisivă, Thomas Múnzer se prezintă doar cu foarte puțini oameni decîși să lupte pe viață și pe moarte; marea majoritate însă, era dispusă ca bătălia să se tranșeze printr-o dispută teologică între Múnzer și un reprezentant al principilor; eșuînd această propunere, ce se hrănește într-un chip tragicomic dintr-o mentalitate cavalierească întîrziată, oastea țăranilor se opune celei nobiliare cîntînd Kyrie Eleison și încredințîndu-se orbește unui semn ceresc apărut în dimineața bătăliei. Dezastrul de la Frankenhäusen (15 mai 1525) a fost complet. Din 8000 de țărani, 5000 sînt măcelăriți, 600 luați prizonieri dintre care 300 executați pe loc, restul în zilele următoare. Se adevărește așadar avertismentul lui Múnzer din zilele premergătoare bătăliei, cînd țăranii se lăsaseră atrași în tratative: „Să nu acordați nici o încredere principilor, căci aceștia nu-și vor respecta promisiunile” („Ihr sollt den Fürsten keinen Glauben schenken, denn sie werden euch keinen Glauben halten”). Cade prizonier și Thomas Múnzer în condiții nu tocmai eroice. Odată ajuns însă înaintea landgravului de Hessen, a ducelui de Saxonia și a contelui de Mansfeld, Múnzer se ridică la reala înălțime a personalității sale, conștient că nu mai are nimic de pierdut, soarta sa fiind pecetluită. Aceste puține zile ce i-au mai rămas sînt poate cele mai glorioase și eroice din viața sa și de aceea ele au fost și obiectul celor mai grosolane denaturări și defăimări din partea urmașilor. La 25 mai cade în sfîrșit și orașul Mühlhausen. Două zile mai tîrziu, la 27 mai, Múnzer e decapitat în fața zidurilor orașului.

Capul „diavolului”, al „ereticii” este înfipt într-un par spre văzul lumii. Dar, în loc să devină un spectru de intimidare, așa cum era în intenția autorităților, el devine obiect de venerare și țintă de pelerinaj pentru masele țărănești și plebee. Luther știa în toamna anului 1531

că potecuța, ce dusesese cîndva la capul expus al lui Münzer, se transformase într-o stradă publică, și dacă magistratul orașului Mühlhausen n-ar interveni cu energie și la timp, Münzer va fi venerat în curînd ca un sfînt („ut pro sancto eum colant”). Tot Luther este cel ce a atras în numeroase rînduri atenția asupra faptului că în ciuda dispariției fizice a lui Münzer, spiritul său n-a putut să fie înlăturat, „Munzteri spiritus non desinit spirare” devenind o adevărată obsesie a sa. Existența postumă a lui Thomas Münzer, ale cărei debuturi le înregistrează cu îngrijorare Martin Luther, nu este, în esența ei, altceva decît o cursă de urmărire a istoriei, pe care geniul lui Münzer o devansase cu veacuri ignorîndu-i evoluția logică firească. Viziunea socială a lui Münzer, concepția sa istorică atît de nepotrivită vremii sale, vor fi ajunse din urmă de către istorie abia în secolul trecut, unele prevederi ale programului său realizate de ea abia în veacul nostru, altele își mai așteaptă confirmarea și transpunerea în viață, ceea ce a făcut și face ca Thomas Münzer să fie de fapt contemporan parțial și electiv fiecărei generații. Münzer rămîne, însă, în primul rînd omul Reformei și al Marelui Război Țărănesc. Personalitatea sa atît de complexă și contradictorie este marcată de trei elemente distincte: tradițiile teologice ale misticii medievale (Joachim de Fiore și Johann Tauler în primul rînd), Umanismul și ideologia Reformei luterane și viziunea sa proprie asupra istoriei și societății hiliast-comuniste. Prin aceste elemente, Münzer este pentru epoca sa deopotrivă un retrograd, un contemporan și un revoluționar-vizionar al viitorului. Münzer debutează ca teolog și a rămas de fapt toată viața sa un teolog. Ca toți ideologii contemporani, el își prezintă programul în numele religiei și al creștinismului originar; pildele și le alege, spre deosebire de Luther, cu predilecție din Vechiul Testament, mult mai adecvat temperamentului său. Concepția sa, nu arareori prezentată în forme fantastice preluate din profeții biblice cu toate că erau destinate viitorului, este dominată de un activism revoluționar și un suflu novator plin de o nerăbdare anaeronică vremurilor sale. Tragismul lui Thomas Münzer constă în faptul că evoluția societății era, e drept, suficientă pentru o înțelegere și constatare a antagonismelor feudalității, dar că acea clasă, căreia îi revenea sarcina traducerii în fapt a viziunilor programatice ale lui Münzer, anume proletariatul, încă nu se născuse. Friedrich Engels a remarcat cel dintîi acest tragism münzerian: „Răsturnarea socială pe care o întrevădea în imaginația sa avea atît de puține temeuri în condițiile materiale de atunci, încît acestea pregăteau o orînduire socială care era tocmai contrariul orînduirii sociale visate de el. El a rămas totuși fidel predicilor sale de pînă atunci despre egalitatea creștină și comunitatea de bunuri evanghelică, simțindu-se obligat să facă cel puțin o încercare de a le pune în aplicare. Astfel a fost proclamată comunitatea bunurilor, obligativitatea generală și egală a muncii și desființarea oricărei autorități. În realitate însă Mühlhausenul a rămas un oraș liber imperial cu caracter republican, cu o constituție întrucîtva democratizată, cu un senat ales prin vot universal, care se afla sub controlul adunării poporului, și cu o asistență a săracilor organizată în pripă, în cadrul căreia aceștia primeau ajutoare în natură. Răsturnarea socială, care li se părea atît de înspăimîntătoare burghezilor protestanți contemporani, n-a depășit în realitate niciodată limitele unei încercări slabe și inconștiente de a instaura în mod prematur societatea burgheză de mai tîrziu”.

BIBLIOGRAFIE

- FRIEDRICH ENGELS, *Războiul fărâncesc german*, in Karl Marx, Friedrich Engels, Opere, VII, București, 1960, p. 353—448.
- THOMAS MÜNZER, *Politische Schriften. Mit Kommentar herausgegeben von Carl Hinrichs*, Halle, 1950.
- THOMAS MÜNZER, *Schriften und Briefe*, Kritische Gesamtausgabe. Unter Mitarbeit von P. Kirn, hrg. von Günter Franz, Gütersloh, 1968, 591 p. (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, XXXIII).
- THOMAS MÜNZER, *Politische Schriften. Manifeste, Briefe 1524/25*. Eingeleitet, kommentiert und herausgegeben von Manfred Bensing und Bernd Rüdiger, Leipzig, 1970.

- MANFRED BENSING, *Thomas Münzer*, Leipzig, 1965.
- MANFRED BENSING, *Thomas Müntzers Frühzeit*, in „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, XIV (1966), 3, p. 423—430.
- MANFRED BENSING, *Thomas Müntzer und der Thüringer Aufstand 1525*, Berlin, 1966.
- MANFRED BENSING, SIEGFRIED HOYER, *Der deutsche Bauernkrieg 1524/26*, Berlin, 1965. *Deutsche Geschichte in drei Bänden, I: Von den Anfängen bis 1789*, Berlin, 1967, p. 513—540.
- CARL HINRICH, *Luther und Müntzer*, Halle, 1952.
- ALFRED MEUSEL, *Thomas Münzer und seine Zeit*, Berlin, 1952.
- M. M. SMIRIN, *Narodnaia reformația Tomasa Miuñțera i Velikaia Krestianskaia voina*, ed. II-a, Moscova, 1955 (prima ediție a apărut în 1947, ambele au fost traduse în limba germană, ultima sub titlul *Die Volksreformation des Thomas Münzer und der grosse Bauernkrieg*, Berlin, 1956).
- MAX STEINMETZ, *Deutschland von 1476 bis 1648*, Berlin 1965.
- MAX STEINMETZ, *Reformation und Bauernkrieg in Deutschland als frühbürgerliche Revolution*, in „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, XIII (1965), Sonderheft, p. 35—50.
- MAX STEINMETZ, *Schriften und Briefe Thomas Müntzers. Zum Erscheinen einer westdeutschen Müntzergesamtausgabe*, *ibidem*, XVII (1969), 6, p. 739—748.
- MAX STEINMETZ, *Das Erbe Thomas Müntzers*, *ibidem*, 9, p. 1117—1129.
- MAX STEINMETZ, *Das Müntzerbild von Martin Luther bis Friedrich Engels*, Berlin, 1971.
- A. ȘTEKLI, *Thomas Müntzer*. In românește de Igor Blok și Al. Ștefănescu-Medeleni, București, 1963 (Colecția „Oameni de seamă”).
- J. ZIMMERMANN, *Thomas Müntzer*, Berlin, 1925.

LA PERSONNALITÉ DE THOMAS MÜNZER

RÉSUMÉ

Partant des écrits du révolutionnaire allemand Thomas Münzer, depuis la violente mort duquel il y aura cette année 450 ans, l'auteur essaie de saisir les principaux traits caractéristiques de ce visionnaire d'un système social hiliaste-communiste que la société médiévale tardive n'était pas encore préparée à adopter. On présente les principales données biographiques de la courte existence de Thomas Münzer précisément pour suivre l'évolution de sa personnalité qui va du jeune érudit et théologien de la Réforme initiée par Martin Luther au théologien révolutionnaire et combattant décidé à se sacrifier pour un régime social juste, répondant aux idéaux des masses opprimées.

L'étude se fonde sur l'oeuvre écrite de Münzer. L'histoire de la guerre paysanne allemande de Friedrich Engels de même que l'historiographie marxiste soviétique et est-allemande ont fourni à l'auteur un ample matériel bibliographique.

THOMAS MÜNZER ȘI RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC GERMAN DIN 1525

DE

LUDOVIC DEMÉNY

Istoria umanității ni se înfățișează în dezvoltarea sa ascendentă ca un proces unitar, nelipsit însă de trăsături și caracteristici locale, care în funcție de țări, popoare și zone sau continente, oferă evoluției un colorit deosebit de variat. Au existat perioade în care o zonă a unui dintre continente, un grup de țări sau o singură țară chiar defineau conținutul dezvoltării, într-o formă ori alta influențau întregul mers al istoriei, întreaga ei desfășurare. Astfel, în perioada antichității clasice, mai întâi Grecia, apoi Republica și Imperiul roman reprezentau tot ce era pe continentele care înconjurau Marea Mediterană, nivelul cel mai evoluat al societății umane din acele vremuri. În secolele XIV și XV prin renaștere și umanism Italia se situa din nou pe primul plan al progresului, scoțind la iveală cele mai înalte valori ale creației spirituale umane ale timpului. Revoluția din Franța de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a definit și ea o întreagă epocă, iar Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a deschis o nouă eră, cea a socialismului și comunismului spre care se îndreaptă inevitabil umanitatea în epoca noastră. Între renaștere și umanism, pe de o parte, și revoluțiile burgheze din Țările de jos și Anglia, pe de altă parte, a existat o perioadă în care s-a impus cu toată vigoarea sa spiritul creator și innoitor al poporului german. Într-adevăr în a doua jumătate a secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului următor Germania s-a situat în fruntea înaintării umane, iar poporul german a dat omenirii gânditori, creatori de opere artistice, inventatori și luptători revoluționari, care au lăsat urme de neșters pe drumul greu al înălțării umane. Este suficient să amintim în veacul nostru al exploziei informaționale adevărata revoluție produsă de invenția lui Johann Gutenberg. Trecerea de la multiplicarea manuală la cea mecanică a cărților a deschis omenirii orizonturi nebănuite. Cartea, din bun al așelilor restrânși la număr, a devenit prin geniul lui un bun accesibil păturilor largi, un transmitător de informații, de experiență, de acumulări, un purtător de valori care a accelerat pasul. Omul se pregătea astfel să urce din căruță în tren și automobil, din acestea în avion și de aici în rachete pentru a merge mai rapid. Toate acestea ar fi fost de nerealizat, fără invenția lui Gutenberg, fără tipar. Apoi nu ne poate scăpa nici faptul că în exploatarea bogățiilor naturale purtătoare de energie, de care atât de mult depinde și azi viața economică mondială, geniul inventiv al poporului german a dat în secolul al XVI-lea pionieri. Erasmus din Rotterdam nu numai că a definit caracterul umanismului german,

dar a pregătit reforma, iar această mișcare de înnoire spirituală a anunțat — după definiția clasică a lui F. Engels — prima revoluție burgheză în istorie¹.

Reforma cu punctul său culminant al războiului țărănesc german a adus pe arena istoriei și pe Thomas Münzer. Marea, am putea spune hotărâtoarea, epocă a istoriei germane a modelat o personalitate puternică, în gândire cutezător, hotărît, chiar fanatic în aplicarea idealurilor de echitate și dreptate umană. Situat printre cei mai îndepărtați precursori ai socialismului și comunismului, lui Thomas Münzer i-a revenit misiunea grea de a încerca pentru prima dată în istoria omenirii să pună în practică marile sale idealuri, care s-au dovedit atunci a fi utopice, dar care dezvoltate, perfecționate și fundamentate științific de clasicii marxism-leninismului stau astăzi la baza noii orînduiri construită cu succes de un șir întreg de state și popoare și constituie ideologia clasei muncitoare de pretutindeni, arma ei puternică în lupta împotriva exploatării și asupririi, pentru o lume mai dreaptă, mai bună². Iată de ce chiar de la depărtarea de patru secole și jumătate de cînd el s-a jertfit, figura luminoasă a lui Thomas Münzer ne este atît de apropiată și cu cît înaintăm în timp și ne îndepărtăm de ziua de 27 mai 1525, împotriva factorului de timp, distanța dintre el și noi nu crește, ci se micșorează. Evocînd personalitatea lui ne dăm seama că prezentul nostru are rădăcini adînci, că întregul trecut de grele lupte sociale a pregătit în mod nemijlocit epoca marilor noastre transformări revoluționare.

Abordînd problema atît de vastă cum este aceea a rolului jucat de Thomas Münzer în războiul țărănesc din 1525 căutăm să pătrundem în rațiunea de a exista a acestui mare revoluționar. Din multitudinea aspectelor ce ne apar ne vom opri aici la o succintă înfățișare a ideologiei lui Münzer și la activitatea lui revoluționară în cadrul războiului țărănesc în părțile Turingiei.

El nu și-a putut dezvolta, defini mai precis ideile, nu a avut răgazul să le verifice în practică în timp de pace, el a avut la dispoziție doar o jumătate dintr-un deceniu, acei cinci ani dintre 1520 și 1525 cînd în înțeleștarea crîncenă a ideilor și forțelor sociale Münzer, angajat în luptă cu toată energia, crea o nouă ideologie, aceea a forței sociale care abia începea să iasă la lumină din negura timpurilor. Nu era în Europa, dar nici în întreaga lume un proletariat, o clasă care să fie liberă de a-și vinde forța de muncă pentru că era lipsită de mijloace de producție. O asemenea clasă, singura interesată și capabilă să creeze o nouă orînduire mai dreaptă decît cea burgheză nu se născuse încă, căci și relațiile capitaliste abia începeau să se înfiripeze sporadic în viața economico-socială. În aceste împrejurări este de la sine înțeles că ideile lui Thomas Münzer, care nu au fost sintetizate într-o anumită lucrare, ne apar fragmentar. Ideologia lui definită de M. M. Smirin cu termenul de *reformă populară* trebuie reconstituită din scrisorile și chemările lui Münzer, din lucrările

¹ Fr. Engels, *O reformații i creștianskoi voine v Germanii*, în *Arhiv Marxa i Engelsa*, vol. X, p. 356—357.

² Ideea este formulată de Engels în *Introducerea la ediția engleză a broșurii sale Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință* în *Marx-Engels, Opere*, vol. 19, p. 197; vol.22, p. 292—293.

lui polemice, din predicile lui și nu o dată din mărturiile contemporanilor săi, adesea dușmani înverșunați. Conținutul lor revoluționar trebuie dezvăluit din haina religioasă în care erau ele îmbrăcate, căci în acea epocă „toate atacurile îndreptate împotriva feudalismului în general, și înainte de toate împotriva bisericii, toate doctrinele revoluționare — sociale și politice — trebuiau să fie în același timp și cu precădere erezii teologice. Pentru ca relațiile sociale existente să poată fi atacate, era necesar ca ele să fie despuiate de aureola lor sacră” — subliniază Fr. Engels³.

Este un fapt stabilit de istoriografie că Thomas Münzer s-a desprins de reforma inițiată de Martin Luther în timpul cît era predicator la biserica Sfînta Ecaterina din Zwickau în cursul anului 1520. Următorul popas a fost orașul Praga, unde tradiția hiliasmului taborit era încă vie. În *Proclamația de la Praga* Münzer formulează jaloanele programului său revoluționar de reformare a bisericii cu implicații directe pentru transformarea societății. Era încredințat că această schimbare va porni chiar din Cehia. „Dumnezeu — scrie el în *Proclamație* — va săvîrși minuni în fața aleșilor săi mai ales din această țară, iar după ce credința cea nouă se va instaura aici poporul acesta (ceh) va deveni oglinda întregii lumi”⁴. Încă de atunci Münzer și-a anunțat intenția de a desfășura o luptă necurmată împotriva „dușmanilor adevăratei credințe”, și făcea cunoscut că cine nu se va uni cu el va fi dat pe mîna turcilor. Pe bună dreptate socotește M. M. Smirin că prin activitatea desfășurată la Zwickau și Praga Münzer a pus bazele reformei populare nu numai în privința concepțiilor teologice antilutherane, dar și în ce privește propaganda revoluționară, de chemare a maselor

³ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. VII, Edit. politică, București, 1960, p. 371. Clasicii marxism-leninismului s-au ocupat îndeaproape de ideologia lui Thomas Münzer și războiul țărănesc german. Engels a analizat în mai multe lucrări, scrisori și conspecte teologia münzeriană dezvoltată într-o doctrină revoluționară. El a dezvăluit conținutul ateist al acestei doctrine. Cf. *Zametki o Germanii*, în *Arhiv Marxa i Engelsa* vol. X, p. 342—357; Fr. Engels scrisori: către Fr. Mehring din 14 iulie 1893 și către K. Kautsky din 21 mai 1895, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 29 (ed. rusă); Fr. Engels, *Anti-Dühring*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 20, p. 19, 152 și 646.

La războiul țărănesc german și la ideologia lui Münzer au făcut referiri și Marx și Lenin: K. Marx, *Istnrologičeskie vopiski*, în *Arhiv Marxa i Engelsa*, vol. V și VII; K. Marx și Fr. Engels, *Ideologia germană*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. III, Edit. politică, București, 1958; V.I. Lenin, *Despre guvernul revoluționar provizoriu*, în *Opere*, vol. 8, București, 1955, p. 474; Idem, *Opere*, vol. 15, p. 46—47 și 368; Idem, *Probleme principale ale campaniei electorale*, în *Opere*, vol. 17, București, 1957, p. 404; Idem, *Despre iluziile constituționaliste*, în *Opere*, vol. 25, București, 1956, p. 192; Idem, *Despre stat*, în *Opere*, vol. 29, București, 1956, p. 465—466; Lenin scrisori către M. Gorki, în *Opere*, vol. 35, București, 1958, p. 98—104.

În literatura istorică marxistă de specialitate analiza concepțiilor lui Münzer a fost făcută de: M. M. Smirin, *Narodnaia reformația Thomasa Münzera i velikata creștianscaia voina*, Moscova, 1947; Kleinschmidt Karl, *Thomas Müntzer, die Seele des deutschen Bauernkrieges von 1525*, Berlin, 1952; Bloch Ernst, *Thomas Müntzer als Theologe der Revolution*, Berlin, 1960; Bensing Manfred, *Idee und Praxis des „Christlichen Verbündnisses“ bei Thomas Müntzer*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität Leipzig. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe“, 1963, nr. 3; Idem, *Die religiös-philosophische und politische Entwicklung Thomas Müntzers am Vorabend des Thüringer Aufstandes* în monografia *Thomas Münzer und der Thüringer Aufstand*, Berlin, 1966, p. 41—62.

⁴ Despre drumul lui Münzer la Praga și legăturile lui cu Cehia vezi: V. Husa, *Thomas Münzer a Cechy*, în „Rozpravy Československé Akademie Véd“ vol. 67 (1957), nr. 11; E. Wolfgramm, *Der Prager Anschlag Thomas Müntzers*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität Leipzig“, 1956—1957, Heft, 3. Manifestul lui Münzer de la Praga, redactat între 1 și 25 noiembrie 1521 a fost publicat într-o nouă ediție în lucrarea *Thomas Müntzer. Schriften und Briefe*, 1968, p. 491—511.

populare la luptă împotriva „dușmanilor credinței adevărate”. În centrul noii teologii münzeriene stă ideea fundamentală că relația dintre om și divinitate este cea dintre particular și general, că numai cunoașterea generalului, a întregului constituie cheia cunoașterii particularului. Recunoașterea acestui adevăr poate fi atins de om și, prin urmare, apare posibilitatea eliberării lui de sub puterea răului, și astfel izbăvirea lui se află în lumea pămîntească și este cuprins în comportarea lui în societate, prin aceea că el subordonează interesele sale personale și particulare intereselor generale. Față de teza lui Luther conform căreia izbăvirea omului a fost răscumpărată de jertfa lui Hristos și omul nu are decît să aștepte pasiv împărțirea din această mîntuire, Münzer a propagat de la început o atitudine activă din partea omului, atitudine la baza căreia stă teza: satisfacerea capriciilor individuale constituie izvorul răului și este împotriva voinței divine; comportarea omului în societate trebuie să fie dominată de interesul general, de ceea ce este în folosul întregii societăți.

Münzer a adoptat teza lui Luther îndreptată împotriva bisericii catolice după care „mîntuirea” este dată de divinitate fără mijlocirea preotului sfințit. El însă merge mai departe și spre deosebire de Luther subliniază că izbăvirea se realizează prin activitatea umană în cadrul societății și nu este un dar gratuit al lui Dumnezeu întrucît în cuvintele Biblii.

În această teză a lui Münzer, F. Engels a recunoscut negarea Biblii ca revelație unică și infailibilă. „Rațiunea este revelație, revelația vie, o revelație care a existat în toate timpurile și care există și azi. A opune rațiunii Biblia înseamnă a nimici spiritul folosind litera moartă. Căci duhul sfînt de care vorbește Biblia nu este ceva ce există în afara noastră. Duhul sfînt este tocmai rațiunea. Credința nu este altceva decît trezirea rațiunii în om, de aceea și păgînii pot avea credință. Prin această credință, prin rațiunea trezită la viață, omul devine el însuși asemenea lui Dumnezeu și se mîntuiește” scrie Engels interpretînd tezele lui Münzer⁵. În principiu münzerian al determinării întregii activități umane de interese generale și nu de cele particulare a recunoscut F. Engels rădăcinile comunismului primitiv. Revendicările sociale formulate de Münzer și declarate de el drept conținut al adevăratei credințe sînt înfățișate astfel nu ca un interes particular al membrilor sectei aleșilor ci ca o voință divină care trebuie să fie înfăptuită prin mîna aleșilor. Credința în concepția lui Münzer nu trebuie să fie o așteptare pasivă a binefacerii divine care se supune orbește regimului politic și stărilor existente, ci un act conștient de activitate socială care subordonează particularul generalului și înăbușe aspirațiile care contravin intereselor generale. Astfel, trebuie să fie extirpate toate instituțiile politice și sociale care apără privilegiile și interesele particulare dăunătoare progresului general. „Aleșii lui Dumnezeu” sînt chemați după Münzer să instaureze raiul pe pămînt, să lupte pentru înfăptuirea „împărăției cerului”. Așa cum a arătat Engels în concepția lui Münzer nu există un rai transcendent precum nu există nici „un iad sau osîndă dincolo de moarte”, căci diavolul nu este altceva decît ideea abstractă a poftei și dorințelor josnice, necurmate” ale oamenilor. F. Engels aprecia că în aceste concepte Münzer ajunsese aproape de negarea existenței lui Dumnezeu; filozofia lui religioasă „friza ateismul” după cum

⁵ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, p. 380—381.

„programul său politic friza comunismul”⁶. Formulînd teza despre necesitatea extirpării privilegiilor și a lichidării tuturor instituțiilor care apără aceste privilegii Münzer nega rațiunea de existență a feudalismului și a întregului aparat de stat al claselor dominante opus maselor populare. „Împărăția cerului” aplicată la relațiile sociale dintre oameni însemna în viziunea lui Münzer o nouă orînduire socială lipsită de exploatare. Pe bună dreptate sublinia Engels, că „prin împărăția lui Dumnezeu, Münzer înțelegea o societate în care nu vor mai exista deosebiri de clasă, proprietate privată și nici o autoritate de stat de sine stătătoare, străină de membrii societății și opusă lor. Toate autoritățile existente care nu ar fi voit să se supună și să se alătore revoluției trebuiau răsturnate, toate muncile și toate bunurile trebuiau să devină comune, urmînd să fie realizată egalitatea deplină. Urma să se întemeieze o uniune care să aplice în practică cele mai de sus nu numai în întreaga Germanie, ci în întreaga lume creștină; principii și nobilii urmau să fie invitați să i se alătore, iar dacă refuzau, uniunea trebuia să-i răstoarne la prima ocazie cu armele în mînă sau să-iucidă”⁷. Într-adevăr Philipp Melanchthon în lucrarea sa despre *Istoria lui Thomas Münzer* sublinia că în centrul propagandei münzeriene stătea în timpul războiului țărănesc, teza despre echitatea socială și comunitatea bunurilor. Münzer — scrie Melanchthon — cerea ca în conformitate cu principiul iubirii creștine „nimeni să nu se ridice deasupra semenului său, fiecare om trebuie să fie liber, iar toate bunurile trebuie să fie ale comunității”. La interogatoriu Münzer — după mărturia contemporanilor — încerca să precizeze ce înseamnă în viziunea lui teza: *Omnia sunt communia*. Apare în izvoarele timpului formula „fiecăruia după necesități” drept interpretare a unor acțiuni întreprinse de Münzer și partizanii lui în timpul războiului țărănesc. De fapt, teza *communio rerum* figurează și printre tezele formulate de Münzer în 1521 în drumul său spre Praga⁸. Astfel a ajuns Thomas Münzer ca sub noțiunea foarte vagă a egalității creștine primitive să înțeleagă ceva mai mult, ceva calitativ nou și să formuleze pentru prima dată în istorie „ideile comuniste embrionare”⁹. Fr. Engels a dat o explicație plauzibilă privind rădăcinile gnoseologice și sociale ale acestei ideologii. El arăta că exista o pătură socială, plebeimea orașenească, „care se afla pe de-a-ntregul în afara societății oficiale existente”. Ea nu dispunea de privilegii în afara „privilegiului” de a fi lipsită de orice proprietate chiar și de „proprietatea grevată de sarcini împovărătoare” ce posedau țărani aserviți. Privată de drepturi și avere, situată în afara cadrului social feudal existent, pătura plebeimii reprezenta „simptomul viu al descompunerii societății feudale” și elementul social care prevestea „societatea burgheză modernă”. Pătura plebeiană datorită poziției pe care o ocupa în societate „nu putea să se limiteze la simpla luptă împotriva feudalismului și a tirgoventimii privilegiate; ea trebuia să depășească, cel puțin în închipuire, societatea modernă burgheză care abia începea să se înfiripe, . . . trebuia să pună sub semnul întrebării instituțiile, concepțiile și ideile comune tuturor formelor sociale bazate pe antagonisme

⁶ *Ibidem*, p. 381.

⁷ *Ibidem*, p. 382.

⁸ M. M. Smirin, *op. cit.*, p. 233.

⁹ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, p. 374.

de clasă”¹⁰. Thomas Münzer devenise ideologul acestei păături, care încerca să formuleze năzuințele ei spre o societate lipsită de exploatare. În condițiile istorice de atunci realizarea unor asemenea idealuri însemna după plastica expresie a lui Engels nu numai depășirea prezentului ci și pe aceea a viitorului¹¹. Într-adevăr, în plină dominație a societății feudale, când la ordinea zilei se punea înlocuirea rînduielilor feudale cu orînduirea burgheză, fără de care nu se putea naște și consolida forța socială capabilă să lichideze exploatarea, ideile lui Münzer și a aderenților lui aveau un caracter utopic. În perspectiva istorică se intercala o nouă treaptă între societatea feudală și cea comunistă: orînduirea burgheză, care nu putea fi nici ocolită, nici depășită în vremurile de atunci. Contradicția dintre realitatea existentă și ideile ce anticipau o întregă epocă istorică, care începea să se realizeze abia după patru veacuri a conferit ideologiei lui Münzer și mai ales încercării lui de a o aplica un caracter utopic. „Atacurile împotriva proprietății private, revendicarea comunității de bunuri — scria Engels — trebuiau, în mod inevitabil, să degenereze într-o organizare primitivă a binefacerii; egalitatea creștină, care era o noțiune atît de vagă, putea să se reducă cel mult la „egalitatea” burgheză „în fața legilor”; înlăturarea oricărei autorități ce transforma, în cele din urmă, în instaurarea unor guverne alese de popor. Anticiparea în închipuire a comunismului a devenit, în viața reală, o anticipare a relațiilor burgheze moderne”¹².

Cei care au cercetat istoria războiului țărănesc din punctul de vedere al rolului jucat de Thomas Münzer în desfășurarea evenimentelor constată în unanimitate sărăcia izvoarelor. În ciuda acestui fapt nu s-a putut nega importanța răspîndirii ideologiei lui în ajunul războiului, polemica desfășurată cu Luther și activitatea depusă de *Uniunea aleșilor* înființată de Münzer încă la Zwickau înainte de a se duce la Praga. Predicile lui, lucrările sale polemice ca: *Protestul sau sfidarea lui Thomas Münzer*; *Slujba bisericească germană*; *Liturghia evanghelică germană*; *Rînduiala slujbei bisericești germane*; *Despre credința născocită*; *Demascarea unei false credințe*; *Predica rostită în fața principilor* și-au avut efectul. Chiar dacă manuscrisul și 400 de exemplare de *Demascarea unei false credințe* tipărită la Nürenberg au fost confiscate și arse au mai rămas 100 de exemplare tipărite care trimise la Augsburg au avut o circulație largă. Tot în ajunul activității febrile de la Mühlhausen Münzer răspunde la *Epistola către principii saxoni despre duhul răzvrătirii* a lui Luther prin lucrarea polemică intitulată sugestiv: *Cuvînt de apărare bine întemeiat sau răspuns trupului celui fără de duh, ghiftuit în huzur, din Wittenberg, care a pîngărit atît de mîrșav nefericita creștinătate, prin vicleșug, răstălmăcind Sfînta Scriptură*¹³.

¹⁰ *Ibidem*, p. 372—373.

¹¹ *Ibidem*, p. 373 și 381.

¹² *Ibidem*, p. 374.

¹³ Scrierile lui Thomas Münzer au fost editate de mai multe ori. Dintre edițiile mai noi amintim: Thomas Müntzer, *Politische Schriften*, mit Kommentar von C. Hinrichs, Halle, 1950; Müller Helmut, *Thomas Müntzers Briefwechsel*. Lichtdrucke nach Originalen aus dem Sächsischen Landeshauptarchiv Dresden, 1953; Meusel Alfred, *Thomas Müntzer und seine Zeit*, mit einer Auswahl der Dokumente des großen deutschen Bauernkrieges, herausgegeben von Heinz Kamnitzer, Berlin, 1952; Thomas Müntzer, *Schriften und Briefe*. Kritische Gesamtausgabe. Unter Mitarbeit von Paul Kirn. Herausgegeben von Günther Franz, Gerd Mohn, 1968.

Aceste lucrări, pamflete și predici au un caracter aparent teologic care depășeau însă cadrul bisericesc, reforma populară a lui Münzer apropiindu-se tot mai mult de propaganda revoluționară, pregătind spiritele pentru răzvrătire. Luther aliat cu cei ce apărau rânduielele existente îl denunța pe Münzer, caracterizându-l prin cuvintele „satana de la Allstedt”, „diavolul” sau chiar „cel mai primejdios dintre diavoli” care „nu se va mărgini la vorbe, ci are de gînd să treacă la fapte, să se folosească de forță împotriva stăpînirii, stîrnind o adevărată răscoală”. Denunțându-l pe Thomas Münzer, Luther chema pe principi la arme, căci după el dreptul de a folosi forța este de partea lor¹⁴. În răspunsul său Münzer nu se sfia să declare că este de partea celor oropsiți, că dorește din suflet izbînda lor. El scria : „Într-o bună zi poporul se va descătușa din robie și atunci numai Dumnezeu îi va mai fi stăpîn”¹⁵. El încerca să tipărească la Nürnberg la tipograful Ieronimus Helzel *Cuvîntul în apărare*, dar manuscrisul împreună cu exemplele tipărite au fost și ele confiscate¹⁶. Ideile cuprinse în această lucrare polemică nu puteau fi însă confiscate, ele au găsit calea spre cei cărora erau adresate. Prin predicile lui Münzer, prin propaganda discipolilor săi ideile münzeriene cuprindeau masele, pregăteau descătușarea poporului, încrederea în forțele proprii, în justetea cauzei lui.

Centrul activității lui Münzer după întoarcerea din Praga se afla la Allstedt¹⁷, aici își va desfășura el propaganda, aici va organiza masele pentru luptă. Semnificativ este în acest sens denunțul lui Luther cuprins în *Epistola către principii saxoni* în care el scria despre activitatea lui Münzer : „Feriți-vă de falsul proroc Münzer, acest lup în piele de oaie ! Pretutindeni pe unde a trecut, și mai cu seamă în Zwickau și la Allstedt s-a văzut prea bine ce urmărește. În predicile și scrierile lui, Münzer îndeamnă la răscoală... Trimite în toate părțile ștafete tainice... Dacă nu vă vor convinge cuvintele mele, vă veți da seama singuri, în curînd, ce sminteli propovăduiește. Vreau să vă feresc de primejdie și de pagubă”¹⁸. Cuvintele pline de oarba dușmănie ale lui Luther stau totodată mărturie despre neobosita activitate depusă de Münzer în ajunul izbucnirii războiului țărănesc, despre audiența largă pe care au găsit-o ideile lui în sînul maselor populare. Ele atestă pe lîngă altele rolul jucat de acest gînditor revoluționar în pregătirea punctului culminant al primei revoluții burgheze din istoria Europei și istoria universală¹⁹. Münzer era urmărit cu ură de dușmani, se încerca lichidarea lui. La Allstedt voia să-l ucidă, la Zwickau îi pusese otravă în mîncare, a trebuit să fugă din Halle, din Nürnberg, din Aschersleben, în Schwarzwald pe capul lui s-a pus un preț

¹⁴ După A. Štekli, *Thomas Münzer*, Edit. tineretului, București, 1962, p. 196.

¹⁵ Th. Muntzer : *Hochverursachte Schutzrede und Antwort wider das geistlose sanft lebende Fleisch zu Wittenberg, welches mit verkehrte Weise durch den Diebstal der Heiligen Schrift die erdärmliche Christenheit also gätz jämmerlichen besudet hat*, în Thomas Muntzer, *Politische Schriften*, p. 71—101. Citat în românește după A. Štekli, *op. cit.*, p. 199.

¹⁶ A. Štekli, *op. cit.*, p. 241.

¹⁷ Despre activitatea lui Münzer la Allstedt a se vedea pe lîngă lucrările de biografie destul de numeroase și studiile : G. Wolfram, *Thomas Muntzer in Allstedt*, în „Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde”, vol. 5, 1887 ; Franz Günther, *Thomas Muntzer in Allstedt*, în „Mitteilungen f.d. Mitteldeutsche Heimat”, 1935, nr. 7.

¹⁸ După A. Štekli, *op. cit.*, p. 196.

¹⁹ M. Luther, *Wieder die räuberischen und mörderischen Ratten der Bauern* și *Send-brief von dem harten Büchlein wider Bauern* în Alfred Meusel, *op. cit.*, p. 318—322 și 323—325.

mare, dar el scăpase și de aici. Iată deci că în lumina faptelor Fr. Engels avea perfectă dreptate când sublinia caracterul larg, general al activității lui Thomas Münzer și se ridica cu hotărâre împotriva interpretărilor care reduceau rolul lui la acțiuni locale ²⁰.

Nu putem aici înfățișa nici măcar succint evenimentele extrem de complexe ale războiului țărănesc german. Menționăm doar că acest război a fost poate cel mai tipic, cel mai puternic dar și cel mai afectat de caracterul multidimensional al contradicțiilor sociale, economice și politice pe care l-a cunoscut vreun război țărănesc din epoca feudală. Aici a apărut cu toată vigoarea nu numai contradicția socială fundamentală dintre clasa feudală și țărănimea dependentă dar și opoziția dintre oraș și sat împreună cu convergența dintre interesele fundamentale ale orașenimii și țărănimii. În desfășurarea evenimentelor a lăsat urme adânci complexitatea contradicțiilor din sinul orașelor, ba chiar și din sinul țărănimii și al clasei feudale. Specificul regimului politic sau al regimurilor politice existente în teritoriile germane, nivelul diferit de dezvoltare economică și socială al diferitelor regiuni, aspectele particulare ale confruntărilor ideologice declanșate de Reformă, toate acestea au influențat într-o direcție sau alta mersul evenimentelor în preajma și în istoricul an 1525 ²¹.

Războiul țărănesc s-a declanșat încă în a doua jumătate a anului 1524 în părțile sudice ale Schwarzwald-ului și regiunile învecinate. De aici flacăra mișcărilor țărănești și orașenești s-a propagat în spre Suabia, Württemberg, Alsacia, Franconia, Turingia și Saxonia. Pe bună dreptate constată M. M. Smirin că războiul țărănesc german a luat proporții amenințătoare pentru feudalitate începând cu evenimentele din Suabia superioară unde s-au format primele cete mai numeroase. Aici precum și în Württemberg și Franconia a început acea colaborare dintre cetele de țărani răsculați și ridicarea orașenimii sărace, care a cunoscut atît de variate forme și a fost atît de contradictorie în desfășurare încît a oferit războiului țărănesc poate particularitatea cea mai importantă. Pe fondul acestei realități primește contururi mai clare și activitatea lui Thomas Münzer în cadrul războiului țărănesc. Din nou sîntem nevoiți să amintim că izvoarele în această pîvință sînt relativ sărace în informații. Aproape că nu știm nimic despre activitatea lui la sfîrșitul anului 1524 și începutul anului 1525.

Se presupune doar că Münzer în această perioadă desfășoară o intensă propagandă la Klettgau, în satul Griessen, la Hegau și împrejurimi.

S-a discutat în literatura de specialitate și problema în ce măsură Münzer poate fi considerat autor al principalelor documente programatice apărute în timpul războiului țărănesc. Se știe că W. Zimmermann ²² a fost primul care a încercat să demonstreze că *Scrisoarea-program* (Artikelbrief)²³ cunoscută și sub numele de programul de la Heilbronn și revendicările țărănești cuprinse în *12 puncte* ²⁴ îi aparțin lui Thomas Münzer. Lui M. M. Smirin îi revine meritul de a fi demonstrat printr-o analiză

²⁰ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, p. 366.

²¹ Cf. volumul de studii *Die frühbürgerliche Revolution in Deutschland*, Berlin, 1961.

²² W. Zimmermann, *Istoria creștianskoi voini v Ghermanii*, vol. I, Moscova, 1937, p. 313.

²³ *Der Artikelbrief der Schwarzwälder Bauern*, în Alfred Meusel, *op. cit.*, p. 226—227.

²⁴ *Die zwölf Artikel*, *ibidem*, p. 233—240; W. Zimmermann, *op. cit.*, p. 306—311.

amplă bazată pe constatarea făcută de Fr. Engels că există deosebiri atît de mari între cele două documente programatice încît ele nu pot proveni de la unul și același autor ²⁵. El arată că există o coincidență perfectă între concepțiile social-politice ale lui Münzer și programul cuprins în *Scrisoarea-program*. Se știe că lui Münzer îi aparține ideea transferării puterii politice către popor pentru a instaura „împărăția cerului pe pămînt”. Tot el a cerut organizarea maselor în uniuni de ale aleșilor și folosirea forței față de cei care ar refuza să se alătore uniunii. Revendicarea lichidării mănăstirilor și castelelor, a acestor focare de rezistență față de voința lui Dumnezeu exprimată prin acțiunea răsculaților țărani, prevăzută în *Scrisoarea-program* o regăsim în documentele redactate de Münzer în ajunul și în timpul războiului țărănesc. În ciuda acestor argumente care sînt în favoarea afirmației că acest document ar fi fost redactat de Münzer, dovezi decisive în această privință nu există. Nu se poate nega însă identitatea conținutului de bază dintre *Scrisoarea-program* și ideile social-politice propovăduite de Münzer în cadrul războiului țărănesc. Este interesant să urmărim ce înțelege acest cel mai radical program sub noțiunea de uniune creștinească organizată în lupta împotriva feudalității. În el noțiunea cuprinde pe oamenii săraci de la orașe și sate (*dam armen, gemainen man in stetten und uff dem land*) opusă clericilor și stăpînilor laici și puterii lor (*von gaislichen und weltlichen heren und oberkaitten*). În numele folosului obștească uniunea creștină a săracilor poate și trebuie să folosească forța împotriva celor care s-ar împotrivi realizării „împărăției cerului” pe pămînt ²⁶.

La mijlocul lui ianuarie 1525 Münzer a luat drumul spre Turingia cu gîndul să organizeze mai bine forțele revoluționare din această regiune care se anunțase alături de Suabia și Franconia ca principal teatru de război. Ajuns la Fulda el provoacă aici prin predicile sale o mare tulburare și este prins și închis în temnița mănăstirii, dar nefiind recunoscut l-au eliberat pînă la urmă. Continuîndu-și drumul spre Mühlhausen, Münzer are grijă pe drum de înființarea și organizarea uniunilor aleșilor, care să conducă acțiunile cetelor răscolate, să desfășoare propagandă revoluționară în sinul maselor.

La mijlocul lui februarie Thomas Münzer a ajuns în sfîrșit la Mühlhausen ²⁷, unde de cîtva timp acționa un adept al său Heinrich Pfeiffer. Consiliul municipal a fost nevoit să cedeze în fața presiunii maselor de țărani și orășeni săraci aliați și să promulge legea privind desființarea mănăstirilor. Forțele revoluționare s-au întărit atît de mult încît de data aceasta consiliul municipal nu mai avea puterea de a-l alunga din nou pe Münzer, dimpotrivă la ordinea zilei se punea înlăturarea vechiului consiliu, ceea ce s-a și întîmplat la 16 martie 1525. A fost ales *Consiliul*

²⁵ M. M. Smirin, *op. cit.*, p. 296 și 308.

²⁶ *Ibidem*, p. 297.

²⁷ Despre activitatea lui Münzer la Mühlhausen a se vedea: Bensing Manfred, *Thomas Muntzer und der Thüringer Aufstand*, Berlin, 1966; Michael Otto, *Grundbesitz und Erbzins der Bauern im Gebiet der Freien Reichsstadt Mühlhausen*, in „Veröffentlichung des Mühlhauser Stadtarchivs” N. F., vol. 2. (1959); R. Bemmann, *Thomas Muntzer, Mühlhausen in Thüringen und der Bauernkrieg*, Leipzig, 1920.

*etern*²⁸, care la 17 martie a preluat puterea în oraș, iar toți orășenii au depus în fața lui jurământul. Münzer oficial nu făcea parte din consiliu dar participând la ședințe, cuvîntul lui alături de cel al lui Pfeiffer atîrna greu în balanță.

Războiul țărănesc izbucnise acum în toate părțile. În Franconia, în Schwarzwald, în Alsacia, în Suabia, pe cele două maluri ale Rinului s-a instaurat primăvara fierbinte a acțiunilor cetelor de răsculați. În Turingia războiul izbucnise la Langensalza, la chemarea lui Münzer răsculații de aici au fost ajutați de o ceată de 400 de oșteni din Mühlhausen. Aceasta, unită cu cetele țărănilor răsculați începe acțiunea de devastare și ocupare a mănăstirilor și castelelor.

La Mühlhausen Consiliul etern lua măsuri prin care se făcea o încercare temerară de a aplica programul social al lui Münzer. A fost desființat ritualul catolic; obiectele de preț ale bisericilor erau confiscate și vindute, iar banii realizați intrau în vistieria obștii; bunurile ordinului teuton au fost de asemenea confiscate și folosite pentru a asigura sărăcimea din satele învecinate cu ovăz, cu orz și cu alte bucate. În vistieria obștii aflată sub tutela Consiliului etern se făcuse o ordine exemplară, s-a pus capăt furtului din bunul obștesc al orașului.

În toiul acestei lupte a fost redactată de Münzer înflăcărata *Chemare către locuitorii din Allstedt*²⁹. Ea reflectă poate cel mai fidel concepțiile lui Münzer în momentul generalizării războiului țărănesc: „Prietenii buni — scria el — ați dormit prea mult. Ați uitat de voința lui Dumnezeu spunînd că și pe voi v-a uitat Dumnezeu. Nu v-am învățat oare suficient că așa și trebuie să fie. Singuri să fiți tari. În caz contrar toate jertfele voastre de nedescris vor fi zadarnice. Să nu vă pierdeți speranța, fiți încrezători. . . Apucați-vă de lucru și ieșiți la luptă. A sosit timpul, convingeți-i pe confracții voștri să urmeze cuvîntul divin, căci altfel îi așteaptă moartea. Toată Germania, la fel și Franța și Italia s-au ridicat la luptă. În săptămîna sfîntă au fost distruse patru biserici mănăstirești la Fulda. Țărani din Klettgau, Hegau și Schwarzwald s-au răsculat într-un număr de 30 000 și numărul oastei lor crește pe zi ce trece. Un singur lucru mă îngrijorează ca nu cumva acești oameni fără știință de carte să fie atrași cu promisiuni la înțelegere, sensului viclean al căreia nu vor reuși să-l deslușească”.

Münzer sesiza una din principalele slăbiciuni ale răscoalelor țărănești, naivitatea țărănilor, încrederea lor în cuvîntul dat de conducătorii oștilor feudale în momentele în care ei își dădeau seama că nu pot birui cu forța armei. Era necesar să nu existe nici o șovăire în rîndurile cetelor de răsculați, fie ele formate din țărani ori din orășenii săraci. „Dacă printre voi — continua Münzer adresîndu-se celor din Allstedt — se vor găsi măcar trei care sînt tari în credință. . . n-au de ce să se teamă, nici de o sută de mii. La luptă, deci, la luptă! E timpul, răuvoitorii s-au speriat ca și cîinii. Chemați pe confracții voștri la înțelegere, convingeți-i să se

²⁸ Despre Consiliul etern cf. Lösche Dietrich, *Achtmänner, Ewiger Bund Gottes und Ewiger Rat*, în „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte”, vol. I, Berlin, 1960; M. F. Fodina, *Mühlhausenskoe dvijenie 1523—1525 gg.*, în „Ucionte Zapiski Marinskogo Pedagoghiceskogo Instituta”, vol. III, 1958.

²⁹ *Müntzer an die Allstedter*, în Thomas Müntzer. *Schriften und Briefe*, p. 454—456. Traducerea în limba română la A. Ștekli, *op. cit.*, p. 259—265.

înarmeze. De mult, de mult a sosit timpul ! Așadar înainte, înainte grabnic ! Fiți neînduplecați, chiar dacă dușmanul se va adresa vouă cu vorbe mierioase. Fiți neîndurători la suferințele dușmanilor. Ei o să se roage și o să plîngă în fața voastră ca niște copii, dar să nu-i iertați, să nu-i jeluți. . .

Ridicați la luptă satele și orașele și mai ales pe mineri și pe alți oameni buni. Destul am tot dormit. Să vedeți că tocmai cînd vă scriu aceste cuvinte mi-au sosit vești din Langensalza cum că mulțimea vrea să-l arunce din cetate pe slujitorul principelui Georg pentru faptul că a plănuțit să ucidă în taină trei oameni. Țăranii din Eichsfeld și-au încheiat socotelile cu stăpînii lor, ei nu mai sînt dispuși să trăiască din mila acestora. Pretutindeni se petrec multe lucruri care vă pot sluji drept pildă, apucați-vă de treabă !. . . Transmiteți chemarea minerilor confrăți !. . . Bateți fierul pînă e cald ! Sabia voastră să fie spălată de sîngele cald. Pînă cînd răuvoitorii vor trăi nu veți fi eliberați de frica omenească”. Și pentru că așa cereau timpurile, Münzer nu uită să adauge că cei ridicați la luptă apără cauza lui Dumnezeu, deci luptă pentru o cauză dreaptă, ducînd un „război sfînt”. Semnificativă este și iscălitura pusă sub chemarea : „Scrisă la Mühlhausen în anul 1525 de Thomas Münzer, ostaș al lui Dumnezeu împotriva necredincioșilor”.

Între timp izbucnise răscoala și la Frankenhhausen, unde se adunau și țărani. Orașenii ridicați la luptă au cerut ajutor de la cei din Mühlhausen. Münzer era hotărît să acorde cu orice preț sprijinul solicitat. „Cereți două sute de luptători, dar o să vă trimitem — scria el celor din Frankenhhausen — o ceată mult mai mare. O să venim cu toții în ajutorul vostru. Să nu vă fie teamă de nimeni. Totul va merge bine. Numai să nu vă lăsați cu nici un chip înduplecați de vorbele mieroase ale celor care cer îndurare ³⁰”. Münzer îmbărbăta, se afla în corespondență cu orașele răscolate, cu cetele de țărani ridicate la luptă, vorbea în fața oștirii, redacta și trimitea chemări la luptă în toate părțile. El dădea sfaturi din cele mai utile și cele mai necesare în toiul înceștării crîcene. Münzer îndemna pe țărani să nu se lase înșelați de promisiuni. „Nu vă lăsați înșelați ! Nu nădărduiți că stăpînii au să vă facă de bunăvoie înlesniri”. El arăta că în unire și hotărîre de luptă este singura lor armă cu care vor putea birui, căci stăpînii dispun de o oaste mai bine echipată și înzestrată. „Nu fiți lesne încrezători ! Să nu vă lăsați dezbinați. Atîta vreme cît sinteți uniți nu vă biruie nimeni” ³¹.

Münzer întîmpina însă greutăți chiar și la el acasă. În ceata de la Mühlhausen, care după părerea lui trebuia să se unească cu cei din Frankenhhausen unde s-au adunat aproape toți cei ce s-au ridicat la luptă din împrejurimi, a apărut dezbinarea.

Consiliul etern nu înțelegea nici el porunca vremurilor. În timp ce în lagărul răsculaților lipsea unirea forțelor atît de necesară în acele momente hotărîtoare, dușmanul se organiza din ce în ce mai bine și plănuia înfrîngerea cetelor de răsculați înainte de a se uni într-o oaste puternică. Münzer nu a fost susținut de orașenii din Mühlhausen în intenția lui de a se uni cu cei din Frankenhhausen, centrul cel mai puternic al răscoalei

³⁰ *Müntzer an die Gemeinde von Frankenhhausen*, în Thomas Müntzer, *Schriften und Briefe*, p. 457—458.

³¹ A. Ștekli. *op. cit.*, p. 224.

din Turingia, la sfârșitul lui aprilie și începutul lui mai 1525. Abia cu opt tunuri mici și trei sute de oșteni a putut să plece la 10 mai spre Frankenhäusen.

Se cunoaște tragicul sfârșit al confruntării din 15 mai 1525 și prinderea lui Münzer ³², a revoluționarului care a deschis o largă perspectivă luptei celor exploatați. La 27 mai Münzer a fost executat, dar sentința momentului nu corespundea cu aceea a istoriei. Această a doua sentință a hărăzit ideilor lui Münzer un viitor trainic, de neșters în memoria umană.

La patru veacuri și jumătate de la războiul țărănesc german, de la ziua în care s-a încercat, ca de atâtea ori în istorie, să fie extirpate odată cu executarea eroului și ideile profesate de el, ne dăm seama mai bine ca oricând că Thomas Münzer a însemnat prin gândirea și faptele sale o nouă experiență umană.

Experiența istorică a lui Thomas Münzer, jertfa supremă adusă de el pentru eliberarea omului de orice fel de exploatare și asupra, ideile formulate de el s-au dovedit a fi, în ciuda caracterului lor utopic, fecunde și înnoitoare, transformându-se, prin pătrunderea minții umane, prin noi și noi experiențe, din utopie în știință, în știința care stă azi la baza noii orînduiri visată cu atîta sete de perfecționare umană de cei ce l-au urmat.

THOMAS MÜNZER ET LA GUERRE PAYSANNE ALLEMANDE DE 1525

RÉSUMÉ

Pendant la seconde moitié du XVe siècle et la première moitié du siècle suivant, le peuple allemand a donné à l'humanité des personnalités prestigieuses. Aux côtés de Johann Gutenberg, d'Erasmus de Rotterdam, de Dürer, Cranach et autres, dans l'évolution de la pensée révolutionnaire l'on a vu s'imposer Thomas Münzer. Il est le produit de la première révolution bourgeoise de l'histoire de l'humanité dont le point culminant fut la grande guerre paysanne allemande. L'idéologie révolutionnaire de Thomas Münzer, son essai d'appliquer ses conceptions du communisme utopique le situent en tant que précurseur du socialisme scientifique, en tant qu'idéologue annonçant une nouvelle époque.

Le rôle de l'idéologie de Münzer dans la préparation des événements de l'année 1525, l'activité qu'il déploya en Thuringie au printemps de la même année firent de lui un héros de la grande guerre paysanne allemande.

³² Bensing Manfred, *Porojente thüringenskogo vosstanta pri Frankenhäusene (15. maia 1552)*, in „Srednie Veka”, vol. 28, 1965.

C. G. COSTA-FORU — IN MEMORIAM

DE

FLOREA NEDELCU

Personalitate a mișcării democratice și patriot legat prin puternice rădăcini cu interesele supreme ale națiunii, C.G. Costa-Foru a întruchipat pentru contemporanii săi, mai mult decât orice, un exemplu de a trăi și gândi ca ființă superioară, dedicată în totalitatea ei umanismului, progresului și civilizației.

Născut în 26 octombrie 1856 într-o familie în care și-a format o educație de o înaltă ținută morală, C.G. Costa-Foru a dovedit de timpuriu preocupări profunde pe linia promovării unor idealuri progresiste, cu prioritate în rîndurile tineretului, de combatere a abuzurilor și imoralității societății burghezo-moșierești. Edificatoare sînt în acest sens primele sale articole, am putea spune profesioni de credință, publicate în revistele: „Scrisoarea săptămîinii”, „Revista copiilor și tinerimii”, ziarele „Epoca” și „București”.

Încadrat activ în cursul viu al evenimentelor progresiste, se declară deschis împotriva pregătirii și declanșării primului război mondial, de marile puteri imperialiste și, etalind reale calități de om politic, se pronunță concomitent în sprijinul ideii intrării României în marea conflagrație, ca mijloc eficient pentru reîntregirea națională. În această idee se încadrează voluntar și participă împreună cu fii săi la luptele împotriva trupelor cotropitoare germane și austro-ungare. Salută cu multă însuflețire desăvîrșirea unității naționale, și în același timp atrage atenția asupra necesității fundamentării statului român pe principii democratice, condiție esențială care să-i faciliteze progresul rapid în rîndul țărilor civilizate.

Susținător activ al tuturor curentelor și tendințelor social-politice progresiste C. G. Costa-Foru și-a manifestat deschis simpatia și solidaritatea cu mișcarea socialistă din România și, apoi, după crearea partidului Comunist Român, cu victimele acțiunilor represive ale regimului burghez. Membru fondator al Ligii drepturilor omului (1923), alături de o serie de alte personalități democratice: Dem. I. Dobrescu, N. D. Cocea, Victor Eftimiu, Gr. Iunian, Virgil Madgearu, C. Mille, Zamfir Arbore, ș.a., precum și al Ligii contra teroarei (1926), C. G. Costa-Foru s-a pronunțat și acționat ca inițiator și animator a numeroase acțiuni de masă pentru apărarea militanților Partidului Comunist, împotriva regimului inuman din închisori aplicat de siguranța burgheză deținuților politici.

Adversar fervent și neobosit al antisemitismului și obscurantismului propagat de curentele de extremă dreaptă, se angajează în procesul de

la Turnu Severin intentat împotriva lui Corneliu Zelea Codreanu pentru asasinarea prefectului poliției din Iași, Manciu, prilej cu care rostește un amplu rechizitoriu la adresa concepțiilor și acțiunilor criminale propagate de fascism.

A fost pînă la sfîrșitul vieții, survenită la 15 august 1935, un tribun înflăcărat al adevărului și dreptății, împotriva abuzului și injustiției, un soldat credincios al Frontului Democratic Antifascist căruia i-a consacrat întreaga sa existență de militant democrat.

Apreciat și respectat de opinia publică românească și internațională democratică și progresistă, hulit de reacțiune și fascism, C. G. Costa-Foru a transmis posterității figura luminoasă a unui adevărat om între oameni, un exemplu viu, demn de urmat pentru generațiile contemporane.

Acum, cînd comemorăm 40 de ani de la moartea ilustrului militant, considerăm ca fiind un modest act de recunoștință a noastră, a tuturor, înmănușierea cîtorva aprecieri publicate postum, sau mărturii documentare puse la dispoziție prin amabilitatea familiei, pagini pline de angajament militant și poezie sufletească ce ilustrează cu litere de aur născute din pana unor cunoscute personalități cu orientare democratică sau militanți ai Partidului Comunist Român, prezența vie a luptătorului și omului de excepție pe care îl reprezintă C. G. Costa-Foru în cunoștința confrăților săi de credință și luptă, precum și a generației prezente care, pe această cale, îi închină un nou și profund omagiu.

COSTA-FORU*

Numai o săptămîină după moartea soției sale, care i-a fost o adevărată tovarășă a vieții, s-a stins și el, înobilind banala frază, că unit cu ea în viață, a vroit să fie alături de ea și în moarte.

Căci unit a fost cu ea în viață. Și această unire, această căsnicie model, în care dominau toate virtuțile patriarhale este atît de caracteristică pentru omul Costa-Foru, încît este absolut logic, ca contrar ordinii statistice, să se releve viața intimă a lui, înainte ca să se vorbească de cea publică.

Într-adevăr, rolul important în fond și singular în aparență, pe care l-a jucat Costa-Foru, în viața publică a României noi și mari, nu poate fi nici înțeles, nici apreciat, dacă nu se cunoaște firea omului, caracterul lui, elementele constitutive ale acestora. (...).

Era curajos, fără a fi sfidător. Era iute la mînie, fără a fi rău. Avea o frumoașă cultură, cu care nu făcea paradă, fiindcă era a inimii. Era dîrz cu cei de sus și milos cu cei de jos. Născut pe culmile societății, a avut totuși înțelegere, pentru nevoile, pentru suferințele, pentru revoltele celor mulți și săraci.

A fost un om dintr-o bucată, care nu a înțeles să facă concesii morale. Din această cauză a fost un depeizat în această Românie Mare, pentru realizarea căreia a adus jertfă pe copilul său, care semănînd în aceasta cu tatăl său, s-a primblat, pentru a încuraja pe subalternii săi, sub ploaia focului inamic, îndreptat contra bateriei care fusese așezată în cîmp deschis. Iar el însuși, tatăl a cerut la șaiszeci de ani, ca să fie reprimat în oaste și trimis pe front. Era și aceasta o manifestare a consecvenței caracterului său. Ceruse intrarea în război și nu înțelesese să intre în categoria voinicilor cu gura, care au trimis pe alții pe front, iar ei s-au instalat confortabil îndărătul acestuia.

Ziarist a fost din toată inima și cu tot sufletul. Într-o vreme de oportunitate, el nu a fost oportunist. El n-a înțeles să umble pe două cărări. Ce a glîndit a spus și a frumos rituos. Incapabil de a face cuiva o nedreptate, în mod conștient, el a fost incapabil să tolereze o nedreptate. Niciodată atacul contra celui, contra celor, care o comiseseră, nu i se părea destul de impetuos.

* „Adevărul” din 17 august 1935

E caracteristic, că la un moment dat a publicat o mică revistă, prin care vroia să infieze ilegalitatea, abuzul de nedreptate, cu acel franc limbaj care-i era propriu și căruia presa de partid, nu putea să-i facă loc. Dacă memoria nu mă înșală a intitulat această revistă: „Ciomagul”.

Într-un moment cînd ciomagul domnea, cînd ciomagul Inlocuia Constituția, legi, libertăți, într-un moment cînd abuzul și hoția erau atotstăpînitore, Costa-Foru a vroit să intre cu ciomagul în Sodoma, care se răsfața fără teamă și fără rușine. A început ca conservator, a participat la luptele epice ale acestui partid. A făcut deci politică de partid și a fost chiar deputat. Dar repede s-a desgustat de ceea ce se numește la noi politică, de intrigările setoșilor, de a parveni, de ingratitudea, dacă nu chiar de lipsa de scrupule, a celor parveniți. Despre foarte puțini dintre ei putîndu-se spune, după cunoscuta butadă a lui Richelieu, că au și ajuns.

A ieșit atunci din politică, pentru a se devota publicisticii. A găsit în Adevărul, un cîmp larg pentru a se putea manifesta. A rămas de atunci devotat colaborator al acestei tri-bune democratice, unde a fost întotdeauna primit cu brațele deschise și unde a fost iubit și considerat.

Dar și în mijlocul nostru a rămas ce-i comanda firea să fie. Un muschetar, un francior al gazetăriei. Căci în mijlocul unei lumi orbită de patimi și care socotea că împotriva, nu a dușmanului, dar chiar și numai a adversarului politic, orice e îngăduit, el și-a făcut o datorie de conștiință, din a lupta pentru libertatea și drepturile tuturor, chiar și a celor ale căror convingeri era departe de a le fi împărțășit, a căror apărare însă, îl făcea să apară ca tovarăș ca complice al lor.

Într-o asemenea luptă, pe care el o ducea numai în domeniul ideilor, numai cu arma condeiului și a vorbirii, a fost victima acelei agresiuni brutale din gara Cluj*, care l-a durut mai mult, prin abisul moral în care-l făcuse să privească decît prin gravele consecințe fizice, ce le-a avut pentru dînsul. Într-adevăr de atunci sănătatea lui, care a fost admirabilă și plină de energie, a început să se irosească. Voința lui de dreptate și bine, virtușia lui, odiosul atentat nu a putut-o zdruncina. Dar înfăptuirea marelor și generoaselor idei ce-l încălzeau, nu a mai putut-o încerca.

Un vis urît l-a urmărit desigur pînă la moarte, vedenia aceia a unor oameni tineri, care în grup s-au repezit asupra unui om bătrîn pe care nu-l cunoscuseră și care se devotase celei mai drepte dintre cauze, celei naționale, în timpul războiului cu tot ce avea mai scump. După război cu acel idealism înălțător, care-și dădea seama că în interesul prestigiului în lume, a României mărită și unită, era ca ea să fie printre cele dintîi țări care respectă și aplică acele principii de înaltă umanitate, pentru care a afirmat că luptă și în virtutea cărora a biruit.

Acum doarme somnul liniștit al omului bun și drept. Poate că nu s-a dus prea des la biserică, dar niciodată nu a murit creștin mai adevărat, decît dînsul. Într-o vreme cînd dragostea de aproapele ajunsese o vorbă goală, el a practicat-o. Într-o vreme cînd bunătatea este interpretată, ca slăbiciune, el a fost bun și dacă examinez viața lui, care a cunoscut mult sbucium și multe griji, trebuie să conchid totuși că a fost fericit.

A avut o soție înțelegătoare și devotată pînă la jertfă. A lăsat copii, creșcuți în modestie morală și materială, care sînt vrednici continuatori ai convingerilor și sentimentelor lui. A avut dușmani, care s-ar fi rușinat dacă l-ar fi cunoscut mai deaproape. Dar a avut prieteni, care îl apreciau și îl iubeau. Dar mai presus de toate însă a suferit pentru dreptate — și aceasta este, după vorba evanghelistului, o cauză de fericire.

Noi colegii, prietenii lui, care am fost sufletește lîngă el, chiar cînd spațiul ne despărțea de dînsul — noi stăm cu duioșie lîngă trupul lui nelnsuflețit. Nu e loc să-l plîngem căci moare frumos și în frumusețe. Mulțumită lui, a bătrînelui acestuia cînd se va face apelul cel mare și vor răspunde oamenii generoși ai fiecărui popor care au dus lupta pentru omenie, libertate și dreptate, lupta pentru toleranță de apărare a celor persecutați pentru convingerile lor, România nu va fi absentă.

B. Brănișteanu

* La 10 decembrie 1925, aflîndu-se în gara CFR din Cluj, C.G. Costa-Foru a fost atacat de o bandă de huligani aparținînd organizației de extremă dreaptă cuziste L.A.N.C., care cu complicitatea organelor represive guvernamentale l-au lovit și rănit grav pe curajosul militant progresist aflat la venerabila vîrstă de 70 de ani. Faptul a produs o vie reacție de protest în rîndul opiniei publice democratice naționale și europene.

A MURIT COSTA-FORU*

Într-un sat din Buzău, retras la moșia moștenită de la un părinte, ajuns ministru în vremea anilor 1848, s-a stins la vârsta biblică, în liniște, după o viață aprigă, cel care a fost C.G. Costa-Foru.

Stirpa neamului său era din munții Macedoniei, de acolo de unde ne-au sosit, într-un mediu de tembelism, atîtea oameni de acțiune și energie năpraznică.

Românul macedonean Costa-Foru a păstrat gîlgîlitul vital în vinele lui, dar inima i-a bătut pentru dezmoștenirii soartei, fără deosebire de nație. Mîntea s-a urcat pe piscurile păneteii, scaldîndu-se în azurul lipsei de prejudecăți și îmbrățișînd, cu ochi liberi, perspectivele umanității.

Costa-Foru avea în ținuta lui ceva de spadasin. În tinerețe s-a bătut de nenumărate ori în duel pentru iubire, vorbe neclare și fățărnicii.

La maturitate a iubit „dreptatea” mai presus de orice și a urlat asupra clasei posedante.

Lacheii tineri și — probabil — inconștienți ai asupritorilor sociali, au sărit asupra bătrînului umanitarist și l-au atacat, într-o seară, mișelește. A scăpat ca printr-o minune. A fost atecat, blrfit, acuzat de trădarea neamului său de către toți spertarii naționalismului.

Cine nu-și amintește campaniile patriotarilor împotriva lui C.G. Costa-Foru, campion al drepturilor cetățenești, cavalier al democrației sociale și curajos gazetar?

Bravînd pe reacționarii și surlînd calomniilor, a întemeiat „Comitetul contra teroarei”, „Comitetul pentru amnistierea deținuților politici” și „Liga Drepturilor Omului”, a dus o luptă de epopee timp de un deceniu (1919—1929). Ne amintim de întrunirile de la Dacia cu peste zece mii de auditori. A colindat țara, răscolind sensibilitățile morale la Chișinău, Cluj, Oradea-Mare și Timișoara, pentru grațierea celor aflați la închisori în numele unui ideal politic. „Comitetul de amnistie”, fondat împreună cu Dem. I. Dobrescu, profesor Constantinescu-Iași, Lucrețiu Pătrășcanu, Alex. Mihăileanu și profesorul Ciobanu Ștefan (de la Academia Română) a obținut succesul convenit: în 1929 a intervenit o amnistie generală politică, suspendîndu-se cîteva zeci de mii de procese și ieșînd din închisori mii de „delincvenți”, care mucezeau fără vină gravă.

Această luptă a lui Costa-Foru a fost sîmburele unui larg „front popular” împotriva războiului, a șovinismului și a dictaturii.

Costa-Foru a murit. Dar misiunea lui n-a luat sfîrșit. Forțe noi intelectuale, muncitorești și țărănești continuă opera începută.

A tăiat cîteva capete ale hidrei reacționare. Au apărut altele. Acum cîteva zile, accep-tase președinția de onoare a „Blocului pentru apărarea libertăților democratice”¹.

Bătrînul era neobosit, inima lui se accelera la gîndul că buruiana rea a xenofobiei nu s-a plivit, că se discută „numerus clausus” și alte monstruoșități aduse magnificii frumuseți a egalității oamenilor în fața legilor.

C.G. Costa-Foru era un „european” în cea mai frumoasă accepțiune a cuvîntului predicînd omenia, toleranța, dragostea, solidaritatea și alte valori ale civilizației milionare, zadarnic puse în discuție de troglodiiții „provincialismelor șovine” și ai antisemitismului.

Pînă la sfîrșit, geniul bun al spiței omului va învinge asupra diavolului.

C.G. Costa-Foru a fost un cavalier al umanității și un poet al iluminismului. A iubit tot ce era gîngăș, suav și just.

Să notăm un fapt caracteristic: prima revistă bună pentru copii a fost scoasă de Costa-Foru. Se numea „Revista Tinerimii”. Cine, din generația ultimă, ajunsă în pragul maturității, nu i-a fost lector și nu s-a delectat cu împlîrile fabuloase din „Pasărea Albastră” (adaptare după Maeterlinck)? Cine n-a trăit în lumea feerică de zîne și cavaleri, visată de Costa-Foru, un Aladin cu lampa fermecată a basmelor?

La moartea lui Costa-Foru cad lacrimi de foștii copii, de nevinovați politici și de muncitori năpăstuiți. În mormîntarea lui este cea mai demnă solemnitate pe care și-o poate dori un om în această vale a plîngerilor, înainte de a pași acolo, unde nu sînt nici lacrimi și nici suspine...

Petre Pandrea

* „Dimineața” din 18 august 1935

CÎTEVA IMPRESII *

(fragment)

Ultimile lui gânduri — Pentru libertate și dreptate.

S-a stins din viață, în noaptea de joi și într-o liniște deplină C. G. Costa-Foru. A murit la moșia sa între țărani și aproape de munți. Anii lui s-au zidit cu temeinicie în această țară, pînă la al șaptezecilea și nouă. A căzut însă.

Și lucrurile și oamenii și gîngăniile și toate vietățile mor odată, obosesc, se zdruncină și la urmă poticnesc banal, sfîrșindu-se în moarte.

Numai că în urma unora se aprinde o stea, răsare un punct luminos. Punctează viața și conștiințele aceloră în mijlocul cărora a trăit.

C. G. Costa-Foru este unul din aceia, care încrustează istoria acestei țări și odată cu moartea lui rămîne să licărească o lumină.

Boier prin naștere, fiu de ministru, îndestulat cu de toate, viața lui n-a lunecat spre desfrîu și exploatare. S-a petrecut în inima lui o răsturnare și din anii tineri, și-a îndreptat privirile către țărani, către muncitori, către toți aceia, a căror viață se deșiră în muncă și bicuire nedreaptă. Anii lui, în număr de 79, înseamnă un drum drept, o linie morală înfrîntă, care însă astăzi s-a terminat.

LA MOȘIA LUI

Am fost la moșia lui din județul Buzău să-l văd pentru ultima oară. Zidurile de piatră ce străjuiesc conacul din fund nu te fac de loc să crezi că acolo a viețuit o bună parte din zile și că acum ascund trupul neînsuflețit al luptătorului pentru dreptate C. G. Costa-Foru.

Cîrduri de țărani și țărănci, o copilime descultă urcă treptele de piatră ale casei boierești. Duc în mîini flori și mușcată, leandru, sau albăstrelele cîmpului. Sînt darurile unei lumi simple, pentru care C. G. Costa-Foru s-a agitat o viață întreagă. Acum stă nemîșcat, în fața mulțimii acesteia sărace cu ochii umeziți. Nu pare schimbat de loc. Același zîmbet, aceiași seninătate decorează pe frunte și deasupra ochilor. Pe craniu i se mai disting încă loviturile huliganilor din gara Cluj, de acum cîțiva ani.

Sînt cele mai mari decorații ale lui Costa-Foru (....).

ULTIMILE LUI GÎNDURI

Cu cîteva zile înainte de moarte Costa-Foru a înșirat pe o bucată de hîrtie, ultimile sale gânduri. Sînt adresate omului în genere, față de care s-a simțit înfrățit. Iată :

Iubite prieten,

„Titlul de prieten, nu l-am dat ușor, nici des, nimănui, — l-am păstrat pînă acum ca să îți-l dau ție, să-l mărturisesc larg, ca și tu să-l porți cum l-am purtat eu, cu conștiința întreagă, a valorii ce are.

Această valoare ne-a preocupat pe toți cîți l-am purtat, în tot momentul, ferindu-mă de a-i scădea cu ceva din valoare.

Plec împăcat în sufletul meu, nevoind nici o ură către nimeni, regretînd doar puținul bine ce am făcut, deși mi-a fost dat să fac mult mai mult.

Cer iertare tuturor cărora, cu știință sau fără știință le-am făcut vreun rău sau împotriva voinței sau a științei mele le-am cauzat nedreptate sau supărare.

Răul ce fără știință am pricinuit oricărui, rog să fie iertat și pe moștenitorii mei, să-l repare cu vîrf și indesat, iar cu iubire să răsplătească stricăciunea săvîrșită”.

PENTRU LIBERTATE ȘI DREPTATE

Întreaga viață a lui Costa-Foru se poate spune că a fost dedicată în întregime luptei pentru libertate și dreptate.

Aceste două mari cauze a înțeles să le apere cu tot elanul și puterea sa de jertfă. Așa se explică faptul că el a combătut curentele reacționare și s-a avîntat fără preocupare acolo unde erau în joc libertatea și drepturile omului. (....)

Al. Sahia

* „Dimineața” din 18 august 1935.

COSTA-FORU*

A fost un om cum sînt foarte puțini la noi și moartea lui, întorcîndu-ne gîndul înapoi, în epoca pe care a trăit-o, ne face să simțim și mai adînc, prin contrast, tristețea vremurilor de față și a golului lăsat prin dispariția sa. În ultimii ani, Costa-Foru, ținut în casă de o boală grea, n-a mai putut, cu toată părerea lui de rău, să continue lupta. Dar noi n-am încetat să-l considerăm prezent și să ne referim mereu, în discuțiunile noastre asupra evenimentelor zilei, la exemplul pe care ni-l oferea viața lui.

A fost un exemplu rar: am putea spune chiar excepțional. Costa-Foru a fost un om de curaj și de caracter. El n-a avut numai curaj fizic, dar și moral. Cauzele pe care le-a apărut de-a lungul vieții sale, cu o fermitate și o constanță ce pun în evidență înalta valoare a caracterului său, n-au fost cauza ce duc la mărire, la portofolii ministeriale și la bogăție. El a luptat contra antisemitismului șovin și contra prigonirilor de tot felul, adică a militat în chestiuni care, în mediul conservator al claselor noastre superioare și de mijloc, deținătoria frînelor și a privilegiilor guvernării, nu puteau fi socotite decît ca originale și subversive.

Pentru a putea aprecia după cum se cuvine acțiunea lui, este necesar să ținem seama de rezistențele ce a trebuit să învingă fără încetare pentru a fi ce a fost. Fiu de ministru, el n-ar fi avut decît să apuce drumul urmat de toți cei din clasa lui pentru a face, ca și toți aceștia, carieră politică sau administrativă. Traficul de influență pe care-l constituie simplul fapt al nașterii cuiva într-o categorie socială superioară, i-ar fi procurat desigur ca și altora din treapta lui socială numeroase avantagii. Dar, Costa-Foru, a refuzat conștient să urmeze acest drum. Detesta ura, prejudecățile confesionale și de rasă, persecuțiile în contra celor care au alte idei decît stăpînirea. Antisemitismul li apărea ca o monstruoșitate și ca o nedreptate revoltătoare. Libertatea o înțelegea așa cum trebuie înțeleasă: în mod integral, iar nu ca o favoare ce poate fi retrasă sau ca un exercițiu ce nu trebuie tolerat decît în măsura în care nu se ating interesele guvernanților. Cu alte cuvinte, în toate problemele mari ale politicii românești: problema evreiască, problema arbitrariului polițienesc și administrativ, problema libertăților, Costa-Foru a avut o atitudine diametralmente opusă guvernărilor noștri.

Nu i-a fost ușor să aibă o astfel de atitudine, înțli fiindcă aceasta era contrarie cercurilor în care trăia și al doilea fiindcă cei care împărțeau vederile lui erau foarte puțini. N-am avut la noi în țară, mulți oameni cari, ca și Costa-Foru, să fi rămas credincioși pînă la sfîrșitul vieții lor ideilor de toleranță și de dreptate și cari să fi fost atît de desăvîrșit dezinteresăți ca el. La noi, partide și grupuri întregi de stînga s-au dizolvat după cîtiva ani de existență pentru a intra în rîndurile partidelor de guvernămînt, care pînă acum, au fost toate partide conservator-reacționare. Costa-Foru a fost unul dintre foarte puțini care nu s-au abătut din calea lor și cari pînă la capăt au luptat fără de frică și fără de șovăire, adesea cu riscul vieții, adesea lovit, totdeauna atacat cu violență.

Acțiunea lui de după război pentru apărarea celor arestați, bătûți și schingiuiți din cauza ideilor lor este încă desigur în amintirea tuturor. Crearea „Ligii Drepturilor Omului” de către dînsul și cîtiva prieteni ai săi a dus la deslănțuirea unei campanii sălbatice împotriva lui. Dar, Costa-Foru n-a fost niciodată un extremist de stînga. El avea sentimente naționale. A dovedit aceasta prin angajarea lui, la o vîrstă înaintată, în război. Dar, nu era șovin și respingea naționalismul agresiv, intolerant și exclusivist. În materie socială, nu era revoluționar, dar nu admitea să se aresteze oameni numai fiindcă, în această materie, aveau alte păreri decît cele ale claselor guvernante.

Curajul și hotărîrea lui în luptă l-au făcut cunoscut în Apus. El era foarte stimat acolo Acum cîtiva ani, la Paris, la o recepție organizată în cinstea lui de către cercurile stîngii franceze, au asistat toți fruntașii acesteia între care Domnul Eduard Henriot, defunctul prim-ministru Painleve și alții. Ei au ținut să aducă lui Costa-Foru omagiul ce i se cuvenea pentru noblețea caracterului lui și pentru lupta ce ducea în condiții atît de grele.

A fost un omagiu la înălțimea valorii lui morale și de caracter. Cei care l-au cunoscut de aproape, care i-au fost prieteni și l-au prețuit, s-au bucurat atunci de această consacrare pe cînd azi deplîng dispariția lui. El o deplîng, fiindcă știu că a murit un om întreg, un om care nu poate fi înlocuit.

„Adevărul”
(C. Graur)

* „Adevărul” din 18 august 1935.

INCINERAREA LUI C. G. COSTA-FORU*

CUVÎNTAREA LUI B. BRĂNIȘTEANU

Intristată adunare,

Cel al cărui trup neînsuflețit va fi predat peste puțin flacărei mistuitoare, a fost un om, în sensul în care un mare poet a înțeles acest cuvînt. A fi om, a spus el, înseamnă a fi un luptător.

Viața e o continuă luptă. Cei mai mulți o duc pentru a aduna bunuri materiale, sau pentru a-și satisface vanitatea, o duc pentru dînșii, adică. Firile alese, însă, înțeleg altfel viața și deci altfel lupta. Ei o duc pentru alții, o duc pentru libertate, o duc pentru cei mulți, necăjiți și săraci, o duc pentru ca omul să devie mai bun, pentru ca astfel oamenilor să le fie mai bine.

E o cale grea și spinoasă aceasta, căci pentru a o parcurge trebuie să spui, ca Iov, celor sus puși, care lipsese de la datorie: nemernici; — celor ce au puterea în mîna și abuzează de ea: nelegiuîți. Trebuie să nu cauți la fața celor puternici și să nu faci deosebire între bogat și sărac. Și aceasta nu e nici ușor, nici comod. Mai ales că adevărul exprimat nu e totdeauna agreabil. Mai ales că nici cei pentru care lupti nu te înțeleg și nu te recunosc întotdeauna ca al lor.

Drumul spinos al acestei lupte, l-a ales Costa-Foru. De multe ori el a dus-o de unul singur. Poate că i-a apărut gîndul „Dușmanului poporului” că omul acela e mai tare, care e singur. Poate că împrejurările erau de vină, că bunătatea lui naturală, nativă, a fost sabotată de faptul, că atunci cînd a îmbrăcat forme politice, un val de nebulie se abătuse asupra lumii ducînd la o răsturnare a tuturor noțiunilor de bine și a tuturor valorilor morale.

Destul, — și aceasta caracterizează mai bine ca orice omul, — destul că, Costa-Foru a luat-o pe drumul acesta și odată pornit pe el, nu a ezitat o clipă, nu s-a abătut, nu s-a dat înapoi de la nici un risc, de la nici un pericol. El părintele unei familii numeroase, pe care o afecționa cu toată puterea sa infinită de a iubi și căreia trebuie să-i poarte de grijă, a așezat răspunderea ce credea că are față de umanitate, mai presus de cea pe care o avea față de ai săi și și-a pus în joc însăși viața.

Lîngă sîcriul unui asemenea om, care tot ce a făcut, a făcut simplu, ca ceva elementar și de la sine înțeles, nu este nevoie de vorbe mari. Dar exprim numai purul adevăr cînd spun în această clipă supremă, că prin lupta ce a dus și prin condițiunile în care a dus-o, Costa-Foru a trăit o viață eroică.

Numele lui va rămîne printre ale celor, care au suferit pentru dreptate și despre care cel mai mare dintre martirii omenirii a spus, că sînt fericiți.

Breșla ziaristilor, pe care a onorat-o și care l-a onorat alegîndu-l de mai multe ori ca președinte al Asociației generale a presei române, nu va uita pe acest om întreg care a iubit profesiunea noastră, cu acea pasiune reținută, dar puternică, ce-i era caracteristică. Noi însă colegii de la „Adevărul”, care am trăit pentru apărarea, pentru biruința nobilelor idealuri, cărora el și-a închinat, și-a jertfit viața, noi sîntem mîndri că l-am putut numi al nostru și reînnoim aici lîngă corpul lui neînsuflețit, legămîntul de a continua opera, în susținerea și apărarea căreia ne-am întîlnit și care este tradiția și scopul instituției noastre, semnul în virtutea căreia ea a biruit și va birui căci acest semn, acest ideal, se cuprinde într-un singur cuvînt: umanitate! Iar umanitatea trebuie să biruie.

* Funerariile lui C. G. Costa-Foru au prilejuit o largă participare a numeroși cetățeni ai Capitalei, reprezentînd toate clasele care au ținut să-și ia un ultim rămas bun de la cel dispărut.

În rîndurile celor care s-au plecat pentru ultima oară în fața sîcriului lui C. G. Costa-Foru s-au aflat fruntași ai Partidului Comunist Român și ai mișcării democratice antifasciste: Al. Mihăileanu, Petre Pandrea, Ion Pas, Al. Sahia, precum și o delegație a muncitorimii în frunte cu Ion Turcu, Vasile Ioan, George Maxim și Ion Avramescu, membrii în Comitetul Sindicatului C.F.R.

Au luat cuvîntul B. Brănișteanu din partea redacției ziarelor „Adevărul” și „Dimineața” și avocat Victor Gherasim, care a adus omagiul „Blocului pentru apărarea libertăților democratice”, organizație legală de masă creată și îndrumată de P.C.R., și care în semn de prețuire pentru activitatea depusă de C. G. Costa-Foru, în slujba democrației și progresului îl desemnă drept președinte de onoare.

Redăm cele două cuvîntări, așa cum au fost publicate în „Dimineața” din 19 august 1935.

Iar eu, căruia Costa-Foru i-a făcut onoarea de a-l număra printre prietenii săi, ce cuvinte să găsec, care să corespundă filozofiei senine a aceluia care se duce dintre noi și să nu sune ca o lamentațiune, pe care el ar fi socotit-o ne la locul ei în fața fenomenului natural, și care la dînsul încheie o viață fericită, fiindcă a fost plină de muncă și luptă?

Socot cel mai potrivit să evoc cuvintele aceluia mare poet și gânditor, care a trecut prin viață cu frumusețe și înțelepciune.

„Es geht eins/nach dem andern hin,

„Und auch wohl/vor dem andern.

„Durm lasst uns rasch/und brav und kühn

„Die Lebenswege wandern”.

Ne ducem unul după altul și peate unul înaintea celuiilalt. Dar ne ducem. De aceea lăsați-ne ca repede, cu curaj și cutezanță să continuăm pe căile vieții, pentru ca să desăvîrșim ceea ce au început sau continuat cei care ne-au părăsit.

CUVÎNTARFA LUI VICTOR GHERASIM

Mii de cărturari și muncitori au primit cu profundă tristețe moartea aceluia care le-a fost apărător curajos.

Deși de origină boierească, el s-a plecat plin la suferințele și nevoile tuturor aceluia care muncesc cu brațele și cu mintea și n-a ezitat o singură clipă, să le ia apărarea, fără șovăire. Deși cu întinse relații în mijlocul reprezentanților aparatului de stat, el a stat în fruntea luptei necruțătoare, împotriva teroarei împotriva ilegalităților pentru păstrarea și lărgirea celui mai sfînt patrimoniu al omenirii; Patrimoniul libertăților democratice.

Cine nu-și aduce amînte de cunoscuta broșură *, în care înfățișa cu acte și fapte de nedesmîntit, grozăviile care se petrec în beciurile polițiilor, împotriva intelectualilor și muncitorilor care au alt ideal decît acela al oficialității. Cine nu cunoaște activitatea sa în Comitetul pentru amnestierea tuturor deținuților politici?

Într-un moment, în care ilegalitățile și politicianismul, ipocrizia și demagogia copleșeau întreaga așezare românească; într-un moment cînd fascismul încerca să-și facă primele culcușuri în mijlocul multîmilor muncitoare și intelectuale, cu ajutorul agitațiilor antisemite, șovine și reacționare — bătrînul Costa-Foru era în fruntea oricărei inițiative pentru o viață mai bună, împotriva tuturor încercărilor de aventură dictatorială și reacționară.

Iar cînd din rîndurile opiniei publice, se ridicau răzlete și înșelătoare împotriva cetățenilor de altă rasă, naționalitate sau religie, Costa-Foru, le răspunde rîspicat: „Nu am înțeles niciodată naționalismul așa cum îl practică tinerii înnebuniți de ațîțările șovine. Naționalismul meu se confundă cu ideea superioară a patriei și îndatoririle față de umanitate”.

Nimeni dintre intelectualii debarasați de prejudecățile epocii noastre n-a formulat mai bine ideea naționalismului, care se confundă cu iubirea și solidaritatea maselor populare, fără deosebire de rasă sau religie, ca omul acesta de inimă.

Iubitor al poporului țării românești și deci al păturilor cărturărești, muncitorești și țărănești, el a scris nefcetat despre nevoile lor.

Despre țărănime spunea: „Țăranul, ca noi toți de la orașe, suferă de o lipsă mare. Țăranul, ca noi toți, are nevoie de dreptate și legalitate. Răul vine de sus și se revarsă plin jos”.

Despre huliganism, scria că este „sportul rușinos al lașității”. Iar războiul pe care el l-a văzut și simțit, îl privea ca pe un pericol pentru civilizația și progresul omenirii: „Toți acei cetățeni, îngroziți de calamitățile și ruinele fără seamăn ce războiul le va fi cauzat, vor reclama pretutindeni o dezarmare generală, neputința pentru autocrați și guverne de a mai declara pe viitor război singuri, fără consultarea popoarelor. O eră nouă va începe în 1916 — era marilor reforme sociale”.

În numele Blocului pentru apărarea libertăților democratice, al cărui președinte de onoare acceptase să devină în ultimul timp, vin în fața mormîntului acestui mare cetățean să restabilesc

* Se face referire la lucrarea *Abuzurile și crimele siguranței statului în care C. G. Costa-Foru lua atitudine combativă împotriva valului de arestări, schingiurii și acțiuni teroriste la care erau supuși membrii Partidului Comunist Român după crearea sa în mai 1921. Lucrarea apărută în 1925 a fost tradusă și în limba franceză cu o prefață semnată de cunoscutul savant și democrat Paul Langevin.*

personalitatea sa în adevăratul cadru al istoriei și realităților sociale. Într-o vreme, în care așa numitele personalități înfăptuitoare, izvorăsc din politicianism și prin politicianism, Costa-Foru a izvorât din dragostea de ideal și considerarea nevoilor reale ale maselor poporului românesc.

Într-un timp când forțele pentru apărarea libertăților democratice erau răzlețite, când fascismul își arăta colții barbari, în mijlocul nostru, Costa-Foru întemeia comitetul pentru amnistie, comitetul împotriva teroarei și da prin aceasta primul semnal în România, contra spectrului amenințător al barbariei fasciste și hitleriste.

Mișcarea antifascistă, cum și ideea frontului popular antifascist în România, își au origină în aceste viguroase acțiuni în care Costa-Foru a fost îndrumătorul și însuflețitorul.

De aceea, moartea lui este pentru noi intelectualii și pentru mulțimile muncitoare, o înfrustare și un îndemn.

C. G. COSTA-FORU UN MARE CARACTER*

Când ești aproape de cota : 60 de ani de viață, prietenii cei mai mulți au trecut dincolo de hotarul pământesc și amintirile cele mai frumoase înfloresc pe morminte. E lung pomelnicul celor ce au împărțit cu mine ceasuri bune, destăinuirii frățești și florile duioaselor amăgiri.

Între ei, Constantin Costa-Foru, se ridică excepțional, ca o adevărată columnă într-un templu risipit.

Mă întrecea cu anii vârstei și ar fi putut să fie fratele mai mic al tatei. Ne-am întâlnit în arena largă, accidentată și curioasă a ziaristice și a literaturii. Dar ne-am întâlnit ca să ne legăm definitiv, cu o prietenie clară și larg înțelegătoare.

Costa-Foru avea o calitate prețioasă și profundă omenească : era sociabil, cu sinceritate și căldură. Fericii și pușini sînt acești oameni, în care atavismul patriarhilor, al etnarhilor și al șeicului se regăsește și înfloresc sub cerul vremurilor moderne. Cei mai mulți dintre noi, cei de azi, sîntem sihaștrii, despărțiți de lume și prizonierii bibliotecii și ambițiilor noastre cărturărești...

Costa-Foru, părintele unei familii numeroase, avea casă deschisă, seri literare și masă întinsă pentru toți cei care voiau să-i fie prieteni și colaboratori. Deși împovărat cu treburi, cu alergături și cu nevoi multe și mărunte, am cunoscut și eu salonul lui Costa-Foru și masa sa de boer mare. Am scris și eu uneori, în revista lui, închinată copiilor și am *citit*, la seratele sale literare, și am ascultat lecția altora.

Amfitrionul era și răminea cel mai apropiat și mai sufletesc dintre noi toți. Admiram cu simpatie și cu nesfârșită încredere pe acest moșneag cu fața tandafirie și cu ochi limpezi de copil. Erau în el comori de onestitate și de curăție ! Din prisosul acestei bogății sufletești venea nesfârșita lui iubire către copii și puțința să le închine atîtea gânduri și atîta trudă publicistică. Costa-Foru era copilul cel mai mare și cel mai bun, copilul director, în lumea de copii pentru care scria și se sbuciuma.

Dar acest iubitor de copii era — foarte firesc — și un mare iubitor de oameni. Rari au fost (azi sînt și mai rari), oameni întâlniți de mine care să-mi dea impresia robustă și imediată a unei intacte umanități, așa precum mi-o dădea Constantin Costa-Foru.

Simțeau, infailibil, că, lângă acest om, stai lângă un cavaler și un cruciat al filantropiei.

Auzisem de curajul, de bravura și de intransigența acestui om, în lucrurile de onoare. Mult amabilul Moș Crăciun de azi fusese și era neconținut un nobil discipol al „Celor Trei Mușchetari”...

Îl iubeam și îl admiram : atît de bun, atît de curat cu inima și atît de familiar cu spada și cu pravila duelului !

Era un om întreg. Era un om din alte vremuri. De aceea, când vremurile s-au schimbat și au pornit asupra noastră, cu apriga lor vijelie, s-au izbit, inevitabil, de pieptul de stîncă al lui C. G. Costa-Foru.

Războiul nu l-a descumpănit și nu l-a covrșit. Nici nu se putea altfel. Crescut în mîndre tradiții nobiliare, fiul marelui om de stat Gheorghe Costa-Foru, om de cuvînt și de sabie, Costa-Foru nu numai că și-a trimis cu capul sus feciorii la război, dar el însuși, viteaz moșneag, și-a oferit patriei serviciile sale de voluntar. Dar după război Costa-Foru s-a pomenit — ca mulți dintre noi cei cu stare civilă în secolul trecut — într-o lume cu suflet și cu grai aproape nefteles...

Și atunci au început contrazicerile, durerile, mînia și înfruntarea !... Costa-Foru, părintele unui erou, căzut pentru tron și neam, ajunge acum pricina turbării naționale și ținta vendetelor.

* „Dimineața” din 16 august 1937.

Vigurosul moșneag a rămas calm și stoic. Erau destui cei care îi cunoșteau trecutul, caracterul lui mare, jertfele lui pentru obștea românească, și mormîntul feciorului erou, acolo, pe poalele Carpaților, lângă cele șapte sate...

Contemporanii pot să se înșele; s-au înșelat adeseori, ba Istoria ne arată, fierbînd de-a pururi într-un imens cazan de patimi, de fricțiuni și de violențe pur biologice... Înțeleptul biblic zice: „În acele vremuri rele, cel înțelept va tăcea“...

A tăcut și scumpul meu amic. Dar tăcerea lui — acum definitivă — sînt profund convins că n-a perimat bunătatea lui neuitată și mai cu seamă tainicul izvor de unde ea urca spre soarele pămîntesc! Undeva, sus, în misterioasa sideralitate întrevăzută de Apocalipsul lui Ioan, sufletul bunului Constantin Costa-Foru trebuie să-și fi găsit, statornicie, ambianța și cununa cuvenită marelui caracter!

Într-o zi, acum vreo 12—13 ani, am trecut pe la Predeal și am coborît la Brașov. Am întâlnit pe C. G. Costa-Foru și pe admirabila lui soție. Se duceau la mormîntul fiului lor, îngropat pe atunci lângă linia ferată, în fața celor Șapte Sate. Eu mă duceam mai departe, spre Miercurea Ciucului.

Mi-a spus bătrînul: „Noi pornim înainte... Trenul duminicilor trece pe acolo, peste un ceas... Fii atent: ne vei vedea pe amîndoi, lângă mormîntul copilului nostru...“

Voi păstra în suflet, plină la Amin, icoana celor doi părinți, stînd lângă crucea feciorului erou!

Gala Galaction

COSTA-FORU UN PRIETEN AL POPORULUI*

Nu au fost îndeajuns proiectate reflectoarele prețuirii și ale recunoștinței asupra figurii lui C. G. Costa-Foru de la a cărui moarte s-au împlinit luna trecută zece ani. În viață fiind, dușmanii drepturilor omului au putut să rostească despre el nestîngheriți, tot răul — fapt pentru care cu atît mai categoric se impune să fie astăzi, în țara liberă, democrată, pentru a cărei alcătuire militase curajoz, perseverent, binele meritat.

„Bogat din naștere — a scris Emil Ludwig despre Franklin Delano Roosevelt, — el s-a ridicat împotriva bogaților...” S-ar cuveni să spunem la fel și despre Costa-Foru, care, prin obîrșă, prin poziția-i materială, dobîndită atunci cînd a venit pe lume, ar fi putut să rămîna de partea cealaltă a baricadei, împărțînd prejudecățile clasei conducătoare, solidar cu interesele ei, participînd la toate satisfacțiile minorității privilegiate. Era sortit unei existențe comode, cu drumuri netezite spre onorurile cele mai înalte, putînd — fiu de ministru conservator să ocupe demnități și să aibă, la banchetul vieții, locul de frunte.

A preferat o altă existență: de luptător în serviciul dreptății și al omeniei. Avocat și ziarist, s-a considerat și într-o carieră și în alta, mai mult decît un profesionist în căutare de notorietate și de satisfacții materiale. La bară, la tribună și la masa de lucru, — cauzele pe care le-a îmbrățișat, pentru care s-a bătut și din pricina cărora a avut de suferit au fost totdeauna ale celor mulți și umiliți, ale ofensaților și nedreptăților ordinii sociale. Își asumase misiunea de justițiar, conștient de toate riscurile, dar găsind că, în felul acesta dădea vieții sale conținutul cel mai curat și că, astfel, că viața, îi putea dărui mulțumirile cele mai prețioase.

Declarase cîndva că un splendid sfîrșit de viață, „o singură și meritată intrare în eternitate”, este să mori pentru o idee. Și adăugase că „scopul vieții este să contribuim cît mai mult la fericirea altora pentru ca, din suma fericirii totale, să fim împărțîșiți noi înșine cu cît s-o cuveni mai mult”.

Fire independentă, C. G. Costa-Foru a fost ziarist fără să se încadreze într-o redacție. A fost om politic fără să aparțină unui partid, neacceptînd alte constrîngeri decît acelea ale conștiinței sale, în stare de permanentă mobilizare împotriva prejudecăților și silniciei. De aceea a preferat să-și toarne gîndul în paginile unor publicațiuni scoase cu multă muncă și cheltuială proprie, secătîindu-și mijloacele materiale, ca „Scrisoarea săptămînii” apărută în 1888, sau ca „Părerile unor spectatori”, editată mai tîrziu. Iar cînd, totuși a avut nevoie de o tribună cu mai mult răsunet, situația sa era colaborator extern, liber să atingă problemele pe care le voia și să le trateze așa cum îi dicta, nestîngînită, conștiința lui.

Conștiința aceasta l-a remarcat acum șase decenii în vîltoarea luptei — era tînr, avea 31 de ani, — pentru salvarea unor nefericiți, victime ale unor erori judiciare. **

* „Veac nou”, anul I, nr. 18 din 27 septembrie 1945.

** Se referă la un asasinat săvîrșit în București, str. Soarelui și care a suscitat numeroase discuții pe marginea autorilor adevărați ai actului.

Punea atunci totul în joc, — liniștea personală și chiar și viața. La aproape 70 de ani el arunca iarăși totul în cumpănă, luptând pentru victimele opresiunii, apărător al muncitorimii martirizate și însemnitate, stegar al drepturilor omului.

A fost, de la punctul de plecare în viața politică și pînă la ultimii ani ai existenței sale, generos, datorită cauzelor drepte pe linia obligațiilor ce-și lua cînd, în 1888 scria în primul număr al publicațiunii sale, Scrisoarea săptămîinii : „Dacă nu voi face program, voi face însă cîteva făgăduieli. Întîi de-a lovi cît mai țapăn voi putea, în orice prejudecată, în orice neadevăr, în orice nedreptate voi întîlni în cale. Apoi, de-a sări în ajutorul oricărei năpăstui, de-a îmbrățișa orice cauză dreaptă”...

Sînt nenumărate campaniile lui de-a lungul unei jumătăți de veac de muncă în cîmpul gazetăresc. S-a ridicat împotriva bătăilor în armată, împotriva persecutării elementului evreiesc, a veștejit corupția politicianistă, a apărat drepturile pămîntului țărănești. Avea scrisul cumpănit, dar cu atît mai greu de autoritate. Avea judecata limpede, curajoasă. Omul acesta nu ieșise din rîndurile poporului, dar intrase în mijlocul lor, se identificase cu necazurile, suferințele, năzuințele lui.

„Decît cu opresorii, mai bine cu oprimații”, scria el în anul 1912. „Socialist nu sînt, — lămurea în cuprinsul aceluiași articol, — dar mărturisesc că îmi sînt simpatici. Simpatici pentru că suferă și simt”.

Și tot atunci, spectator lucid al vieții politice, el făcea această declarație gravă, cutezătoare :

„Cînd vezi d-aproape cum toată bucătăria noastră politică nu servă decît la căpătuiala unora și la îndestularea altora, care de care mai nesățioși îți vine greață și înțelege mișcările revoluționare. De aceea crez că starea de azi, multă vreme nu va mai putea dăinui. Asta o presimt mulți : este bine s-o știe toți.”

Ion Pas

C. G. COSTA-FORU*

Se împlinesc azi zece ani de la moartea marelui cetățean C. G. Costa-Foru.

Căci mai presus de orice C. G. Costa-Foru acesta a fost un mare cetățean.

După strălucitele studii făcute la Paris, C. G. Costa-Foru s-a înapoiat în țară și a început să activeze în presa cotidiană. Alături de Constantin Mille, de Constantin Graur și de alți ziaristi reputați a militat prin scris și prin conferințe pentru afirmarea marilor principii ale democrației.

În ajunul trecutului război a susținut împreună cu adevărații patrioți români intrarea României alături de puterile aliate.

A fost secretarul „Ligii Drepturilor Omului” și firea sa deschisă, sensibilă la orice suferință, i-a creat o popularitate care i-a adus sufragiile spre a se alege deputat *independent*, în primul parlament de după război.

C. G. Costa-Foru a fost dintre pușinii care a înțeles rolul deosebit al unor lecturi și publicații cineastice, adecvate copiilor și tinerimii, care a desfășurat copilăria și adolescența multora dintre noi.

Ca cetățean pătruns de imperativele democrației, a denunțat în 1921, opiniei publice erorile și crimele săvârșite în becurile Siguranței Statului.

La poarta intmii sale larg înțelegătoare, băteau oamenii necăjiți din toate unghiurile țării. Și niciodată această poartă n-a rămas închisă. Campanii prin presă, stăruinși neobosite toate aveau scopul să curme nedreptatea, abuzurile, samavolnicile.

Fără a fi avocat profesionist, a predat totuși ca membru al baroului, în multe procese muncitorești.

Desigur, această neclintită atitudine, în slujba dreptății, i-a cășunat multe neajunsuri care au culminat printr-un atentat pus la cale de reacțiunea antisemită. Era la începutul mișcării huliganice, iar Costa-Foru a fost dintre pușinii care s-a ridicat cu curaj și vehemență, pentru înăbușirea unui curent artificial, pentru satisfacerea unor interese străine poporului.

Glasul lui n-a fost ascultat și am asistat astfel la toată drama țării, împinsă pînă în mijlocul dezastrului de o mîină de trădători pe care Costa-Foru avusese curajul să-i demaște încă la începutul acțiunii lor criminale.

Dacă ar fi trăit azi, ar fi avut satisfacția să vadă triumful democrației asupra forțelor tenebroase ale reacțiunii, la noi în țară și în toată lumea.

(Titel Petrescu)

* „Libertatea” din 16 august 1945.

UN REMARCABIL UMANIST ȘI OM DE CULTURĂ C. G. COSTA-FORU* (fragment)

S-au împlinit 100 de ani de la nașterea lui C. G. Costa-Foru, a cărui viață a fost dedicată în întregime luptei pentru promovarea ideilor înaintate, pentru apărarea drepturilor democratice ale poporului, pentru combaterea fascismului (...)

C. G. Costa-Foru a militat de pe poziții înaintate pentru democrație, pace, înfrățire între popoare, împotriva obscurantismului și pentru apărarea libertăților și a drepturilor omului.

Nu a fost comunist, însă a iubit pe comuniști, deoarece vedea în ei luptători neînfricați pentru interesele poporului. Cu câteva zile înainte de a înceta din viață, Costa-Foru a acceptat propunerea de a deveni președintele „Blocului pentru apărarea intereselor democratice”, importantă organizație legală, prin care P.C.R. își ducea lupta pentru realizarea Frontului Popular Antifascist.

C. G. Costa-Foru s-a stins la venerabila vîrstă de 79 ani, în august 1935. Ideile mari pentru care a militat în întreaga sa viață s-au înlăptuit. În Republica Populară Română muncitorii, țărani, intelectualii, minoritățile naționale, se bucură azi de toate drepturile și libertățile. Ca un omagiu ce i-l putem aduce, cînd aniversăm 100 de ani de la nașterea sa, este acela de a cunoaște mai bine pilda luminoasă a vieții sale, de a învăța din exemplul său.

N. Petrovici

C. G. COSTA-FORU** (fragment)

Pentru istoria politică a țării noastre C. G. Costa-Foru rămîne unul din inițiatorii și însuflețitorii primelor organizații largi de masă cu caracter progresist, în mijlocul cărora s-au format și educat, sub directa îndrumare a P.C.R., numeroase cadre de activiști și publiciști comuniști și antifasciști.

De aceea, Partidul Comunist Român și mulțimile, pe care le-a apărat și iubit cu credință și căldură, l-au respectat și prețuit ca pe un înțelept care nu se temea să ia parte la masa marilor confruntări și victorii revoluționare.

La moartea sa, plenera Ajutorului Roșu Internațional a expedit din Moscova, familiei, următoarea telegramă :

„C. G. Costa-Foru va continua să trăiască veșnic în memoria noastră ca un sincer și curajos campion pentru libertate, umanitate și dreptate, ca un om care, a susținut cu întreaga sa personalitate lupta contra justiției de clasă, teroarei albe și fascismului”.

C. G. Costa-Foru va rămîne pentru societatea socialistă, împreună cu numeroșii militanți comuniști, democrați și antifasciști, simbolul a tot ceea ce a fost mai omenesc și mai luminos, mai drept și mai înălțător, mai modest și mai curajos din trecutul nostru glorios.

Al. Mihăileanu

C. G. COSTA-FORU OMUL CARE S-A DĂRUIT OAMENILOR***

Despre activitatea lui C. G. Costa-Foru, publicist, om politic, îndrumător social al unei largi opinii publice în țara noastră, luptător pentru deșteptarea conștiinței sociale al unui întreg popor, în cele mai variate împrejurări, e foarte greu să vorbești fără o largă documentare, căci bogata sa activitate cuprinde aproape șase decenii de fapte și acțiuni dintre cele mai variate, mai pline de curaj și cu implicațiuni morale și sociale izvorite dintr-o conștiință umană.

Dar în ce privește caracterizarea unui asemenea temperament de luptător e un fapt mult mai simplu de realizat. Întreaga lui activitate e rezultatul unei conformații sufletești și a unei concepții care atinge o înaltă valoare morală ieșită puternic în evidență și deci ușor de definit.

Costa-Foru a respectat, fără nici o abatere, ființa omului, munca lui cinstită, drepturile lui, demnitatea lui și a înțeles toată măreția nobilei datorii de a pătrunde adevărul pentru a-l afirma cu tărie și curaj, pentru a lupta să fie recunoscut împotriva oricăror greutăți și pericole care l-au amenințat aproape să-și piardă viața.

* „Scînteia” din 26 octombrie 1956.

** „Analele ISISP” nr. 1/1967 p. 140.

*** Document aflat în arhiva familiei C. G. Costa-Foru.

Sensibilitatea lui a înțeles duioșia copilului și de aceea și-a consacrat timpul scriind pentru copii.

Aceiași sensibilitate l-a făcut să înțeleagă durerea umilinței și a nedreptății, devenind apărătorul tuturor nedreptăților cunoscut pentru aceasta în țară și în afara țării. Nici nu se putea un mai potrivit președinte al Ligii drepturilor omului. Și tot aceeași sensibilitate l-a făcut să împărtășească suferințele celor năpăstuiți de aplicarea monstruoasă a unei pretense justiții sociale. Pentru aceia a devenit apărătorul dezinteresat al celor tiriți în fața justiției oficiale, sau privați de libertate chiar înainte de a fi judecați.

A fost un neobosit luptător pentru apărarea libertății omului ca individ și în societate.

Pe el nu-l interesau nici amănuntele existenței omului nedreptății, nici credințele lui, nici clasa socială din care făcea parte, ci numai ființa lui, semenul lui, omul ce era victima siluită de ura, tirania și prejudecata inferioară a unei societăți absurd organizate.

Costa-Foru a fost un adevărat om în cel mai pur înțeles al cuvântului. Cu înțelepciunea lui discretă el reprezenta energia neînfrântă a poporului său căreia i se dăruia în întregime.

Dacă m-aș întreba din ce categorie socială făcea parte, fost-a un adevărat boier, sau un intelectual, sau un țăran plin de curaj, sau un manual devotat muncii sale, aș putea greși oricum aș răspunde. El a fost pe deasupra claselor sociale. El a fost una din cele mai reușite creații ieșite din sinul poporului nostru. El a iubit poporul și poporul l-a iubit pe el, de aceea a rămas în mintea tuturor celor care l-au cunoscut, sau i-au urmărit lupta.

Cum aș putea să uit pe omul a cărui inimă vibra mereu, când într-o zi alături pe banca apărării, lângă mine, în fața unui tribunal militar unde apăram pe secretarul general al P.C. din vremea aceea, după o pledoarie ce ținuse o oră și jumătate, bătrînul Costa-Foru cu o dragoste părintească, s-a întors către mine și m-a îmbrățișat călduros, pentru convingerea cu care îmi apăraseam tovarășii.

Aceasta a fost una din cele mai înalte decorații vii pe care le-am primit în viață.

Mihail Cruceanu

C. G. COSTA-FORU*

Pe C. G. Costa-Foru l-am cunoscut prin anul 1930, prin Lucrețiu Pătrășcanu. Partidul Comunist Român hotărîse ținerea unei mari întruniri de masă pentru amnestierea deținuților politici comuniști. Se hotărîse ca din Comitetul de organizare al acestei manifestări să determinăm și pe C. G. Costa-Foru ca să facă parte și să ia cuvîntul la întrunire. În acest scop, am fost într-o seară, împreună cu Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Zisu și Petre Grozdea acasă la C. G. Costa-Foru, care ne-a primit cu prietenie. Expunîndu-i obiectul venirii noastre la el, a fost în totul de acord cu organizarea acestei manifestări, fără cea mai mică ezitare în ceea ce privea participarea lui la cuvîntarea pe care trebuia să o țină. Din discuțiile urmate, am înțeles că acceptarea lui se datora concepțiilor sale progresiste și de simpatie față de clasa muncitoare, oprimată și crunt exploataată de regimul de atunci.

În scopul urmărit, am închiriat sala „Dacia” și partidul a mobilizat masele, pentru o zi de duminică, din cîte îmi amintesc.

Guvernul de atunci, fiind informat despre aceasta, de către organele lui de informare, a luat măsuri de opresiune, barînd cu armată toate străzile care duceau spre sala „Dacia” astfel că întrunirea nu s-a mai putut ține.

Am mai fost acasă la C. G. Costa-Foru de două ori în anul 1932, sau 1933, cu ocazia arestării lui Lucrețiu Pătrășcanu, prin înscenarea unui agent de siguranță, când i-am cerut să ia atitudine contra acestei provocări. Îmi amintesc că el s-a dus și l-a văzut pe Lucrețiu Pătrășcanu la închisoare iar în urma acțiunii desfășurată de partid și clasa muncitoare, Lucrețiu Pătrășcanu a fost eliberat.

Stelian Nițulescu

C. G. COSTA-FORU**

Am pledat nenumărate procese politice împreună cu distinsul meu confrate C. G. Costa-Foru.

* Document aflat în arhiva familiei C. G. Costa-Foru.

** Document aflat în arhiva familiei C. G. Costa-Foru.

Într-un proces penal Incepi întâi prin a-ți cunoaște colaboratorul în poziția lui politică, umană și în cele din urmă în poziția judiciară respectivă.

Dacă eu buchiseam printre meandrele întortochiate ale procedurii, în schimb maestru iubit C. G. Costa-Foru știa să se ridice la tot ce era mai uman într-o cauză penală, în scopul afișării și susținerii dreptății umane.

Cite victime a creat justiția burgheză în disprețul acestor înalte comandamente, în disprețul propriei sale instituționalizări a principiilor de drept.

Confratele C. G. Costa-Foru ieșea întotdeauna învingător grație umanismului său atotbiruitor.

C. Paraschivescu Bălăceanu

CORRESPONDENȚĂ INEDITĂ : AL. DOBROGEANU-GHEREA CĂTRE CONSTANTIN G. COSTA-FORU

DE

NICOLAE VASILESCU-CAPSALI și DAN RÎPĂ-BUICLIU

Împotriva militanților revoluționari, internați în închisori politice de tristă amintire ca Văcărești și Jilava ș.a., autoritățile au aplicat un adevărat regim de teroare fizică și morală, menit să le înfringă voința de luptă.

„Tiriți spre schingiuire prin locurile de așa-zisă cercetare... șansele realizării aceluiașafodaj de acuzare [clădit de autorități, n.n.] devin ridicole...”¹. Astfel conclusea eminentul militant comunist Al. Dobrogeanu-Gherea² într-un memoriu de protest adresat, în numele internaților politici de la Jilava, comisarului regal, în ianuarie 1925. Regimului progresiv de teroare aplicată revoluționarilor, toți cei aflați direct în luptă, intelectualitatea progresistă și conștientă de mersul societății, i-au opus, nu odată, un dirz, vehement, curajos și patriotic act de protest colectiv, care le-a făcut cinste. E cazul militanților comuniști Al. Dobrogeanu-Gherea, David Fabian³, Marcel Pauker⁴ cit și al avocatului democrat Constantin G. Costa-Foru⁵.

Solicitat ca apărător voluntar, și conștient de misiunea ce-i revenea în instanță, de a demasca înscenările judiciare la care recurgeau autoritățile care încălcau brutal drepturile politice acordate cetățenilor de însăși Constituția burgheză din anul 1923, — patriotul avocat, personalitate a vieții publice românești din perioada interbelică, opunea calomniatorilor săi, propriul său credo, „de a nu-și trăda datoria de cetățean conștient și de a sări în ajutorul acelor victime de care (il) lega

¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond, 6, dos. 7.766, f. 10 — apud Fl. Dragne *Liga drepturilor omului*, în I. Popescu-Puțuri și colab. *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. (1921—1944)*, Edit. Politică, vol. I, București, 1970, p. 109.

² Vezi Fl. Tănăsescu *Alex. Dobrogeanu-Gherea (1879—1937)*, în „Anale” an. XIV (1968), nr. 1, p. 134—138; Analele an, XIV (1968), nr. 2—3, p. 28. *Al. Dobrogeanu-Gherea*. M. Cruceanu. Fl. Tănăsescu, *Alex. Dobrogeanu-Gherea*, Colecția „Evocări”. Edit. Politică, București, 1971, passim.

³ Vezi *Evocări*; *David Fabian*, în Anale an. XIV (1968), nr. 2—3, p. 29—30; S. Cucișteanu și Gh. I. Ioniță *David Fabian*, Colecția „Evocări”, Edit. Politică, București, 1972.

⁴ Vezi *Evocări*; *Marcel Pauker (1896—1937)* în „rev. cit.”, p. 33—34.

⁵ Al. Mihăileanu *C. G. Costa-Foru (1856—1935)* în Analele Institutului de istorie... an XIII (1967), nr. 1, p. 134—140; Fl. Dragne în op. cit., p. 92—124; D. Rîpă Buicliu și N. Vasilescu-Capsali... *Vrem să v-auzim cuvântul...* în „Magazin istoric”, an VIII, nr. 11 (92), Buc., 1974, p. 42. Vezi și M.R. Rollea *Din istoria drepturilor omului Buc.*, 1937, passim.

solidaritatea omenească”⁶, denunțând și înfierînd permanent, la bară sau prin scris, teroarea⁷.

Scrisorile pe care le publicăm acum⁸, constituie un argument în plus celor de mai sus. Ele sînt noi documente acuzatoare a regimului opresiv burghez, punînd totodată în evidență activitatea militanților comuniști, îndeosebi a lui Al. Dobrogeanu-Gherea, cît și a lui David Fabian, care deși închiși se ridicau în apărarea altor victime, cerînd sprijinul avocatului C. G. Costa-Foru, fervent militant⁹ al Ligii drepturilor omului.

I.

Inchisoarea Jilava 23 Ian(uarie) 1925

Stimate Domnule Costa-Foru,

În urma articolelor Dv. din „Adevărul”¹⁰ prin care înfierați procedeele întrebunțate de Siguranță în lupta ei de exterminare a comuniștilor, dl. Romulus Voinescu a găsit de cuviință să-și justifice instituția printr-un interview pe care s-a grăbit să-l acorde ziarului „Lupta”¹¹.

Directorul Instituției de inchiziție are îndrăzneala să vă trateze drept „personagiu stranu”, pentru că Dv., fără a vă înfrîna curajul care v-a caracterizat totdeauna pana, ați afirmat că „la Siguranță se bate”, ba îndrăznește chiar să încerce a vă înfunda prin afirmația că nici măcar noi, comuniștii, nu ne plîngem împotriva maltratărilor de la Siguranță, și că medicul închisoarei n-a putut constata urme de maltratare.

Dl. Romulus Voinescu își face probabil socoteala că delicatețea ce v-o cunoaște, vă va împiedeca să dezvăluți izvoarele de informații¹² asupra celor petrecute în beciurile tuturor localurilor de siguranță din țară. El își închipuie că veți consimți astfel să renunțați de a-l pecetuli cum trebu(ți)e, drept șef răspunzător al schingiuitorilor.

De aceia își permite să offenseze de la înălțimea iresponsabilității sale pe oamenii curașoși, [f.1^v] cari stau în calea sa, cînd, după toate barbariile pe cari le pune la cale, mai are cutezanța de a afișa veleități de poet civilizator al Siguranței¹³.

⁶ Vezi C. G. Costa-Foru „Abuzurile și crimele Siguranței generale a Statului. Declarațiunile victimelor”, Buc., 1925, p. 78.

⁷ Vezi C. G. Costa-Foru, op. cit. și edițiile, germană și franceză : „Aus den Folterkammern Rumäniens. Dokumente und enthüllungen über die verbrechen der Rumänischen „Siguranza”. Einleitung und zusammenfassendes Schlusswort von C. G. Costa-Foru, Generalsekretär der Rumänischen Liga für Menschenrechte, Kulturpolitischer Verlag, Wien, 1925, VI+88 p., „respectiv” En Roumanie : Les crimes de la Sûreté par C.G. Costa-Foru. Préface de M. Paul Langevin, Paris, Ligue des Droits de l’homme, 1926, XV+62 p.”.

⁸ Misivele sînt inedite, cu excepția cîtorva excerpte publicate de Fl. Dragne, în op. cit., p. 112, din scrisoarea datată 23 ian. 1925 (subl. ns.). Mulțumim familiei Costa-Foru pentru sollicitudinea manifestată față de cercetare și pentru materialele puse la dispoziția noastră.

⁹ Vezi aprecieri asupra activității acestuia, în *Raportul delegatului Guernul pentru România*, susținut la Reuniunea Consiliului Ligii Drepturilor Omului din 15 ianuarie 1927, care afirma : „La Ligue roumaine est composée d’une poignée de héros symbolisée en la personne de son secrétaire — général M. Costa-Foru, qui est en Roumanie l’avocat de ceux qui n’ont pas... Le Conseil envoie à M. Costa-Foru l’expression de son admiration et de sa reconnaissance affectueuse”. Cf. „La Ligue. Organe tri-hebdomadaire de la Ligue des droits de l’homme”,... Paris, 8-ème année, nr. 17, 4 février 1927, p. 1.

¹⁰ Vezi C. G. Costa-Foru *Siguranța generală și comunismul* în „Adevărul” an. XXXVIII, nr. 12594, duminică, 18 ian. 1925, p. 1—2

¹¹ Vezi „Lupta”, an. IV, nr. 936, joi, 22 ian. 1925 : *Siguranța generală va fi descentralizată?* — Interview cu Romulus Voinescu de I. N.”.

¹² Făcute cunoscute opiniei publice românești și străine prin intermediul broșurii editate în cuprinsul aceluiași an de C. Gh. Costa-Foru, op. cit., (subl. ns.)

¹³ În numele Instituției pe care o conducea, Romulus Voinescu edita revista „Paza”, al cărei director era, înscriind printre altele și propriile „producții literare”, ca unul care frecventa și cenaclurile literare bucurăștene.

Am fost izbiți, d-le Costa-Foru, de justiția informațiilor ce le aveți și pe cari le-ați dat în primul Dv. articol de campanie împotriva metodelor Siguranței și, la rândul nostru, suntem în măsură de a vă da și noi lămuriri și date necesare campaniei. E de la sine înțeles că ne luăm întreaga răspundere a afirmărilor noastre și vă rugăm¹⁴ să utilizați această scrisoare în orice chip veți crede de cuviință.

Afirmăm categoric că Dl. Romulus Voinescu, personal, organizează cu stăruință sistemul de schingiuiri și torturi medievale la toate instituțiile de la Siguranța din țară și că își ia adesea și rolul de agent direct de executare al sistemului său.

Am denunțat la vreme, în scris, justiției militare, care ne deținea, sistemul de maltratări de la Siguranță și am cerut imediat o anchetă judiciară.

Am îndemnat în scris parchetul să se sesizeze de denunțurile semnate de noi în această privință.

Am cerut în scris o anchetă cu participarea presei, pentru a aduce lumină în beciurile Siguranței.

Am protestat printr-o lungă grevă a foamei¹⁵, alături de aproape două sute de alți arestați politici, împotriva barbariilor D-lor. Romulus Voinescu et co. și am obținut o anchetă medicală în această chestie.

D-l căpitan) medic Trandafirescu ne-a declarat că a găsit după patru săptămâni de la data torturilor, urmele de maltratare, și a adăugat, textual: „ferească D-zeu să ajungi [f. 2^a] pe mîinile Siguranței!”.

Totuși nici un curs serios nu a fost dat cererilor și protestelor noastre, pentru ca astăzi d-l Romulus Voinescu, cu aere de mironosiță, să-și poată permite minciuna sfruntată că vic-timile sale nici nu s-ar fi plîns.

Nu ne putem opri aci exprimarea nădejdii, că d-l Romulus Voinescu se va grăbi să ne dea în judecată pentru calomnie, deși experiența noastră ne îndreptățește credința că d-sa va recurge mai curînd la obișnuitele și meschinele represalii clandestine împotriva noastră, pentru a se răzbuna. Căci dacă se va impune d-lui Romulus Voinescu necesitatea de a reacționa pe calea justiției, vom avea satisfacția de a desfășura, în sfîrșit, în fața lumii întregi, procesul barbariilor Siguranței.

Distanța între noi și Dv. — o întreagă ideologie nu ne împiedică, d-le Costa-Foru, să recunoaștem că simțim o reală satisfacție, știindu-vă simpatia alături de noi, în această luptă.

Cu aceste sentimente rămînem,

Ai Dv.,

Al. Dobrogeanu-Gherea

M. Pauker

D. Fabian

P.S. Am citit cele scrise în „Universul” relativ la ancheta medicală. Ați văzut ce ne-a declarat [f. 2^a] nouă același medic. Trebu(i)te să știți că noi sintem la „secret”. Totuși vă putem afirma că la întrebarea doctorului, cine a fost bătut, au (i)eșit aproape toți deținuții noștri. Doctorul, văzînd contuziunile etc. le-a declarat lor: „Astea pot fi dintr-o căzătură, lovitură etc.”, iar nouă, la „secret”, ne făcea declarații „liniștitoare”.

Pentru ilustrarea situației vă dăm un exemplu. Pe cînd apărea în „Universul” raportul medical în chestie, aci, deținutul Ulici care, cu ocazia torturilor de la Siguranță fusese spinzurat cu o curea de tavan, curca carc-i strîngea într-un ochiu coșul pieptului, a început să verse acum sînge, avînd și două leșinuri.

Atunci, d-l Comisar Regal, găsindu-l deodată pe Ulici nevinovat, l-a pus subit în liber-tate, plătînd-i imediat drumul pînă la Arad, acasă.

Bineînțeles că pînă acum două zile, Ulici era, pentru d-l căpitan medic sănătos tun, iar pentru d-l Comisar Regal, un „terorist periculos p(entru) siguranța statului”.

În materie de noutăți senzaționale vă mai putem încă servi următoarele. Aici în închisoare s-a introdus drept regim al preveniților politici, ghiciți ce? ... — Munca silnică. Șapte camarazi de-ai noștri, cari au refuzat să muncească silit, au fost pedepsiți cu 10 (zece) zile de carceră de către d-l Maior Arghir, comandantul fortului. Cei pedepsiți sînt în greva foamci.

Al. D.G., M.P., D.F.

¹⁴ subliniere în text, n.n.

¹⁵ Vczi *Protestul d-lut* [Al]. *Dobrogeanu-Gherea*, în „Adevărul”, an. XXXVIII, nr. 12592, vineri 16 ian. 1925; „Idem”, nr. 12587, 10 ian. 1925; *Greva foamei continuă la Jilava și Văcărești*; „ibidem”, nr. 12591, joi 15 ian. 1925, p. 5 „foarte mulți dintre arestați n-au avut și n-au nici un amestec cu comunismul, necum cu „complotul”. Iată-i dar arestați degeaba și încă și maltratați”.

II.

[București, 14 august 1929]

Stimate Domnule Costa-Foru,

Bazat pe declarațiile, pe cari am avut azi plăcerea să le aud de la D-ta, — între altele, că rămlă și de aci înainte oricând gata să ridici glasul împotriva oricărei nedreptăți și samavolniciei — m-am grăbit să string amănunte precise în legătură cu cazul recent, despre care pomenisem în convorbirea n(oa)s(tră) — și le transmit D-tale în cele ce urmează :

E vorba de tinăra fată, Sabina Lebelson (de vreo 25 de ani) modistă, membră a Sindicatelor, arestată miercuri 21 august la ea acasă.

Percheziția n-a dat nici un rezultat. De altfel, „acuzarea” ce i se aduce este că ar fi fost văzută de un agent de siguranță, . . . vorbind cu trei zile mai înainte cu Encel * (Encel a fost arestat cu un pachet din „Steagul roșu”, organ al Part. Comunist din București).

Encel și Sabina, confrunțați au declarat că nici nu se cunosc personal. [f. 1^v] Sabina a fost crunt bătută timp de 9 zile la Siguranță ca să „mărturisească” —, (dar) fără rezultat.

După alte 10 zile, sora ei a mai putut la vorbitor să vadă vlnătăile și a reclamat — fără rezultate pînă azi — procurorului general și jud(ecătoru)lui de instrucție.

Sabina e deținută astfel la Văcărești în ziua 25-a de grevă a foamei, justificată prin arbitrariul evident al arestării, al confirmării mandatului și depunerii.

E tuberculoasă, scupă singe, are temperatură. A pierdut primăvara trecută 2 frați prin tuberculoză.

Muncitorimea e revoltată și agitată. Sabina era propagandistă a presei muncitorești.

E un caz similar aceluia al „amnistiatei” Haia Lișiș.

Arestarea lui Encel nu e mai puțin arbitrară. „Steagul roșu” apare pe ascuns numai din cauza [f. 2^r] „libertății presei” actuale.

Chiar de ar fi vorba de delict, nu poate fi decît delict de presă.

Îmi iau răspunderea datelor acestora și sper că îmi vei îndeplini solicitarea de față — anume de a ridica acest caz prin publicitate.

Cu mulțumiri cordiale anticipate, al D-tale,

Al. Dobrogeanu-Gherea.

București, 14 august 929

P.S. Bineînțeles că dau autorizație să se facă uz eventual și de scrisoarea de față.

A.D.

* Mauriciu Encel.

LUMINISTUL DIMITRIE ȚICHINDEAL

DE

I. D. SUCIU

Dimitrie Țichindeal este una dintre cele mai controversate personalități ale literaturii române. Entuziasmat de fabulele localizate de el, I. Heliade-Rădulescu îi face elogiul în Precuvîntarea ediției a doua a Fabulelor, Iosif Vulcan îl consideră printre celebritățile române și își inaugurează primirea la Academia Română cu un discurs despre el iar Mihail Eminescu îl caracterizează „guia de aur” încadrîndu-l printre marii înaintași ai literelor române.

Toate aprecierile provin de la publicarea Fabulelor, care pe lângă o valoare literară ce azi nu mai poate fi luată în seamă, i-au adus multe supărări, culminînd cu amovarea de la catedra Institutului Pedagogic din Arad.

Ecoul fabulelor traduse se prelungește în istoria culturală a românilor bănățeni de-a lungul veacului al XIX-lea stîrnind polemici aprige. Încă din 1867 ziarul „Albina” oficiosul românilor bănățeni publică un foarte documentat studiu despre Dositej Obradovič relevînd îndeosebi legăturile acestuia cu românii și menționînd că deși Țichindeal a tradus fabulele după Dositej mai exista încă o versiune românească a fabulelor din anul 1793¹. Paternitatea traducerii fabulelor este reluată în 1873 și atît Ioan Dămșia cît și George Morariu susțin că Fabulele au fost traduse de cărturarul bănățean Mihail Roșu și publicate de Țichindeal care i-a fost elev². Autorii acestor afirmații n-au luat în seamă un fapt hotărîtor: în 1814 cînd Țichindeal publică fabulele, Mihail Roșu încă trăia. Deci cum putea Țichindeal să publice traducerea lui Roșu fără măcar să menționeze acest fapt? Dacă la aceasta adăugăm și argumentul că Țichindeal a tradus și alte cărți din limba sîrbă, credem că dovezile pentru paternitatea traducerii fabulelor în avantajul lui Țichindeal sînt hotărîtoare.

Factorul hotărîtor care a contribuit la popularitatea lui Țichindeal și a cărții lui a fost interzicerea fabulelor de consiliul locuitor din Buda.

Prin acest act personalitatea literară a lui Țichindeal se completa cu aceea a luptătorului politic care i-a mărit prestigiul față de contempo-

¹ *Dositej Obradovič*, „Albina”, 1867 (III), nr. 81 (4 august), p. 3—4.

² George Morariu, *Un bărbat veteran de mari merite pentru biserică și națiune: Mihail Roșu (1750—1823)*, „Lumina”, 1873 (II) nr. 36 (10 iulie); Ioan Dămșia, *Mihail Roșu alias Martinovici*, „Lumina”, 1873, nr. 42 (31 iulie). I. Dămșia atribuia lui Mihail Roșu și traducerea Florarului publicat de Pavel Lăzărescu în 1830 deci după moartea lui Mihail Roșu. Polemica asupra fabulelor este reluată de Emilian Mincu și Ioan Dămșia, în anii 1894—1895 în ziarul „Dreptatea”, 1894 (I), nr. 206, 207, 212, 215, 229, 230, 232, 233, 234 și a. 1895 (II), nr. 48, 50, 51, 52, 54, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 112.

rani. Cea mai bună dovadă în acest sens o avem în 1885 când alt profesor de la Arad, Ioan Russu, traduce din nou fabulele lui Dositej Obradović fără să mai aibă vreun ecou în opinia publică română.

Întrebarea care se pune este aceea a motivului interzicerii fabulelor. Cine a luat inițiativa interzicerii și care sînt pasagiile incriminate ce au determinat interzicerea fabulelor ?

În istoriografia română s-au strecurat mai multe opinii în legătură cu motivul interzicerii. Ioan Russu atribuie interzicerea fabulelor șefilor bisericești și școlari sîrbi, deoarece Țichindeal „a primit învățăturile lui Dositej despre icoane, relicve, tradițiune, sinoade și păcatul strămoșesc de ale sale și le-a publicat prin tipar sub numele său”³. Deci după părerea lui I. Russu interzicerea fabulelor s-a făcut din motive de ordin dogmatic.

Iosif Vulcan însă publicînd corespondența lui Țichindeal cu Samoil Vulcan aduce precizarea că fabulele au fost sechestrate la cererea episcopului sîrb din Timișoara și a directorului Nestorović deoarece „sînt împotriva constituții împărăției” austriece⁴. Bazîndu-se pe afirmația lui Samoil Vulcan, cercetătorii români au adoptat teza că fabulele au fost confiscate la cererea episcopului sîrb al Timișoarei și a directorului Uroș Nestorović⁵. Contribuții noi aduce istoricul Dr. Alexa Ivić care publică raportul lui Uroș Nestorović despre fabule, raportul cenzorului Georġe Petrović și ordinele Consiliului locotenențial al Ungariei de interzicere a fabulelor lui Țichindeal și Obradović⁶.

Bazîndu-se pe un vast material arhivistic inedit, profesorul Radu Flora aduce contribuții la lămurirea problemei ajungînd la concluzia valabilă că ierarhia clericală sîrbă se temea de ideile iluministraționaliste ale lui Dositej și Țichindeal și prin confiscarea fabulelor a dat o dublă lovitură, atît lui Dositej cît și lui Țichindeal.⁷

Dimitrie Țichindeal în memoriul adresat împăratului scrie că cei care au confiscat fabulele s-a făcut la cererea Comitatelor Timiș, Torontal și Arad fără să dea alte lămuriri⁸. Afirmația lui se confirmă documentar prin recenta descoperire a hotărîrii congregațiilor Comitatelor Torontal și Timiș în legătură cu sechestrarea fabulelor. Acțiunea pornește din Comitatul Torontal. Întrunindu-se congregația comitatului Torontal pe data de 13 decembrie 1814 în orașul Sîn Nicolaul Mare trimite următoarea

³ Ioan Russu, *Fabulele lui Demetriu Țichindeal în traducere nouă din originalul sîrbesc al lui Dositej Obradović*, Arad, 1885, p. XLVIII.

⁴ Iosif Vulcan, *Dimitrie Țichindeal. Date noi despre viața și activitatea lui*, București, 1893, p. 103.

⁵ Vezi în acest sens : Nicolae Cristea, *Din trecutul preparandiei noastre*, „Biserica și Școala”, 1903 (XXVII), nr. 39 (28 septembrie/11 octombrie), p. 327. Cf. și Traian Topliceanu, *Dimitrie Țichindeal*, p. 31.

⁶ Dr. Alexa Ivić, *Acte privitoare la Dimitrie Țichindeal*, „Revista istorică”, 1927, (XIII), nr. 10—12, p. 380—384. Materialul a fost folosit, de Virgil Vintilescu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1965, p. 38—41.

⁷ Radu Flora, *Dositej și Țichindeal*, „Lumina”, 1967, (XXI), nr. 2 (martie-aprilie), p. 103.

⁸ Iosif Vulcan, *op. cit.*, p. 35.

adresă către Comitatul Caraşului: „Nu de mult, la tipografia Universităţii din Buda şi mai nou în anul 1814 s-au tipărit unele cărţi valahe şi din traducerea unor capitole dvoastră vă veţi lămuri mai precis. Dacă şi puţinul care e tradus aci erată suficient că în aceste cărţi sînt asemenea lucruri care pot induce în eroare poporul neştiutor şi mai ales tineretul, făcîndu-l să se sustragă legilor şi ar putea să-l îndemne la tendinţe de atacuri periculoase. Avînd în vedere acestea, am fost îndemnaţi ca aceste cărţi împreună cu observaţiile noastre să le înaintăm cu toată supunerea Consiliului locţiitor Ungar şi tot odată să împiedicăm cît mai repede propagarea ideilor din aceste cărţi. E necesar ca juzii cercuali să strîngă aceste cărţi ori unde ar fi ele iar pînă la noi dispoziţii să fie puse sub lacăt. Mai considerăm necesar să atrageţi atenţia comitatelor locuite în număr mare de valahi cum sînt Cenadul, Aradul, Timişul, dacă n-au fost sesizate pînă acum să fie avertizate”⁹. Rezultat din acest document că Congregaţia Comitatului Torontal a fost aceea care a sesizat atît comitatele învecinate cît şi Consiliul locţiitor al Ungariei despre necesitatea sechestrării fabulelor.

Peste două zile, adică la 15 decembrie 1814, se întrunesc şi nobilii din congreagaţia comitatului Timiş la Timişoara şi motivînd „că această carte, plină de multe vorbe aţîţătoare, ar putea avea cele mai rele urmări, cu atît mai mult cu cît, aşa cum se spune, ea este citită în şcoli ca o carte de învăţătură, fiind şi împărţită învăţătorilor de ţară”. Congregaţia hotărăşte sechestrarea cărţii „ori unde ar afla-o împărţită învăţătorilor şi să ne arate în scris, cînd, de cine şi cui a fost dată” Măsura era luată cu scopul de a împiedica ca „lucrul rău să se întindă”¹⁰. În adresa către Comitatul Caraşului prin care se comunică hotărîrea congreagaţiei nobililor de sechestrare a fabulelor se reproduc şi pasajele care au determinat congreagaţia să ia măsurile de sechestrare a fabulelor. Faptul e important pentru că paginile incriminate cu excepţia uneia singure, 429, diferă de cele indicate în raportul lui Uroş Nestorovici. Pasajele condamnate de congreagaţiile nobililor din Comitatele Torontal şi Timiş sînt la paginile 14—15 (Învăţătura fabulei „Leul, lupul şi vulpea”), 259 (Învăţătura fabulei „Soarecii şi clopoţei”) şi 429 (Învăţătura fabulei „Caprele şi Jupiter”)¹¹. Să examinăm cuprinsul acestor învăţături pentru ca, în acest fel, să putem trage concluziile definitive asupra adevăratului motiv al interzicerii fabulelor.

Învăţătura fabulei „Leul, lupul şi vulpea” critica absolutismul împăratului „carele nu încongiură ţările sale şi nu caută mai departe de la sine pînă la hotarul său marginea cea mai de jos, adevărul cel gonit şi ascuns carele nu cere şi nu cearcă să cunoască pre aceia care-l încungioară şi crede aceluia carele mai întiu vine şi aceluia care mai formos ştie a vorbi şi isteţeşte minţi şi cu măiestrie a amăgi şi a se linguşi”. Împăratul trebuie să fie „stăpînitor luminat” iar supuşii lui dotaţi cu „învăţături luminate şi făcătorii de bine” trebuie să ştie „ce sînt datorii ei împăratului... şi ce e împăratul dator lor şi familiei lor”. Deci raporturile dintre împărat şi supuşii se bazau pe noua concepţie, luministă,

⁹ Arhivele Statului Timişoara, Fond Prefectura Judeţului Severin. Dosar nr. 1/1815.

¹⁰ Ibidem, f. 7.

¹¹ Ibidem, f. 8—10.

de obligații reciproce. În aceeași învățătură se stabilesc însă și raporturile dintre feudali și iobagi. Fiind întrebat un bătrîn unde trăiesc oamenii mai bine, a răspuns „că acolo trăiesc mai bine unde nu se teme cel slab de cel mai tare, nici săteanul (iobagul) nu se sparie de nemeș (spăhie), unde nu se rușinează cel sărac de cel bogat, nici bagă în seamă cel de omenie ce vorbește cel fără de omenie de dînsul și unde de față poartă blăstămatul cel înfierat semn în frunte”¹².

Și învățătura fabulei „Șoarecii și clopoțelele” atacă înalții dregători și pe împărații „a căroră nu e interesul cel de obște al patriei, luminarea și buna norocire, unii ca aceia, sau să se întoarcă de unde au ieșit, adecă întru norod; și să caute cum ei vor fi spre folosul cel adevărat sau să-și caute loru-și loc unde nu sînt oameni”¹³.

Mult mai directă și categorică este învățătura fabulei 144 care atacă sistemul feudal în general și cel din Banat în special: „Boierii cei mari trebuie cu cînte și cu mărire să trăiască?” se întreabă Țichindeal. „Dară aceasta nu poate fără răsipituri să se facă și de unde s-ar răsipi, de nu s-ar storce și sugă măduha din oasele bieților supuși și lucrători de pămînt săteni. Vedem că cumpărătorii de dominiuri își pun capul după sate românești iară de altele se feresc căci altele nu așa lesnea se lasă a se supune și apoi tot strigă asupra românului că e leneș și sărac; trebuie să fie leneș fiind obosit de atîta lucru care la domnul pămîntesc a lucrat; și așa, pe seama lui puțin lucrînd, trebuie să fie sărac. Așa și cu cătăniile, zic că românul fuge de starea ostășească, fuge, vezi bine, că nimenea nu l-a învățat să știe prețurile binele patriei sale însă tot sînt la oaste mai mulți români și sînt bune și alese cătane”. Revenind la feudali, Țichindeal se întreabă dacă „boierii cei mari vor cunoaște vreo dată dreptatea, omenia, facerea de bine?” Cînd vor privi ei spre pruncii cei goli și flămînzi a iubitoriului și ostenitoriului lucrătoriu de pămînt cu această de bun neam simțire, acestora e trupul ca și al meu; Au suflat cuvîntătoriu asemenea ca și eu, simțesc binele și răul care li se face!”¹⁴. Cu alte cuvinte, Țichindeal proclama egalitatea tuturor oamenilor, indiferent de situația socială și aceasta nu putea fi pe placul nobililor din congregațiile comitatelor bănățene.

Iată de ce ei vor fi aceia care vor lua inițiativa sechestrării fabulelor și vor cere Consiliului loctiitor al Ungariei să dea decizia de interzicere. Dealtfel raportul lui Uroș Nestorovici este întocmit în urma hotărîrii congregațiilor din comitatele Torontal și Timiș iar din contextul raportului rezultă că el se referă la hotărîrile congregațiilor celor două comitate din 13 și 15 decembrie 1814. Nestorovici recunoște că pînă la întocmirea raportului cuprinsul cărții i-a fost necunoscut deși după cum se spune „ar conține anumite lucruri care ar cere o aspră pedeapsă

¹² *Filozoficești și politicești prin fabule învățături morale...* p. 11 15.

¹³ *Ibidem*, p. 259.

¹⁴ *Ibidem*, p. 429. Pasajul acesta a supărat cel mai mult pe nobilii din congregațiile comitatense. Din acest motiv e menționat și în raportul lui Uroș Nestorovici. Dealtfel în raportul cenzorului Gh. Petrovici se precizează că textul de la p. 429 a fost tăiat de cenzor în afara lucrurilor privitoare la boierii din Moldova și Valahia. În privința celorlalte pagini cenzurate deși cuprinsul lor nu a fost admis de cenzor totuși au apărut în carte (Dr. Alexa Ivić, *art. cit.*, p. 382).

pentru acest traducător”¹⁵. Pe lângă pagina 429, menționată și în ordinele de sechestru a congregațiilor comitatense, Nestorovici mai adaugă ca încriminate paginile 478—481 (Învățătura fabulei „Rîndunica și celelalte păsări”). Învățătura afirmă unitatea poporului român, îi slăvea calitățile și îl îndemna la înlăturarea certelor confesionale și la Unire: „Să punem nouă înainte, ce dulceață și fericire ar fi a vedea așa mare număr de români că se iubesc ca frații și se omenesc”¹⁶.

Documentele necunoscute privitoare la confiscarea fabulelor lui Țichindeal ne îndreptățesc să tragem unele concluzii care rectifică și întregesc datele privitoare la Țichindeal.

În primul rînd, fabulele nu au fost sechestrate la cererea episcopilor sirbi și nici a autorităților școlare sirbești ci la cererea congregației nobililor din comitatele Torontal și Timiș. Episcopul Samoil Vulcan l-a informat greșit deoarece urmărea să atragă pe Țichindeal a trece la confesiunea greco-catolică.

Motivul interzicerii fabulelor a fost de natură socială. Ideile luminate propovăduite în învățăturile fabulelor ca proclamarea egalității tuturor oamenilor, contestarea monarhiei absolute și obligațiile împăraților față de supușii lor, datoria guvernelor și a șefilor de state de a lucra pentru luminarea și ridicarea culturală a maselor, demascarea feudalilor bănățeni care au acaparat munca iobagilor și-i exploatau nemilos, au fost motivele care au dus la sechestrarea fabulelor. Dar prin aceasta, Țichindeal ne apare într-o nouă viziune: scriitorul este dublat de luptătorul luminist care în opera lui a militat împotriva orînduieilor feudale. Prin sechestrarea fabulelor și amovarea de la catedră, Țichindeal face parte dintre pușinii scriitori români care au fost persecutați pentru ideile luminate din opera lor.

ANEXĂ

Adresa congregației comitatului Timiș către comitatul Caraș prin care anunță sechestrarea fabulelor localizate de Țichindeal.

Excellentissimi, Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, Magnifici, Perillustres item ac Generosi Domini Fratres, Amici et Vicini nobis Colendissimi:

Ex hicce advoluto extractu libri Valachici per Demetrium Czikingyal, P(resbyter)um N(on) U(nitae) R(eligionis), parochum gremialis nostrae possessionis Kiss-Becserek et scholarum preparandorum U(rbis) Aradensium catechetam, sub titulo Philosophico et Politico Fabulae, typis Universitatis Pestanae (ms: Pestano), anno (1)814 protensive editi, uberius perspicere dignabuntur Eadem Protitulatae (ms: Protitulato) D(ignitates) Vestrae, quod liber hic, compluribus concitatoribus expressionibus refertus, post se pessimas sequelas tanto a fortiori trahere possit quod idem qua classicus in scholis — uti refertur — prolegatur et etiam pagensibus didascalis distributus habeatur; et cum fundatum etiam du-

¹⁵ Dr. Alexa Ivić, *art. cit.*, p. 381.

¹⁶ *Filozoficești și moralicești prin fabule învățături morale...* p. 479.

bium subversaretur utrum idem, antequam prelo Pestano Universitatis subjiceretur, debitam censuram subiverit, nos, ob instans periculum, disposuimus ut processuales iudicum (ms : iudlium) librum hunc, in quantum inter didascalos distributus esset, actutum ab iisdem accipiant et penes consignationem — quando et per quem ac cui datus est? — nobis referant; super qua per nos facta dispositione etiam pro congruo notitia, statu et faciendis, ne, fors, etiam ex parte sua in rem — quo tractu temporis facile — funestas in publicum trahere posset sequelas congruis dispositionibus cum eo certiores reddere arbitrati sumus quod meritum isthoc circumstantialiter Suae Serenitati Cae(sare)o Regio Domino Regni Palatino penes submissionem et ipsius libri et ejusdem provocati (ms : pro-provocati) extractus demisse retulerimus.

In reliquo, fraternis affectibus commendati, constanti cum amicitiae cultu perseveramus.

E generali congregatione nostra, die 15 a Decembris (1)814, Temesvarini cont(inentes) celebratae.

Protitulatarum D(ignitatum) V(estra)rum

Servi, fratres et amici, vicini
obligatissimi paratissimi,
Universitas Co(mita)tus Temes.*

* Arhivele statului Timișoara, Fond prefectura județului Severin, Dosar nr. 1/1815, f. 7.).

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ „375 DE ANI DE LA UNIREA POLITICĂ A ŢĂRILOR ROMÂNE SUB MIHAI VITEAZUL”

În zilele de 19–20 mai 1975 la Institutul de istorie „N. Iorga” s-a desfășurat sesiunea de comunicări științifice „375 de ani de la unirea politică a Țărilor Române sub Mihai Viteazul”, organizată de Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutul de studii sud-est europene și Facultatea de istorie a Universității București.

În cuvîntul de deschidere prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, a evocat figura luminoasă a marelui voievod și reverberația largă a înfăptuirilor sale în conștiința contemporanilor și a posterității. Amintind situația internă și internațională dificilă a țărilor române la finele veacului al XVI-lea, vorbitorul a subliniat însemnătatea deosebită a domniei lui Mihai Viteazul pentru istoria românilor, cît și semnificația actului politic săvîrșit la 1600, menționînd dorința organizatorilor de a consacra sesiunea triumfului ideii unirii.

În această lumină, a permanenței relațiilor de colaborare a românilor de pe versantele Carpaților culminînd cu unirea într-un singur stat național, dr. Sergiu Columbeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a prezentat comunicarea *Constituirea statelor feudale românești și legăturile economice, politice, militare și culturale dintre ele*. Autorul a relevat că formarea statelor feudale românești de sine stătătoare constituie un exemplu de conlucrare a formațiunilor locale de pe ambele părți ale munților. Dezvoltarea politico-socială a noilor state s-a bazat pe reușita Carpaților și pe strînsa unitate de acțiune a lor în fața primejdiilor externe care nu le-au ocolit. Exemplele apărării în comun, în fața insistenței năvălitorilor străini sub Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare apar, privity prin prisma unirii, pline de simbol. Pe plan economic, în comunicare s-au sintetizat rezultatele noilor cercetări care au pus tot mai pregnant în evidență un spațiu economic comun în care s-au dezvoltat de-a lungul veacurilor statele românești în epoca medievală. Alături de acestea, legăturile culturale neîntrerupte, limba comună și cuvîntul scris, vehiculat peste granițele impuse de vicisitudinile istoriei, au păstrat vie conștiința de neam — premiză a gîndului de unire. Unirea lui Mihai Viteazul — a conchis autorul — constituie o punte de legătură între unificarea limitată de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea și anul 1918, cel al desăvîrșirii unității de stat a României.

Prezentarea de către prof. univ. dr. Dumitru Almaș a comunicării *Răsunetul european al faptelor de arme ale lui Mihai Viteazul* a însemnat o încercare reușită de a schița chipul european al voievodului român. Explicînd atenția deosebită pe care contemporanii au acordat-o domnului, semnatarul comunicării a menționat faptul că războiul antiotoman al Ligii Sfinte a înregistrat la sfîrșitul secolului al XVI-lea, după Lepanto, mari victorii tocmai datorită luptelor lui Mihai Viteazul.

În chip firesc mărturiile străine ale vremii cuprind numeroase referiri circumscrise într-un larg evantai de atitudini mergînd de la glorificarea fără rezerve plină la denigrarea încărcată de subiectivism și adversitate. În totalitatea lor știrile și comentariile externe despre Mihai Viteazul sînt cele mai bogate cu privire la un voievod român. Autorul a înmănușiat pe cele mai reprezentative dintre acestea, evocînd figura viteazului conducător al luptei antiotomane așa cum s-a reflectat și s-a impus ea în conștiința vremurilor de atunci — prin forța faptelor care au depășit cadrul local și s-au făcut auzite în toate colțurile Europei.

Ecoul acțiunilor lui Mihai Viteazul în sud-estul continentului nostru a constituit subiectul comunicării susținute de conf. univ. Eugen Stănescu, șef de secție la Institutul de studii sud-est europene, intitulată *Mihai Viteazul și lupta pentru eliberare în spațiul sud-estic european*. Remarcînd apariția în aparatul politic și militar al domnului român a unor dregători de obârșie sud-dunăreană, s-a atestat intenția acestuia de a-și rialia la efortul său antiotoman

și forțele popoarelor de la sudul Dunării oprimate de stăpânirea turcească. Desfășurarea evenimentelor militare și politice a confirmat din plin această coordonată a gândirii politice și strategice a voievodului, declanșarea luptelor Țării Românești pentru înlăturarea opresiunii otomane dovedindu-se a fi emulația binefăcătoare a răscoalelor de la sud de fluviu, bulgarii, macedonenii, srbii, albanezii ridicându-se la luptă și oferind domnului muntean, care se arătase un atât de capabil comandant, ajutorul lor. Comunicarea a amintit planurile sud-dunărene de eliberare cu sprijinul lui Mihai Viteazul și a subliniat cooperarea oștilor sale cu populația de aici în campaniile împotriva cetăților otomane de la sudul Dunării. S-a relevat rolul pe care aceste lupte pentru independență ale popoarelor din sud-estul european l-au jucat în procesul formării conștiinței lor naționale, accentuându-se că, în îndelungata geneză de la conștiința națională medievală la cea modernă, momentul Mihai Viteazul a avut o influență hotărâtoare nu numai la români, dar și la popoarele din peninsula Balcanică.

Dintre comunicările care au abordat aspectele militare ale domniei lui Mihai Viteazul, cea susținută de dr. Nicolae Stoicescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a tratat *Oastea lui Mihai Viteazul*. Pentru a înțelege la adevărată sa valoare efortul militar al țărilor române la sfârșitul secolului al XVI-lea autorul analizează organizarea și dotarea oștilor române în raport cu cea a armatelor străine și cu necesitățile militare ale vremii. S-a argumentat astfel stringența încercării lui Mihai de a-și moderniza armata, explicându-se schimbările calitative și cantitative survenite în acest domeniu prin scopurile politice ale luptei sale și prin evoluția factorilor economici și sociali de care depindea întreținerea oastei.

Comunicarea a evidențiat — alături de imposibilitatea de ordin social și tehnico-militar de a se mai folosi „oastea cea mare” — înființarea categoriei slujitorilor, ca primă măsură de reorganizare a armatei întreprinsă de voievod, introducerea pe scara largă a utilizării mercenarilor, cît și folosirea valențelor militare ale haiducilor sud-dunăreni, ca elemente specifice ale oștirii lui Mihai Viteazul. Armata astfel constituită era capabilă de lupte ofensive de durată în afara țării. S-au amintit însă și dificultățile întreținerii unei oști mari de mercenari în momentele în care subvențiile asumate de imperiali lipseau. Un capitol interesant, de mult folosit de cercetătorii de istorie militară, îl constituie cel care sintetizează știrile privind efectivele oastei lui Mihai în diverse perioade și care, analizînd critic datele oferite de materialul documentar, prezintă concluziile autorului în această problemă.

Comunicarea *Fapte de vitejie și personalitatea lui Mihai Viteazul oglindite în documente din arhive de peste hotare*, de general maior Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, a prezentat o serie de mărturii din fonduri documentare din străinătate ilustrînd modul cum epopeea românească de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea s-a reflectat în mintea contemporanilor ei. Documentele selectate reliefează vitejia oastei lui Mihai și oferă informații asupra activității diplomatice intense desfășurate de voievod, dintre ele detașîndu-se rapoartele lui Giovanni Marini Poli, Filippo Pigafetta și Eduard Barton.

Considerații asupra artei militare a lui Mihai Viteazul, comunicare susținută de general în rezervă Ion Cupșa, cercetător la Centrul de studii și cercetări de istorie militară, a sintetizat trăsăturile esențiale ale concepției militare ale voievodului. S-a evidențiat o dată mai mult caracterul realist al strategiei militare a viteazului domn, caracter uneori controversat de unii istorici, și s-a relevat contribuția pe care acesta a adus-o artei noastre ostășești prin amplele sale campanii ofensive.

Operațiunile militare din 1599 pentru Transilvania constituie un model de asemenea campanie, ilustrîndu-se printr-o armonie și coordonare tipică marilor comandanți de oști.

Pe planul apărării strategice, domnul român a utilizat cu succes, în condițiile cînd inamicul ataca din mai multe direcții, una dintre formele acestora cele mai dificile de transpus în practică, dar care asigură, condusă de geniul său militar, succesul strălucitor — manevra pe direcții interioare. Subordonată strategiei, urmărind atingerea scopurilor acesteia, tactica lui Mihai Viteazul se deosebește de cea a armatelor străine prin varietate și suplețe. O atenție deosebită s-a acordat exemplului personal al voievodului în situațiile de criză de pe cîmpul bătăliei sau la angajarea decisivă a rezervei în luptă.

Înscrîndu-se în activitatea sistematică a frontului istoric românesc de cercetare a fondurilor documentare turcești referitoare la istoria patriei noastre, conf. univ. Mihai Guboglu, de la Facultatea de istorie, a prezentat comunicarea *Izvoare noi pentru epoca lui Mihai Viteazul din arhivele orașului Istanbul*. S-au semnalat cu acest prilej manuscrise de cronici otomane inedite, care întăresc și completează știrile despre relațiile domnului cu Imperiul Otoman, aparținînd lui Hasan Beyzade, Abdul Kadir, Agiz-efendi, Șarihu Menaroglu. Pentru relațiile lui Mihai cu Ștefan Răzvan și Aron Tiranul a fost subliniată importanța celor două manuscrise în versuri ale lui Talikzade Mehmed iar pentru înfățișarea exploatarea economică a țărilor române s-au pus în valoare informațiile cuprinse în manuscrisele

noi ale lui Mehmed Ali. Autorul a expus pe scurt valoarea documentară a colecției de „Condicii ale afacerilor importante”. Ca revelatorii pentru imaginea otomană asupra faptelor lui Mihai Viteazul au fost indicate o serie de rapoarte vizirale adresate sultanilor în diverse probleme politice și militare create de acțiunile hotărâte ale voievodului român.

Profilul fizic și moral al înfăptuitorului unirii de la 1600 a fost schițat de dr. Ștefan Olteanu, director adjunct al Muzeului de istorie al R.S. României, în comunicarea *Mihai Viteazul în viziunea contemporanilor și în conștiința posterității*. Trezind în revistă aprecierile contemporanilor despre domnul românilor, s-a relevat că gama variată a acestora se explică prin interesele politice iar de multe ori și prin cele personale care i-au animat pe cei care s-au exprimat asupra operei politice, sociale și militare a voievodului. Personalitatea sa marcantă și-a croit drum neșters și în conștiința posterității românești și străine, aflându-se la loc de cinste în mari enciclopedii și sinteze de istorie universală.

Comunicarea prezentată de Constantin Rezachevici, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga”, referitoare la *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul („Pohta ce-am puhtit”)* privind stăpânirea țărilor române și semnificația ei reală, reliefează pe baze științifice sensul, locul și contextul în care a fost făcută cea mai importantă însemnare personală a lui Mihai Viteazul. Pusă în circulație în 1902 de N. Iorga, ruptă de actul pe care se află, corect transliterată, dar însoțită de textul figurativ copiat cu mîna altfel decît în original, așa cum a fost reprodușă și în publicațiile ulterioare, însemnarea lui Mihai: „Și hotaru Ardealului // Pohta ce-am puhtit // Moldova, Țara Rumânească” a cunoscut o largă popularitate. Reprodușă de obicei fantezist (într-un singur rînd, ca un document semnat de Mihai etc.), dar întotdeauna în absența actului pe care a fost făcută și care de fapt nici n-a fost cunoscut, însemnarea a fost interpretată artificial. Autorul comunicării identifică importantul act pe care a fost scris (versiunea oficială a cererilor lui Mihai privind recunoașterea de către împărat a stăpînirii țărilor române în vara lui 1600), al cărui original se află în Arhiva de război din Viena, arătînd că însemnarea de pe verso are un caracter personal, menit să-i amintească domnului conținutul actului redactat în limba maghiară. El relevă argumentat — prezentînd și fotocopia originalului — că avem de a face de fapt cu două însemnări, care se referă la puncte din document. Cea dintîi („Și hotaru Ardealului”) privește revendicarea de către Mihai pentru Transilvania a cinci comitate din „Partium” locuite în majoritate de români, ocupate abuziv de imperiali în 1599. Cea de a doua („Pohta ce-am puhtit // Moldova, Țara Rumânească”) se referă la cererea hotărîtă a lui Mihai de a-i fi recunoscută de către Rudolf al II-lea stăpînirea Moldovei și a Țării Românești. Această interpretare care se degajă din corelarea însemnării cu textul actului pe care a fost redactată, autorul o susține prezentînd și alte documente în același sens, elaborate de Mihai în prima jumătate a anului 1600.

Întregind viziunea asupra unirii înfăptuite de marele voievod, dr. Tudor Mateescu, arhivist principal la Arhivele statului București, a tratat *Dobrogea în planurile lui Mihai Viteazul de creare a unui stat românesc unitar*. Teritoriul românesc stăpînit de voievozii români și prezent în titulatura multora dintre ei, Dobrogea a concentrat, prin rolul său de debarasare către mare, bună parte din legăturile comerciale și politice ale țărilor române, înscriindu-se ca o entitate inseparabilă acestora. Această idee, alături de aceea că Dobrogea și-a păstrat mereu caracterul predominant românesc, a fost argumentată printr-o serie de documente amintite de semnatarul comunicării.

S-a subliniat, de asemenea, că acțiunile militare ale lui Mihai Viteazul și Aron Vodă în această regiune, cît și înrolarea multor dobrogeni în oastea celui dintîi au constituit un exemplu de solidaritate românească, o dovadă a conștiinței de neam și de țară, precum și o mărturie a înțelesului că independența și unitatea țărilor române n-ar fi fost niciodată deplină fără alăturarea acestei provincii.

Comunicarea dr. Ludovic Demény, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga”, *Secuții și Mihai Viteazul*, a evidențiat colaborarea populației secuiești din Transilvania cu voievodul român ca unul din momentele de seamă ale luptei comune de veacuri a poporului român și a naționalităților conlocuitoare pentru independență națională și progres social. Prezentarea autorului s-a concentrat asupra actelor prin care Mihai a recunoscut secuilor vechile libertăți, analizîndu-le în contextul social-economic al epocii. S-a reliefat astfel diferența sensibilă dintre actele din noiembrie 1599 care restabileau integral secuilor drepturile dinainte, răpite de nobilime, și cel din martie 1600. Acesta din urmă — s-a precizat în comunicare — este rezultatul presiunilor nobilimii maghiare asupra lui Mihai Viteazul, a necesității sale de numerar pentru plata mercenarilor. Din aceste motive actul din martie 1600 este net defavorabil comunităților libere secuiești. Pusă în slujba idealurilor de independență, conlucrarea secuilor cu realizatorul celei dintîi uniri constituie o pagină luminoasă a istoriei românilor și a naționalităților conlocuitoare.

Aceluiași cadru i se integrează și comunicarea dr. Adolf Armbruster, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga”, *Sașii și Mihai Viteazul*. Autorul s-a ocupat de lămurirea pozițiilor istoriografiei săsești față de Mihai Viteazul, clasificînd-o în două mari curente diametral opuse în problema aprecierilor față de persoana și faptele voievodului, după poziția comunităților săsești în raporturile lor cu imperialii. S-au precizat în această lumină trăsăturile specifice ale mărturiilor provenind din Țara Birsei și ale celor din Sibiu. În ansamblul ei — a susținut autorul — cronicista săsească contemporană, analizată cu discernămint, constituie însă un izvor de primă mînă pentru studierea domniei lui Mihai în Transilvania. Aprecieri sintetice de valoare au fost emise și asupra istoriografiei săsești posterioare, autorul oprindu-se îndeosebi asupra acelor reprezentanți ai ei care au corectat, în spiritul obiectivității și adevărului istoric, vederile contemporanilor.

Comunicarea *Mihai Viteazul în viziunea generației făuritorilor României moderne* a fost susținută de dr. Dan Berindei, șef de departament la Institutul de istorie „N. Iorga”, care a urmărit modul cum figura și faptele voievodului au slujit luptei pentru afirmarea conștiinței naționale și pentru împlinirea dezideratelor politice românești în secolul XVIII și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. După evocarea personalității domnului cu multă mîndrie patriotică de către corifeii Școlii Ardelene, în condițiile de neobosită activitate politică, diplomatică, științifică și literară în vederea creării statului național unitar, Mihai Viteazul a devenit important și esențial subiect de referință politică, slujind lupta pentru independență și unire. Autorul a subliniat, prin relevarea importanței scrierilor lui Dionisie Fotino, Damaschin Bojincă, Aaron Florian, că acestea au însemnat pași înainte ai istoriografiei românești în înțelegerea actelor și semnificațiilor domniei lui Mihai pentru cursul istoriei noastre. De asemenea Johan Christian von Engel a contribuit în mare măsură la formarea viziunii moderne asupra lui Mihai Viteazul. O etapă superioară a atitudinii față de amintirea voievodului o constituie cea a lui Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu care au folosit în efervescența revoluționară a mijlocului veacului XIX, exemplul lui Mihai Viteazul în lupta pentru cucerirea independenței naționale și pentru unirea țărilor române într-un singur stat național. Pe cîmpia de la Blaj și cea de la Filaret faptele domnului român au fost invocate ca argumente și precedente istorice ale unirii și ale rezistenței în fața opresorilor străini.

Urmînd firul conducător al tradițiilor de libertate și dreptate socială prezente de-a lungul istoriei patriei în ființa poporului român, Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a prezentat în comunicarea sa *Ideea de unitate, independență și suveranitate în programele mișcării muncitorești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*. Accentuîndu-se că muncitorii au simțit în chip direct apăsarea asupra irii de clasă ca și pe aceea a stăpînirii străine, s-a menționat că aceștia înțelegeau înlăturarea celei din urmă în strînsă legătură cu schimbări sociale radicale. Prin prisma acestei interdependențe firești dintre libertatea națională și cea socială a fost expus rolul din ce în ce mai însemnat al mișcării muncitorești în ansamblul luptei pentru obținerea și apărarea independenței naționale, precum și pentru desăvîrșirea unității de stat a României. În desfășurarea acestei activități, în primele rînduri s-au aflat socialiștii români care, adaptînd învățătura socialismului științific la realitățile țării noastre printr-un proces de clarificare ideologică continuă, au ajuns la poziții juste în problemele politice și sociale care frămîntau societatea românească la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Iar primele două decenii ale veacului următor au constituit — s-a subliniat în comunicare — perioada de maturizare a mișcării noastre muncitorești, de însușire a leninismului, culminînd în mod firesc și necesar cu apariția Partidului Comunist Român.

Valorificarea superioară de către Partidul Comunist, pe baza concepției materialist dialectice despre lume și viață, a tradițiilor glorioase de luptă ale poporului român pentru independență și unitate națională a făcut obiectul comunicării *Ideile unității, independenței și suveranității patriei reflectate în Programul P.C.R.*, susținută de conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, de la Facultatea de istorie. Sintetizînd existența bimilenară a poporului român, Programul evidențiază rolul maselor populare în lupta pentru o viață mai bună, pentru apărarea integrității patriei. Ideile înlăturării exploatării sociale și a asupra irii străine, a creării, prin unirea într-un singur stat a tuturor românilor, a cadrului unitar adecvat dezvoltării libere nestingherite a întregului popor — a subliniat autorul — sînt relevate cu pregnanță în Programul P.C.R. și argumentate prin faptele istoriei noastre supuse analizei pătrunzătoare în spirit marxist-leninist. De aceea Programul partidului constituie un prețios instrument ideologic și metodic în munca de cercetare a trecutului patriei, iar rezultatele acestei activități vor trebui puse în slujba evidențierii a tot ce a creat mai valoros și mai original spiritul și fapta românească de-a lungul istoriei noastre.

În cuvîntul de închidere prof. univ. Ștefan Ștefănescu a apreciat nivelul ridicat al sesiunii, cît și interesul științific cu care aceasta a fost audiată.

Gelu Apostol

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA ALBA IULIA CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 375 DE ANI DE LA PRIMA UNIRE POLITICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ȘI A 2000 DE ANI DE EXISTENȚĂ ATESTATĂ DOCUMENTAR A MUNICIPIULUI ALBA IULIA

În ziua de 23 mai 1975 la Alba Iulia au avut loc lucrările sesiunii științifice omagiale prilejuită de împlinirea a 375 de ani de la cea dintîi unire politică a celor trei țări române sub Mihai Viteazul și a 2000 de ani de existență atestată documentar a municipiului Alba Iulia, organizată de Academia de științe sociale și politice, Academia R.S.R., Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și Comitetul județean Alba al P.C.R.

După cuvîntul de deschidere al lucrărilor sesiunii, rostit de George Homoștean, prim secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R., au fost prezentate următoarele referate științifice: *Două milenii de viață neîntreruptă Apulum-Alba Iulia* de acad. Ștefan Pascu, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca; *Lupta dusă de Mihai Viteazul împotriva dominației otomane și pentru unirea celor trei țări române* de prof. univ. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R.S.R., director al Institutului de studii sud-est europene; *Desăvârșirea unității naționale — eveniment de însemnătate istorică în evoluția societății noastre* de prof. univ. Aron Petric, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, decanul Facultății de istorie a Universității București; *Unitatea și libertatea poporului nostru în programele mișcării socialiste din România la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX* de dr. Damian Hurezeanu, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, profesor la Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Partidul Comunist Român continuatorul celor mai bune tradiții de luptă pentru suveranitatea, unitatea și independența poporului român* de dr. Gheorghe Zaharia, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice; *Ideile unității, independenței și suveranității patriei reflectată în Programul Partidului Comunist Român* de dr. Gheorghe Ioniță, conferențiar la Universitatea București, activist la C.C. al P.C.R.; *Principiile politicii externe ale României Socialiste* de Vasile Gliga, adjunct al ministrului afacerilor externe.

În continuare lucrările sesiunii s-au desfășurat pe patru secții. În secția I au fost prezentate comunicările: *Apulum 2000* de dr. Ion Horațiu Crișan, șef de secție la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca; *Apulum în comerțul greco-roman și începuturile așezării* de dr. Ion Glodariu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca; *Alba-Iulia, cele mai vechi urme de locuire* de Ioan Al. Aldea, muzeograf principal la Muzeul de istorie din Alba-Iulia; *Apulum — Apulum, evoluția celor două așezări cu caracter urban* de Alexandru Popa, șef de secție la Muzeul de istorie Alba Iulia și Ion Berciu; *Continuitatea vieții materiale și spirituale pe teritoriul patriei noastre în sec. I—X* de dr. Dan Teodoru, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Iași și dr. Gheorghe Bichir, cercetător principal la Institutul de arheologie, București; *Noi dovezi de continuitate la Alba Iulia, sec. II—X* de Radu Heitel, Direcția patrimoniului cultural național; *Formarea poporului și limbii române pe întreg teritoriul vechii Dacii* de dr. Petre Diaconu, cercetător principal la Institutul de arheologie București; *Constituirea statelor feudale românești și legăturile economice, politice, culturale și militare premergătoare epocii lui Mihai Viteazul* de dr. Nicolae Constantinescu, Institutul de arheologie, București.

În secția a II-a au putut fi audiate următoarele comunicări: *Lupta maselor populare sub conducerea unor iluștri voievozi și comandanți de oști pentru păstrarea ființei naționale, pentru unitate și nealtnare* de dr. Sergiu Columbeanu, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Concepția militară a lui Mihai Viteazul în realizarea unirii* de col. Victor Atanasiu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Unirea Țărilor Române în cadrul relațiilor internaționale ale vremii* de Eugen Stănescu, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, șef de secție la Institutul de Studii sud-est europene; *Unirea Moldovei cu Țara Românească și Transilvania (mai 1600)* de dr. Nicolae Grigoraș,

Institutul de istorie și arheologie. „A. D. Xenopol” din Iași; *Dobrogea în planurile lui Mihai Viteazul de creare a unui stat unitar românesc* de Tudor Mateescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului; *Contribuții la cunoașterea actelor emise de Mihai Viteazul la Alba Iulia* de Liviu Palihevi, Arhivele Statului jud. Alba; *Regiunea Aradului din timpul domniei lui Mihai Viteazul în Transilvania* de Eugen Glück, Arad; *Mihai Viteazul și secuti de Ludovic Demény*, șef de sector, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Publicațiile, contemporane despre luptele lui Mihai Viteazul cu turcii* de prof. dr. doc. Carol Göllner, directorul Centrului de științe sociale, Sibiu; *Mihai Viteazul în conștiința posterității* de Ștefan Olteanu, director adjunct la Muzeul de istorie al R.S.R.; *Noi știri despre Mihai Viteazul în arhivele italiene și de la Vatican* de Dumitru Zaharia, directorul Arhivelor Statului jud. Bacău;

În secția a III-a au fost prezentate comunicările: *Ideea unității țărilor române în operele cronicarilor* de dr. Alexandru Dușu, redactor șef adjunct la Revista de Studii sud-est europene; *Unitatea de neam a românilor în gândirea social-politică a reprezentanților Școlii Ardelenne* de Conf. dr. Pompiliu Teodor, Universitatea din Cluj-Napoca; *Ținutul Alba Iulia, o răscrucă etno-culturală tradițională între cele trei țări românești* de dr. Nicolae Dunăre, Institutul de istoria Artei, București; *Tipărituri bălgadene în colecțiile speciale ale Bibliotecii Academiei Cluj-Napoca* de Iacob Mârza, Biblioteca Bathyanem Alba Iulia; *Circulația cărții vechi românești în sec. XVIII din zona Albei de Doina Lupan și Lucia Hațegan*, Muzeul de istorie Alba Iulia; *Cetățile medievale de la Alba Iulia de Gheorghe Anghel*, directorul Muzeului de istorie din Alba Iulia; *Alba Iulia în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea* de Aurel Băruță, Arhivele Statului jud. Alba; *Revoluțiile de la 1821 și 1848, momente importante în dezvoltarea luptei pentru unitate și independență națională* de Liviu Ștefănescu, Muzeul de istorie al R.S. România; *Alba Iulia în revoluția din 1848-1849* de Ioan Pleșa, directorul Arhivelor Statului jud. Alba; *Simbolul Daciei în sigiliile lui Mihai Viteazul* de V. Dogaru, Direcția Generală a Arhivelor Statului;

În ultima secțiune au fost susținute următoarele comunicări: *Proclamarea în 9 mai 1877 a Independenței de stat a României, rezultat al eforturilor întregului popor român, moment important spre desăvârșirea unității naționale* de dr. Nichita Adăniloae, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Alba Iulia pe coordonatele luptei pentru emancipare națională pentru desăvârșirea unității naționale în a doua jumătate a sec. XIX* de Nicolae Josan, Muzeul de istorie Alba Iulia; *Aspect ale luptei maselor românești pentru drepturi naționale pe meleagurile Albei în perioada 1900-1918* de Ion I. Șerban, Muzeul de istorie Alba Iulia; *Rotul maselor populare în procesul desăvârșirii unității de stat a românilor* de dr. Augustin Deac, cercetător principal, Institutul de Studii istorice și social-politice; *1 decembrie 1918, moment final al luptei maselor populare pentru desăvârșirea unității naționale* de Alexandru Porțeanu, cercetător principal, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Unirea din 1918 și uniformizarea instituțiilor de stat* de Gheorghe Iancu, Institutul de istorie și arheologie, din Cluj-Napoca; *Lupta clasei muncitoare și a partidului său pentru apărarea independenței și integrității țării în anii 1934-1940* de dr. Florea Dragne, șef de sector, Institutul de Studii istorice și social-politice; *Marile aniversări consacrate formării unității statului român* de Elisabeta Ioniță, Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România; *P.C.R. în fruntea luptei pentru realizarea unității forșelor naționale antihitleriste în vederea eliberării țării de sub dominația fascistă (1940-1944)* de dr. Mihai Fătu, cercetător principal, Institutul de studii istorice și social-politice; *Insurecția din august 1944 moment important pentru cucerirea independenței depline a statului nostru* de Traian Udrea, cercetător principal, Institutul de istorie „N. Iorga”; *România și principiile noi ordinii economice și politice* de Maria Skvorțov, Academia „Ștefan Gheorghiu”; *România socialistă factor activ în promovarea unor noi relații între state, bazate pe respectarea independenței, suveranității și neamestecului în treburile interne* de Mircea Nicolaescu, prof. la Academia „Ștefan Gheorghiu”.

Cuvântul de încheiere al lucrărilor sesiunii a fost rostit în ședința plenară de prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice.

DIN ACTIVITATEA COMISIEI MIXTE A ISTORICILOR DIN ROMÂNIA ȘI U.R.S.S.

Înființată la începutul anului 1973, în cadrul reuniunii de la București, desfășurată în ziua de 6 februarie, comisia mixtă a istoricilor din România și U.R.S.S. a stabilit un plan de activitate viitoare și formele în care urma să se dezvolte colaborarea istoricilor din cele două țări în cadrul comisiei.

Hotărârile reuniunii de atunci au fost adoptate în prezența delegațiilor celor două părți, întrunite în următoarea componență: *partea română*: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele secției de istorie a Academiei de Științe Sociale și Politice, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, președintele părții române în Comisia mixtă; prof. univ. dr. docent Ștefan Pascu rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj; prof. univ. dr. Aron Petric, decanul Facultății de istorie a Universității București; conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță de la Facultatea de istorie a Universității București, Secretarul părții române în Comisia mixtă; *partea sovietică*: acad. I. I. Minț, președintele Comisiei pentru studierea problemei complexe a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, președintele părții sovietice în Comisia mixtă; dr. docent V. N. Vinogradov cercetător principal la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S.; dr. L. E. Semenova, cercetător științific la Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe a U.R.S.S., secretara părții sovietice în Comisia mixtă.

Prima reuniune științifică a Comisiei a avut loc la București în zilele de 1—7 decembrie 1973 și a dezbătut tema: „România în preajma și în timpul celui de al doilea război mondial. Împrejurările istorice în care au avut loc insurecția națională antifascistă din august 1944”¹.

În continuarea întâlnirilor dintre istoricii din cele două țări, în cadrul comisiei, în zilele de 16—18 decembrie 1974, a avut loc la Moscova dezbateră de temei „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară din România”.

De această dată, istoricii din România au prezentat următoarele referate: „Rolul partidului politic al clasei muncitoare din România în organizarea mișcării de solidaritate cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie” (Aron Petric); „Receptarea ideilor Revoluției din Octombrie de către mișcarea muncitorească din România (1917—1921)” (Damian Hurezeanu); „Formele de solidaritate cu Marea Revoluție Socialistă din Octombrie promovate de mișcarea muncitorească revoluționară din România” (Iulian Clrțnă, Ion Chiper); „Activitatea de propagandă desfășurată în România în sprijinul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie” (Nicolae Copoiu); „Anii avântului revoluționar din România (1918—1921). Transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român” (Titu Georgescu); „Partidul Comunist — inițiatorul, organizatorul și dinamizatorul mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România” (Gh. I. Ioniță).

Istoricii sovietici au prezentat în cadrul întâlnirii următoarele referate: „Marea Revoluție Socialistă — legități și particularități” (acad. I. I. Minț); „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și criza partidelor politice burgheze din România” (V. N. Vinogradov); „Lenin, Cominternul și crearea P.C.R. (1920—1921)” (E. I. Spivacovschi); „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și presa română progresistă din anii 20—30” (G. S. Korobcinski); „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și mișcarea revoluționară din armata română în anii 1917—1918” (E. N. Istrati); „Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie din Rusia asupra luptei ideologice din mișcarea socialistă românească în ajunul creării P.C.R.” (B. S. Popov); „Partidul Tărănesc și lupta ideologico-politică din România după Revoluția din Octombrie” (T. A. Pokivailova).

Și de această dată întâlnirea istoricilor din cele două țări a fost fructuoasă, schimburi de idei facilitând o mai bună cunoaștere, dezbateră de real interes pentru istoriografia din România și U.R.S.S. Aceasta a fost concluzia pe care am subliniat-o la sfârșitul reuniunii de la Moscova copreședinții comisiei mixte a istoricilor din România și U.R.S.S. — Ștefan Ștefănescu și I. I. Minț; aceasta este concluzia pe care am desprins-o noi toți cei care am participat la această reuniune științifică.

În prezent ne pregătim pentru o nouă întâlnire cu istoricii sovietici în cadrul comisiei mixte. Conform protocolului încheiat la ultima noastră reuniune, de această dată vom dezbate tema: „Mișcarea revoluționară din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Revoluția din 1905 din Rusia”.

Ca și colaborările existente între istoricii din România și din alte țări în cadrul unor comisii mixte, colaborări ce s-au multiplicat în ultimii ani, activitatea Comisiei mixte a istoricilor din România și U.R.S.S. este încă o dovadă a caracterului fructuos al legăturilor existente pe plan științific între academiile din cele două țări, iar pe plan mai general — încă o dovadă a bunelor relații dintre popoarele și țările noastre.

Gh. I. Ioniță

¹ Vezi „Revista de istorie” an 27, (1974), Nr. 1, p. 132—133.

C R O N I C A

În ziua de 21 aprilie 1975 la Suceava s-au desfășurat lucrările unei sesiuni științifice dedicate celei de-a 30-a aniversări a victoriei asupra fascismului și împlinirii a 98 de ani de la cucerirea independenței de stat a României. Sesiunea a fost organizată de secția de propagandă a Comitetului județean Suceava al P.C.R., Institutul Pedagogic Suceava, Consiliul județean al Sindicatelor, Casa Corpului didactic și Societatea de științe istorice — filiala Suceava.

După cuvîntul de deschidere rostit de Miu Dobrescu, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean Suceava al P.C.R. în continuare au fost prezentate comunicările: *Participarea României la războiul antihitlerist* de general maior dr. Constantin Olteanu, membru supleant al C.C. al P.C.R.; *Ștefan cel Mare — comandant de oști și luptător pentru independență* de general maior dr. Eugen Bantea, director al Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *P.C.R. — conducătorul și mobilizatorul întregului popor în războiul antihitlerist* de prof. univ. dr. Vasile Gh. Ionescu, rectorul Institutului pedagogic Suceava; *Efortul poporului român și armatei sale în războiul din 1877—1878 pentru cucerirea independenței de stat a României* de colonel Vasile Alexandrescu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Aspecte ale situației economice a României în anii premergători celui de-al II-lea război mondial* de lector univ. Dumitru Bodnariuc, inspectoratul școlar județean Suceava; *P.C.R. — organizatorul și conducătorul rezistenței antifasciste, factor primordial în pregătirea insurecției din august 1944* de colonel Petre Ilie, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Contribuția U.T.C. la sprijinirea războiului antihitlerist de conf. univ. dr. Ștefan Lache, Academia „Ștefan Gheorghiu”*; *Acțiunile detașamentului de grăniceri români în zona Mălini-Valea Seacă* de colonel Gheorghe Romanescu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Contribuția maselor din județul Suceava la sprijinirea războiului antihitlerist* de dr. Petru Rușșindilar, director adjunct al Cabinetului județean de partid și prof. Sevastița Irimescu, Arhivele statului Suceava; *Semnificația și consecințele internaționale ale victoriei popoarelor asupra fascismului* de asistent univ. Elvira Dobrescu, Institutul pedagogic Suceava; *Ecoul internațional al insurecției al participării României la obținerea victoriei asupra fascismului* de lt. major Mihai Ionescu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

În zilele de 8 și 9 mai 1975 la Sibiu s-a desfășurat simpozionul „Istoricii sibiieni cinstesc independența și libertatea României (1877, 1945)” organizat de Facultatea de filologie și istorie din Sibiu. Cu acest prilej au fost prezentate comunicările: *Ideea independenței naționale — constantă a gândirii politice românești din veacul al XIX-lea* de Teodor Pavel; *54 de ani de la crearea P.C.R. Partidul — continuatorul celor mai înaintate tradiții de luptă pentru independența națională* de Alexandru Hudițeanu; *Contribuția României la înfrîngerea Germaniei hitleriste* de Paul Abrudan; *Tret decenii de la victoria popoarelor asupra fascismului* de Cornel Lungu; *Date noi privind lupta antifascistă a maselor populare din județul Sibiu 1939—1944* de Vasile Ciobanu; *Originea și periodizarea culturii Petrești în lumina datelor oferite de clasificarea stilistică a ceramicii pictate de Iuliu Paul*; *Izvoare demografice în arhivele sibiene de Haralambie Chircă*; *Relația dialectică dintre democrație și conștiința socialistă* de Constantin Țăran — Moroșan; *Noi descoperiri arheologice la Caput Stenarum* de Nicolae Lupu; *Originea și funcția socială a greavilor sași* de Thomas Năgler; *Mărturiile arhivistice sibiene despre Mihai Viteazul* de Nicolae Nistor; *Problema mișcărilor naționale românești în dezbaterile cabinetelor politice din Viena și Berlin la sfârșitul secolului al XIX-lea* de Teodor Pavel; *Societatea socialistă multilateral dezvoltată — etapa afirmării depline și definitive a avantajelor și superiorității socialismului* de Ioan Cosmescu; *Inscripții tegulare din Ulpia Traiana Sarmizegetuza* de Nicolae Branga; *Ateliere sibiene de mobilier artistic din secolul al XVI-lea* de Ana Maria Haldner; *Avram Iancu în calendarele românești sibiene* de Mihai Racovițan; *Secțiunea istorică a „Astrei” și rolul ei în cercetarea istoriei poporului român* de Vasile Cimpeanu; *Noi contribuții despre activitatea lui Visarion Roman* de Mircea Stoia.

În ziua de 29 mai 1975 la București a avut loc Sesiunea științifică consacrată comemorării lui Constantin Dobrogeanu-Gherea cu prilejul împlinirii a 120 de ani de la naștere. Sesiunea a fost organizată de Academia de științe sociale și politice a R.S.R., Academia

„Ștefan Gheorghiu” și Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Cuvîntul de deschidere al lucrărilor sesiunii a fost rostit de prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, membru corespondent al Academiei R.S.R., președintele Academiei de științe sociale și politice. În continuare au fost prezentate comunicările: *Analiza genezei și structurii României moderne întreprinsă de C. Dobrogeanu-Gherea* de dr. Damian Hurezeanu, prof. Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Problema unității și independenței naționale în opera lui C. Dobrogeanu-Gherea* de conf. Ion Ardeleanu, director adjunct la Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România; *Constantin Dobrogeanu-Gherea figură proeminentă a mișcării muncitorești internaționale* de dr. Augustin Deac, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice; *Constantin Dobrogeanu-Gherea în conștiința criticii românești* de George Munteanu, cercetător principal la Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”; *Contribuția lui C. Dobrogeanu-Gherea la răspîndirea filozofiei marxiste în România* de dr. Radu Pantazi, director adjunct la Institutul de filozofie.

În ziua de 9 iunie 1975 sub egida Academiei de științe sociale și politice, Consiliului național al femeilor și a Ministerului Educației și Învățămîntului la București a avut loc o sesiune științifică dedicată evenimentelor revoluționare din iunie 1848 și împlinirii a 100 de ani de la moartea eroinei pașoptiste Ana Ipătescu.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu președintele Academiei de științe sociale și politice, după care în cadrul sesiunii au fost prezentate referatele: *Rolul femeii în lupta poporului român pentru libertate și independență națională pentru construirea socialismului din țara noastră* de Zoe Dumitrescu Bușulenga, vice președinte al Academiei de științe sociale și politice; *Lupta maselor populare în revoluția română de la 1848* de prof. univ. dr. Dumitru Almaș, Facultatea de istorie a Universității București; *Ana Ipătescu, figură reprezentativă a maselor în revoluția română de la 1848* de Venera Teodorescu, cercetător principal, Institutul de istorie „N. Iorga”; *Rolul poporului înarmat în revoluția română de la 1848* de colonel dr. Ilie Ceaușescu și lt. colonel Constantin Căzănișteanu, Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară. *Literatura, însușeșitoarea a ideii de libertate, unitate și independență în revoluția română de la 1848* de prof. dr. doc. Dimitrie Păcuraru, decanul Facultății de filologie a Universității București.

În ziua de 8 mai 1975, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie a Universității din București, a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Beroe I. Necropola din veacurile II—VII e.n. de la Piatra-Frecăței*, elaborată de Aurelian Petre.

Lucrarea cuprinde 3 capitole: Cap. I — *Descrierea mormintelor din secolele II—VII e.n.* (1. Morminte de incinerare din sec. II—III e.n.; 2. Morminte de inhumare din sec. II—III e.n.; Morminte de inhumare din sec. IV—VII e.n.); Cap. II — *Considerații generale* (1. Evoluția topografică a necropolei de la Beroe; 2. Riturile de înmormîntare: a) incinerare, b) inhumare); Cap. III — *Concluzii istorice*. În afară de capitolele menționate, teza mai cuprinde: introducere, note, anexă, două liste de localități, indice alfabetic al autorilor citați, 18 tabele statistice, lista figurilor, lista periodicelor consultate și un volum conținînd 151 planșe.

Comisia de doctorat a fost formată din: prof. univ. dr. Aron Petric, președinte; acad prof. univ. dr. doc. Emil Condurachi, conducător științific; prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor; prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dimbovița; dr. doc. Ion Barnea.

Comisia de doctorat a hotărît în unanimitate să acorde lui Aurelian Petre titlul științific de doctor în istorie.

În ziua de 8 mai 1975 în fața Comisiei de doctorat a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României (1892—1910)* elaborată de Aurelia Bunea Mișca.

Lucrarea cuprinde 6 capitole: Cap. I, *România din statul independent și cel din Transilvania formează o singură națiune*; Cap. II, *Solidarizarea membrilor parlamentului României, cu lupta pentru drepturi și libertăți democratice a românilor subjugăți din Transilvania*; Cap. III,

Parlamentul României în sprijinul învățământului și culturii românilor din Transilvania; Cap. IV, Atitudinea Parlamentului României față de românii transilvăneni trecuți în vechea țară; Cap. V, Relațiile economice dintre România și Austro-Ungaria în dezbaterile parlamentului României (1892—1910); Cap. VI, Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România.

În afară de capitolele menționate teza mai cuprinde : un Cuvînt înainte, un Cuvînt de încheiere și o Bibliografie selectivă.

Comisia de doctorat a fost formată din : acad. Ștefan Pascu — președinte ; prof. dr. docent Mihail Dan — conducător științific ; prof. dr. Bujor Surdu, prof. dr. Iosif Kovacs, prof. dr. Gheorghe Platon — membri.

Comisia de doctorat a hotărît în unanimitate să acorde lui *Aurelia Bunea Mișca* titlul științific de *doctor în istorie*.

ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea Balcanică*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, 394 p. (Biblioteca Istorică XXXVI).

Istoria Înțelegerii balcanice a mai fost abordată în istoriografia românească¹, dar volumul Elizei Campus consacrat acestui subiect are marele merit de a prezenta, într-un cadru larg, în contextul evenimentelor europene, geneza și activitatea acestei organizații politice antirevizioniste, aducând o serie de completări și interpretări originale în câteva probleme.

Bazata pe o documentație foarte bogată, rod al unor cercetări migăloase și de durată, atât în arhivele românești, cât și unele arhive din Italia și R.D.G., monografia încearcă, „...de a scoate în evidență meritoria contribuție a unor state mici și mijlocii care au depus o îndelungată, o laborioasă activitate pentru a salvagarda securitatea, pentru a salvagarda pacea mai ales într-o epocă când naziștii substituiau forței dreptului forța pumnului” (p. XVII).

Pornind de la existența unor trainice legături, generate de poziția lor geografică, între România, Iugoslavia, Grecia și Turcia, care se vor grupa în Antanta balcanică, autoarea urmărește evoluția acestor legături cât și evenimentele care au dus la colaborarea tot mai strânsă între statele menționate în anii 1919-1940.

Reconstituind istoria politică a Înțelegerii balcanice, autoarea evidențiază, în cadrul celor trei părți ale lucrării, procesul complex și relativ de durată al genezei alianței, al înfăptuirii sale, al activității desfășurate în slujba securității colective și de menținere a statu-quo-ului teritorial cât și fenomenul destrămării organizației.

Partea I, intitulată semnificativ : „Preludii” (p. 3-54) analizează geneza Antantei balcanice ce a corespuns, din punct de vedere cronologic, perioadei 1919-1930.

Ideea cooperării balcanice, subliniază Eliza Campus, a reaparut, în condiții și forme

¹ Ne referim la C. Popișteanu, *România și Antanta balcanică. Momente și semnificații de istorie diplomatică*, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1971, 356 p.

diferite, atât în timpul primului război mondial, cât și în primii doi ani ce au urmat semnării tratatelor de pace. Odată cu realizarea Micii Înțelegeri, în anii 1920-1921, s-a pus și problema colaborării și chiar a încheierii unei alianțe balcanice. La baza acestei orientări a stat dorința micilor state din sud-estul Europei de a nu fi dirijate de marile puteri, fiind evident faptul că unite ele își puteau impune mai ușor punctul de vedere (p. 5-10).

Desigur că realizarea unei alianțe regionale necesita întrunirea unor condiții prielnice și în primul rând a unei conjuncturi internaționale favorabile. Această ultimă premisă a fost oferită de încheierea tratatelor de la Locarno.

Arătând că în ajunul semnării documentelor mai sus menționate relațiile dintre statele din zonă nu au avansat în direcția găsirii unei soluții pentru securitatea Balcanilor, autoarea subliniază semnificația tratatelor de la Locarno. Acestea, după cum opinează cercetătoarea, au deschis etapa politicii de concesiuni față de Germania, fapt care a avut consecințe negative asupra securității statelor mici și mijlocii din Europa centrală și Balcani (p. 23 sq.).

În această ambianță, în anul 1925 ministrul de externe al Greciei a făcut o propunere privind arbitrajul obligatoriu urmat de un tratat de neagresiune pentru toate statele balcanice, iar ideea, reluată de Marea Britanică, a dus la sugestia organizării unui Locarno balcanic menit a servi la menținerea statu-quo-ului teritorial. În anul următor Turcia a propus un pact cu caracter exclusiv balcanic îndreptat împotriva tendințelor de dominare ale marilor puteri (p. 25-36).

Astfel a evoluat ideea Locarno-ului balcanic, chestiune puțin studiată în istoriografia internațională și asupra căreia lucrarea Elizei Campus aruncă o lumină nouă. S-a ajuns, în acest mod, la formula lansată de Turcia : „Balcanii ai balcanicilor”. Tot Turcia a sugerat, în 1929, crearea unui Locarno prin aderarea statelor balcanice la pactul de la Moscova referitor la aplicarea clauzelor pactului Briand-Kellogg (p. 43-48),

În perioada 1925—1929, se subliniază în lucrare, a avut loc o activitate continuă a statelor balcanice pentru soluționarea securității zonei dar, interesele contradictorii ale unor mari puteri, ca și neînțelegerile dintre țările din Balcani, au împiedicat pentru moment realizarea unei alințe (p. 51).

Un pas important în direcția înfăptuirii Înțelegerii balcanice (partea a II-a, p. 55—238), s-a realizat prin conferințele balcanice, formă organizatorică clădită pe tradiționalele legături dintre popoarele peninsulei. În cei patru ani (1930—1934) în care au avut loc conferințele balcanice, s-au elaborat o multitudine de planuri de securitate ceea ce a atestat din nou profunzimea intereselor ce puteau sta la baza unor instrumente comune de securitate menite, în primul rând, a salva pacea (p. 55—83).

Eliza Campus este de părere că aceste conferințe balcanice, care au avut un caracter neoficial, au fost sprijinite și de guverne în scopul efectuării unui sondaj reciproc de opinii, cât și pentru crearea unui curent larg în opinia publică, favorabil creării unui instrument de securitate în Balcani (p. 82).

Dar ascensiunea lui Hitler la putere, modificarea conjuncturii internaționale și trecerea problemei securității pe primul plan al preocupărilor politice ale statelor au impus guvernelor statelor balcanice, ca și altor state de altfel, să-și reinnoiască și să întărească unele dintre mijloacele politico-diplomatice de apărare, să înlăture pe cele învechite și să adopte altele noi. În acest context, conferințele balcanice nu mai puteau corespunde necesităților reale și imediate de menținere a securității, nu mai ofereau interes pentru cercurile politice (p. 143—144).

Conferințele balcanice, ca o expresie a necesităților unui moment istoric dat, au dat la iveală „...forța morală și intelectuală a popoarelor care, prin nesecatul izvor al energiei lor creatoare, găseau mereu noi și noi mijloace de a-și păstra nealterată ființa națională, contribuind astfel, în mod decisiv, la păstrarea suveranității și independenței statelor lor” (p. 144).

Meritul istoric al conferințelor a fost de a crea premisele favorabile pentru realizarea unui pact balcanic. Într-adevăr, la 9 februarie 1934 la Atena a fost semnat documentul de constituire al Înțelegerii balcanice. Analizând pe larg conținutul pactului și a anexelor, Eliza Campus evidențiază caracterul defensiv al alianței, faptul că nu constituia un instrument politic de conjunctură, ci era opera unor state balcanice care își apărau interesele proprii (p. 125 sq.).

Mai mult chiar, dat fiind momentul semnării și modul în care știrea a fost primită la Berlin și Roma, autoarea accentuează

caracterul antifascist al noului instrument de securitate.

Date fiind necesitățile, de ordin politic dar și economic, acestea din urmă generate de marea criză declanșată în 1929, care au dus la semnarea pactului balcanic, activitatea Înțelegerii balcanice a avut, de-a lungul existenței sale, două obiective strns legate între ele: apărarea securității colective și menținerea statu-quo-ului.

În perioada 1935—1938 Antanta balcanică a acționat cu consecvență pentru întărirea securității colective, calea cea mai sigură pentru apărarea intereselor lor naționale, pentru salvagardarea păcii. Analizând această activitate (p. 153—238) în contextul evenimentelor europene, autoarea monografiei pune în evidență caracterul antirevizionist al alianței. Aceasta a luat poziție față de orice violare a tratatelor, față de agresiunea Italiei fasciste împotriva Etiopiei, față de ocuparea zonei renane demilitarizate de către cel de-al Treilea Reich etc. (p. 173—183).

În scopul întăririi Societății Națiunilor, al cărei prestigiu era diminuat de poziția marilor puteri, Înțelegerea balcanică a depus eforturi serioase pentru apărarea și consolidarea organismului de la Geneva. Cu toate acestea, problema a rămas nesoluționată și s-a conturat criza care avea să discrediteze Societatea Națiunilor și s-o transforme într-o tribună cu caracter oratoric (p. 198—203).

De asemenea, dată fiind situația externă încordată, s-au făcut progrese în direcția încheierii convențiilor militare defensive între statele balcanice. Astfel, la 6 noiembrie 1936 s-a semnat convenția militară în trei (România, Iugoslavia și Turcia) iar la 10 noiembrie 1936 convenția militară în patru (p. 203—206)².

În același timp, acțiunile guvernului iugoslav sub conducerea lui Stojadinović și în special semnarea pactului italo-iugoslav (25 martie 1937) zguduie Înțelegerea balcanică. În ciuda acestei crize coeziunea organizației se menține într-un moment în care era absolut necesară unitatea pentru a se putea face față evenimentelor internaționale.

Începând cu anul 1938 tensiunea pe continent s-a agravat într-o asemenea măsură încât la ordinea zilei a ajuns problema menținerii statu-quo-ului teritorial, în ciuda atmosferei de război. În partea a III-a a volumului, Eliza Campus analizează activitatea Înțelegerii balcanice în perioada

² Vezi și Mihai Ionescu, *Încheierea alianței militare balcanice tripartite (1936)*, în „Revista de istorie”, tom. 27 (1974), nr. 12, p. 1687—1705.

1938—1940 și procesul de destrămare al alianței (p. 239—367).

Anschluss-ul a avut efecte negative nu numai asupra Europei centrale, ci și asupra sud-estului continentului dar, în același timp, prin acuitatea cu care a readus în centrul atenției problema securității, a creat condițiile necesare pentru soluționarea unei chestiuni foarte importante, aceea a relațiilor dintre alianța balcanică și Bulgaria.

Autoarea volumului consideră că întreaga activitate a Înțelegerii balcanice vedește că această organizație politică a încercat mereu să-și apropie Bulgaria. Această orientare s-a materializat în semnarea, la 31 iulie 1938, a acordului de la Salonic care a atestat politica de pace a alianței și a avut un ecou puternic „... deoarece acest act diplomatic s-a produs într-un moment de mare încordare internațională, într-un moment când securitatea importantei regiuni — Europa centrală — era grav primejduită, într-un moment când organizația antirevizionistă Mica Înțelegere suporta presiunile și loviturile externe cunoscute, care aveau să ducă în curând la dispariția ei de pe arena internațională” (p. 252).

După acordurile de la München, care au evidențiat necesitatea obiectivă de întărire a alianței, Înțelegerea balcanică și-a orientat toate eforturile spre apărarea securității peninsulei. Soluția adoptată, în primăvara și vara anului 1939, a fost politica de neangajare față de cele două blocuri care, în mod evident, se pregăteau de război, cu toate că statele balcanice erau pentru apărarea granițelor naționale, în fața agresiunii hitleriste (p. 239—278).

În această fază de criză acută, în cadrul Înțelegerii balcanice s-au manifestat o serie de neînțelegeri, legate mai ales de metodele ce trebuiau utilizate pentru apărarea securității peninsulei. Astfel, România încerca a se alătura acțiunii anglo-franceze de construire a unui baraj antinazist, dar evita a se angaja deschis alături de acestea; Turcia, departe de expansiunea germană, a semnat în mai-iunie 1939 o serie de acorduri cu Parisul și Londra; Iugoslavia s-a opus semnării de către Turcia a acordurilor încheiate de puterile occidentale, pe motiv că dăunează alianței balcanice, dar în fapt pentru că se temea să provoace Berlinul (p. 295—310).

Declanșarea celui de-al doilea război mondial a determinat o schimbare a metodelor utilizate de Antanta balcanică pentru apărarea securității regionale. În acest sens, guvernul român a lansat ideea creării unui bloc al neutrilor în Balcani și Europa centrală, ceea ce necesita un punct de vedere comun al statelor din Înțelegerea balcanică asupra neutralității, demersuri pentru a

primi avizul favorabil al marilor puteri beligerante, precum și negocieri cu Ungaria, Bulgaria și Italia pentru a participa la această grupare (p. 319 sq.).

La sfârșitul anului 1939 era clar că proiectul creării blocului neutrilor nu se putea realiza în special datorită poziției Italiei fasciste care, dându-și seama că nu va putea face din grupare un instrument al dominației sale asupra Balcanilor, se alătură Germaniei naziste pregătindu-se pentru agresiune.

Pornind de la această constatare, a opta sesiune a Înțelegerii balcanice, din februarie 1940, a decis a continua politica de conciliere cu toate statele balcanice și dunărene și a intensifica schimburile comerciale între țările alianței quadripartite (p. 349—357).

Succesele militare ale Reichului, din primăvara și vara anului 1940, au stabilit un nou raport de forțe pe continent, au creat climatul care a permis Berlinului să exercite presiuni serioase asupra statelor din centrul și sud-estul Europei, și în primul rând asupra României. Ca urmare, încercările celor patru state din Antanta balcanică de a-și salva integritatea teritorială au fost dejucate de evoluția ulterioară a evenimentelor.

Guvernul iugoslav a adoptat calea concesiilor în fața Reichului nazist iar la 28 mai guvernul dictaturii regale din România a decis să renunțe la neutralitate și să se apropie de Berlin (p. 360 sq.). Aceste evenimente au dus la modificarea radicală a situației Înțelegerii balcanice.

În sfârșit, instaurarea dictaturii militarofasciste la noi în țară a accelerat procesul de destrămare al alianței balcanice. La 28 septembrie 1940 ministrul de externe Sturza a declarat că orice angajament a căzut de la sine, iar la 13 octombrie 1940 Ion Antonescu anunța denunțarea de către România a pactului Înțelegerii balcanice (p. 365).

Slăbită de retragerea României, alianța balcanică nu a mai putut să se opună agresiunii naziste. Incapacitatea acestui organism politico-diplomatic de a-și dovedi eficacitatea în momentele de criză se datorește, afirmă Eliza Campus, absenței unei baze materiale eficiente, absolut necesară pentru aplicarea politicii-antirevizioniste pe care a promovat-o alianța. De asemenea, tratatele militare dintre cele patru state balcanice nu au corespuns necesităților. Politica antirevizionistă nu a fost bazată pe o politică militară adecvată, fapt care a avut consecințe grave în anii 1939—1940 când mijloacele de apărare au ajuns pe primul plan (p. 366).

În lucrare se subliniază, de asemenea, poziția de clasă a membrilor guvernelor, care a împiedicat a se face apel la toate forțele politice democratice și antifasciste interne în scopul creării unei largi baze sociale pentru

politica externă pe care au promovat-o.

Toate acestea, ca și situația internațională, deosebit de gravă, stau în parte, în concepția cercetătoarei, la baza incapacității Înțelegerii balcanice de a-și duce până la capăt misiunea de a rezista agresiunii (p. 367).

„Totuși — subliniază Eliza Campus — eșecul din anul 1940 al Înțelegerii balcanice, este departe de a avea semnificația unui eșec al ideilor, al principiilor, sub obediența cărora a stat alianța celor patru state” (p. 367).

Concluzia finală a monografiei este că Înțelegerea balcanică a constituit, prin activitatea pe care a depus-o, un exemplu viu al rolului și contribuției, deloc minore, avute de statele mici și mijlocii care au format-o, în lupta pentru apărarea securității și păcii, a dovedit că neînțelegerile dintre state pot trece pe planul doi atunci când salvarea independenței impunea solidaritatea acestora, a evidențiat vechile tradiții de prietenie

și de luptă comună a popoarelor din sud-estul Europei (p. XXIV).

Volumul în discuție se remarcă prin documentarea largă, ținută științifică ridicată, prin optica nouă prin care sînt privite o serie de fenomene istorice ca Locarno-ul balcanic sau blocul neutrilor. De asemenea, reține atenția viziunea originală asupra instituției conferințelor balcanice sau a cauzelor insuccesului final al alianței.

Elaborată pe baza materialismului dialectic și istoric, accentuînd activitatea diplomatică a României, încadrînd organic acțiunile organizației regionale în contextul relațiilor diplomatice europene, monografia Elizei Campus reprezintă punctul de vedere românesc asupra istoriei politice a Înțelegerii balcanice, constituînd, priu toate acestea, o contribuție științifică de prestigiu nu numai în istoriografia națională, ci și în cea universală.

Nicolae Dascălu

IOAN GLODARIU, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, Edit. Dacia, 1974, 395 p. + 50 pl. + 16, hărți 7 grafice, 4 tabele

Importanța problemă istorică a legăturilor social-politice și economice între Dacia și lumea elenistică-romană înainte de subjugarea geto-dacilor de armatele Romei imperiale și constituirea provinciei carpațo-danubiene (a. 106 e.n.) a format obiect de cercetare și studiu intens mai ales în ultimele decenii, după ce au fost explorate sistematic și temeinic (în unele puncte integral, în altele parțial, urmînd a se continua) marile așezări-cetăți dacice din sud-vestul Transilvaniei (jud. Hunedoara, Alba, Sibiu), din est (Covasna, Harghita etc.), din nordul Olteniei și Munteniei, din Ilfov și Ialomița, din vestul Moldovei. La acestea se adăugau numeroasele săpături și explorări, descoperiri și achiziții de produse, obiecte și monete din aproape tot teritoriul României de azi, — descoperiri de o bogăție și varietate, de o valoare documentară și semnificație social-istorică excepționale, atît pentru dezvoltarea societății și culturii Daciei libere (pre-romane), cît și pentru procesul pîntrării culturii elenistice și romane ca un preliudiu necesar și nemijlocit, azi se poate spune chiar indispensabil, al integrării teritoriului geto-dacic în romanitatea imperiului.

Rezultatele cercetărilor și achizițiilor de mari dimensiuni, cu implicații istorice deosebite, în cadrul etapei actuale — de altfel provizoriu, urmînd a fi amplificat în chip necesar prin munca viitorimii — au fost

cuprinse anul trecut, după numeroase anchete personale, săpături, studii comparative aprofundate și valoroase publicații parțiale, în monografia arheologic numismatică și istorică a cercetătorului clujean Ioan Glodariu¹, care este o realizare remarcabilă a istoriografiei românești privind perioada geto-dacică. Punctul de plecare îl constituie con-

Cuprins: Cuvînt înainte (p. 5), Partea I (p. 7-179), cap. I Preliminarii, scurt istoric al cercetărilor, situația politică și legături comerciale în sec. II î.e.n. — I e.n., începuturile comerțului grecilor cu dacogeții (p. 7-26); II Comerțul cu produse elenistice și romane în Dacia (vinuri, ulei; produse ceramice; torentică în bronz; produse de argint; vase și obiecte de sticlă; alte produse; monete grecești și romane, p. 27-104); III Produse dacice destinate schimbului (p. 105-109); IV Drumuri și stațiuni comerciale (p. 110-125); V Negustori (p. 126-132); VI Urmările legăturilor Daciei cu lumea elenistică și romană. Influențe ale civilizației greco-romane asupra civilizației daco-getice (p. 133-170); VII Încheiere (p. 171-179); Partea II Catalogul descoperirilor (p. 180-300); Rezumat german (p. 301-325); Abrevieri (p. 326-331); Planșe (p. 332-386); Indice general (p. 387-392).

statarca justă că „relațiile economico-comerciale, culturale, dar mai ales politico-militare între lumea clasică greco-romană și populațiile barbare limitrofe ei (importante cu deosebire datorită împrumuturilor și influențelor reciproce profitabile în primul rând popoarelor cu dezvoltare inferioară statelor grecești, elenistice și Romei republicane ori imperiale) au constituit obiectul preocupărilor istoriografice moderne. Pentru Dacia și poporul său, vecinătatea cu lumea greco-romană și influențele exercitate de aceasta din urmă sînt dintre cele mai importante. Schimbul de valori materiale și spirituale între civilizația daco-getă și civilizația greco-romană s-a concretizat în numeroase împrumuturi de ordin tehnic și cultural, contribuind la accelerarea ritmului dezvoltării economico-sociale și politice a populației din Carpați și de lângă Dunărea de jos” (p. 7). Este linia unei concepții istorice avansate, fundamentată pe o documentare amplă selectată critic și stratificată judicios, penetrată de o doctrină riguroasă, prin care autorul a realizat o lucrare monografică impunătoare, înglobînd întregul material arheologic și numismatic descoperit în teritoriile geto-dace (România) care constituie dovezi puternice și elovente ale relațiilor multiple dintre Dacia liberă și lumea greco-romană. Elaborarea unei asemenea opere științifice de valoare istorică pentru Dacia antică a fost începută printr-o amplă documentare bibliografică (începînd cu Vasile Pârvan, C. Daicovicu, D. Tudor și sfîrșind cu autorul însuși) completată cu o informare directă în colecții și muzee, prin periegeze în toate județele și orașele țării ale caror muzee adăpostesc cantități mari de materiale arheologice (unele încă necunoscute, nesludite ori incorect grupate sau datate), pe care I. Glodariu le-a supus unui examen migălos de amănunt și de ansamblu, unui „traj” riguros, cu criterii severe și o magistrală stăpînire a datelor tehnice-meșteșugărești, a structurii și aspectelor tipice, a cronologiei generale a pieselor. Totul apare grupat într-o suită de capitole prin o comparativitate tehnică și justă interpretare istorică, întîind corect relațiile strînse, interdependența absolută dintre materiale arheologice și formele sociale, structurile societății respective, dezvoltarea ei pe plan local și în cadrul mai larg sud-est-european.

Simpla observare a cuprinsului (a capitolelor; cf. nota 1) arată vastitatea cîmpului de cercetare și abundența materialului documentar arheologic și numismatic, deci complexitatea problemelor și sarcinilor cercetării, a grupării sistematice și a valorificării critice pentru interpretarea social-istorică eficientă și concretă. Redactată într-un stil plăcut, facilitînd lectura și consultarea materialelor arheologice (în general aride și difi-

cile, prin însăși natura lor), cartea este prezentată în haină grafică agreabilă, ilustrată corespunzător în limitele posibilităților și a necesității practice; are totuși unele deficiențe grafice, nu prea grave (e adevărat), care numai rareori pot să denatureze claritatea, precizia textului². De remarcă însă un neajuns în ce privește economia și gruparea aceleiași material documentar în două părți (poate din motive pur tehnice, poligrafice), care este în detrimentul unității lucrării; căci practic mai simplu și ușor este să afli cataloagele (partea II, cu localitățile, materialele, bibliografia etc.) chiar în interiorul capitolelor cu table respective din partea I; fracționarea în două părți nu era necesară, ea complică efortul cititorului și munca cercetătorului de specialitate.

De însemnătate deosebită pentru înțelegerea caracterului reciproc al schimburilor comerciale este cap. III (p. 105–109) înfățișînd produse geto-dacice destinate consumatorilor sud-dunăreni: vite, piei, blănuri, lînă, miere, ceară, sclavi, sare, — adică mai mult mărfuri de consum și „perisabile”, a căror prezență mai greu poate fi identificată arheologic (materialul epigrafic sau literar fiind

² „Errata — corrigenda” par a fi integral de natură tehnică, „obiectivă”, independente de voința și competența, atenția și puterea de muncă a autorului. Majoritatea lor (rezultînd din modificări în paginație) pot fi rectificate pe loc de cititor; de menționat totuși cîteva lipsuri în mica listă de „îndreptări” (p. 395): p. 13 și 329 „Vorgeschichtsforschung”; „Getica, București, 1928” este 1926; p. 39, 90 „sfîrșitul erei vechi”, dar o „eră veche” nu e de admis, nu se știe cînd va fi început; 68 „posibilități ce pot fi luate” e hendiadă; 163 „Sistemi e tehnica din construzione” trebuie numai *di* în italiană; 169 „M. Licinius Crasus” latinește e Crasus; 185 „H. V. Gaertringen” și „H. v. Gaertringen” a doua formă e corectă; „V. Pârvan” este V. Pârvan; 197 „I. B. Beest” și „I. B. Zecst” a doua formă e corectă; 202 „Tulcești” e scris corect Tulucești în tabelul 1; 204 nume grecești cu două accente (din care numai al doilea e necesar); 219 „Bédchaza” se scrie Bedchaza; „Nistrița” e Bistrița; 263 „Giurgiu, jud. Teleorman” e jud. Ilfov; 268 „jud. Oradea” e jud. Bihor; 286 „Szégedin” este ung. Szeged, rom. Seghedin; 287 „jud. Marghita” e Harghita; 305 „der rhodischen Kaufleute” de eliminat literele es; 317 „bis ist Einzelne” corect: bis ins —; „Buletinul Societății Numismatice Române” e Române; „G. Gostar, Cetății” = „N. Gostar, Cetății...” al doilea praenomen de autor e real: N.

total deficient), ori majoritatea din ele au dispărut integral sau fără urme materiale și scrise. Strîns legate de transportul și distribuirea produselor importate erau drumurile și stațiunile comerciale, — capitol în care autorul face deopotrivă dovada unei excelente cunoașteri a terenului și a liniilor naturale de comunicație din zona balcano-dinarică și carpto-danubiană, a mijloacelor de circulație terestră și fluvială-maritimă, a vehiculelor și oamenilor pentru care există și câteva informații scrise (în autorii antici și epigrafe) just utilizate și puse la contribuție în monografie. Capitolul final (VI) prezintă „influențe ale civilizației greco-romane asupra civilizației daco-gete” analizînd semnificația răspîndirii amforelor în teritoriul Daciei preromane și fenomenul important, profund semnificativ pentru puterea înfluririi greco-romane și a spiritului de „colaborare” între părți: numărul mare de produse imitate după cele de import, descoperite în Dacia, care au fost prezentate selectiv (mai ales cele din domeniul ceramicii), din cauza cantităților impozante, aproape le-am numi „industriale”.

Concluziile principale arheologice și social-istorice ale studiului analitic al materialelor descoperite în Dacia preromană se pot rezuma la cinci constatări mai de seamă:

1. Sporirea continuă a volumului și variației schimburilor comerciale cu lumea greco-romană pe măsura înaintării penetrației romane spre linia Dunării și trecerea fluviului în primii ani ai veacului II;

2. Întreg teritoriul Daciei libere participă (cu anumite nuanțe ale intensității, după distanțe și zone) direct sau indirect la schimburile de mărfuri cu zonele din dreapta Dunării Inferioare;

3. Schimburile comerciale suferă o înceată, dar apoi intensă și netă modificare a direcției: dinspre est către vest, începînd din sec. I î.e.n., spre Italia mai ales, — fenomen explicabil prin penetrația puternică romană la est de Adriatică și de zona dinarică, în interiorul și în estul Peninsulei Balcanice, adică dinspre teritoriile illyre și epirotice-macedonene spre cele traco-moesice și geto-dace;

4. Prin studiu comparativ al cantităților de descoperiri, Dacia preromană depășea în unele domenii ale schimburilor ca volum alte teritorii dinafara granițelor (limesul) imperiului roman;

5. Consecințele schimburilor comerciale au fost resimțite pe planul Daciei întregi: a) influența greacă și romană se constată pe toată întinderea acestei țări; b) largă difuzare a imitațiilor după produse greco-romane, multe dintre ele fiind integrate în cultura materială geto-dacică, deci difuzarea imita-

țiilor unor inițiați; c) receptivitatea culturii materiale autohtone a geto-dacilor față de influențele greco-romane și capacitatea mereu sporită de a-și asimila și a prelucra în continuare produsele în tehnica superioară greco-romană.

În numeroase pagini de interpretare social-istorică a materialelor arheologice-numismatice, autorul monografiei face dovada unei juste orientări teoretice, a unei robuste concepții materialiste, intuind plastic și concret fenomenul social-economic oglindit în abundența și varietatea impresionantă a descoperirilor, a răspîndirii lor pe un spațiu vast, a interdependenței diverselor loturi și categorii de materiale. „Nu întîmplător modificările din domeniul relațiilor de schimb se constată începînd cu epoca (sec. II î.e.n.) cînd în ținuturile carpto-dunărene apare plugul cu brăzdar și cuțit de fier, se înmulțesc cuptoarele de redus minereu de fier, se dezvoltă metalurgia fierului, se înmulțesc așezările, fapte care în ultimă instanță demonstrează un avînt deosebit al forțelor de producție, sporirea cantumului produselor destinate schimbului, chiar un *spor demografic* substanțial în Dacia, deci dezvoltarea ascendentă a producției materiale în economia geto-dacă. Avîntul deosebit al forțelor de producție au determinat apariția și au constituit baza trainică a consolidării statului dac; așa se explică și sporirea progresivă a penetrației economice, inclusiv a influențelor greco-romane în sec. II î.e.n. — I e.n. plină la realizările ieșite din comun reprezentate de arhitectura dacică și de folosirea alfabetului grec și latin” (p. 175), adică a scrierii greco-romane în limbă greacă și latină. „Înstăplniți asupra celei mai mari părți a Daciei după războaiele lui Traianus, romanii nu ajungeau în locuri necunoscute. Oștile împăratului cuceritor al Daciei fuseseră precedate cu aproape două veacuri înainte de produsele, de negustorii, oamenii de afaceri și specialiștii ce aduseseră în lumea geto-dacilor primele elemente ale civilizației pe care o reprezentau. Civilizația daco-getă, cu realizările ei originale și cu elementele greco-romane primite și asimilate anterior cuceririi Daciei va sta la baza culturii daco-romane, constituind fondul local pe care se altoiește romanitatea din veacurile următoare” (p. 179).

Nu pot decât să fie „contrasemnate” și subliniate cu tărie aceste concluzii ale autorului, a cărui viziune istorică justă și clară a lucrurilor și a dezvoltării societății dacogetice în veacurile I—II e.n. va determina desigur o reconsiderare a concepției majorității istoricilor mai vechi sau noi asupra fenomenului de penetrație militar-politică romană la stînga Dunării de jos în primii ani ai veacului II e.n., a dezvoltării provin-

ciei carpatice, a genezei și evoluției romanismului ei. Materialul arheologic și numismatic adunat și grupat cu hârnice migăloasă, interpretat cu componență verificată de I. Glodariu, integrat în ansamblul documentării literar-istorice și epigrafice (necesar a fi supusă unui nou examen critic, unui efort hermeneutic mai competent și exigent), arată cu limpezimea evidenței o realitate semnificativă (abia întrezărită de istoricii mai vechi): Dacia preromană nu era deloc — înainte de a. 101 e.n., când se deschide marea ofensivă traianee — o „terra incognita” pentru romani, pentru cultura materială și spirituală mediteraneană, căci aici se răspîndiseră larg produsele, uneltele, mărfuri, monete etc., ca și oamenii (negustori, militari, meșteri, ingineri constructori ș.a.) romani, mai ales în veacul I e. n.; chiar și limba latină cu scrierea în litere latine (resp. grecești), înainte de a fi încercat să pătrundă peste Dunăre coloanele armatelor romane și de începerea marelui încleștări finale ce a durat patru ani între armatele Romei și puterea militară a geto-dacilor din arcul carpatic, ca și înainte de a se răspîndi elementele populare geto-dace individual sau în grupe mai mici prin lumea romană a imperiului. De altă parte însă nici teritoriile romane (în primul rând provinciile sud-est europene și Italia) nu erau cunoscute pentru dacii din Carpați (ca și pentru traco-moeso-geții sud-dunăreni), contactele lor cu aceeași lume romană fiind vechi și continue; după vreo două veacuri de relații și schimburi intense, geto-dacii se poate spune că au manifestat chiar un fel de „receptivitate” nu numai firească, dar — ca o rezultată a unui proces social-istoric de două ori secular — și necesară față de cultura greco-romană și de limba latină, ce nu erau pentru ei la începutul veacului II e.n. niște noutăți și elemente „de surpriză”. Este aceasta o premisă firească, obligatorie de natură economică și

social-culturală — și evident eminamente populară — a procesului de înglobare militar-politică-administrativă și social-culturală a țării geto-dacilor în imperiu. Principala consecință a integrării Daciei în împărăția Romei a fost procesul material și cultural (mai ales lingvistic: schimbarea limbii autohtone geto-dace prin cea latină-romană) care se numește romanizare și care în perioada prefeudală a dăinuit, atât în zona carpato-dunăreană, cît și în cea balcano-dinarică, aproape exclusiv sub forme mai mult agrare-rustice, pe fondul social-etic traco-dacic sau illyric.

Importanța problemă istorică a cuceririi, anexării și integrării Daciei carpatice în romanitatea largă a imperiului primește câteva noi elemente și criterii de valoare esențială prin excelența monografie arheologică asupra „relațiilor comerciale cu lumea elenistică și romană” prezentată pe scurt mai sus, ce constituie punctul de plecare firesc și necesar, o parte din temelia pe care se va construi (sau reconstrui) cu o documentare exhaustivă și cu criterii noi monografia istorică de mari dimensiuni: *Dacia Romana*, cu organizarea și toate structurile ei militar-politice, administrative, economice și social-culturale. Acestea nu pot fi înțelese decît parțial și unilateral (deci parțial greșit) dacă se pleacă numai din a. 101 și 106 e. n., cu construirea grandiosului pod de piatră pe Dunăre la Dobreta-Turnu Severin, a castrelor, drumurilor și orașelor romane în fosta țară a lui Decebalus. Romanitatea acestei țări nu poate fi înțeleasă just și integral decît luînd în considerare tot ce este greco-roman în perioada „preromană” de aproape două veacuri a țării, cu niște realități social-economice care se leagă direct fiind continuate nemijlocit de acțiunea subjugării și anexării Daciei carpato-danubiene la imperiu în anii 101 și 106.

I.I. Russu

ROMUL MUNTEANU, *Cultura europeană în epoca luminilor*, București, Edit. Univers, 1974, 514 p.

Cu cîteva ani în urmă autorul a publicat o interesantă monografie privind *Literatura europeană în epoca luminilor* (1971), unde cum era și firesc ponderea cea mai mare o deținea creația literară, cu alte cuvinte acolo era prezentată în mod critic la nivel universitar, dezvoltarea literaturilor diferitelor popoare europene accidentale subliniindu-se contribuția acestora la civilizația și cultura universală din epoca studiată. Desigur că atunci, privită din punctul de vedere al omu-

lui de cultură, cartea respectivă părea să justifice prin titlul ei conținutul care reprezenta un aport meritoriu la cunoașterea în detaliu a problemei tratate. Desigur că atunci ca și astăzi autorul prin formația sa a înțeles că o astfel de temă poate fi lărgită atingînd proporții mai cuprinzătoare și că pornind de la istoria literaturii se poate ajunge și la istoria culturii în epoca luminilor. Principalul era ca după ce și-a clarificat o viziune de ansamblu asupra noțiunii de cultură să

introducă în lucrare atât cât trebuie, ce trebuie și cum trebuie pentru ca ea să răspundă prin titlu și conținut noii teme propuse.

De aceea lucrarea de față este din acest punct de vedere o „ediție integral revizuită și adăugită” după mărturisirea autorului, a celeia publicată în 1971. E drept că lucrarea de față pe care o recenzăm este mult mai voluminoasă decât cea anterioară, că în ea sînt acum abordate ceva mai mult problemele de filozofie, de estetică și de pedagogie, pe lângă cele de literatură și critică literară. Totuși lucrul cel mai important nu se spune și anume că însăși concepția tematică a autorului este alta, că de fapt această ediție „integral revizuită și adăugită” este cel puțin după titlu o nouă carte în care autorul a abordat o nouă temă, pentru că sfera noțiunii de cultură este cu mult mai largă decât a celeia de literatură. Din acest punct de vedere tema este extrem de interesantă și meritul autorului constă tocmai în acest fapt, că a depășit stadiul în care considera că numai cunoșterea literaturii îl făcea să înțeleagă deplin epoca luminilor. Faptul a fost observat de autor după apariția lucrării sale anterioare din 1971 și eforturile sale într-un timp relativ scurt au fost fructificate în lucrarea de față.

Este de la sine înțeles totuși că abordarea unei teme de dimensiunile și importanța acesteia este de obicei însoțită de o compartimentare a problemelor de bază (de exemplu în părți și capitole) care reflectă de obicei o îndelungată și aprofundată investigație din partea autorului. Așa de pildă după capitolul introductiv pe care-l considerăm a fi acela intitulat „Secolul luminilor sau epoca luminilor” ar fi urmat o primă parte care să cuprindă problemele legate de evoluția filozofiei, pedagogiei și esteticii în epoca luminilor (p. 61—203) iar a doua parte problemele legate de evoluția literaturii și criticii literare (p. 204—511). Desigur că la aceste două părți s-ar mai fi putut adăuga o a treia care să prezinte modul cum epoca luminilor s-a reflectat în artă și arhitectură ca și în știință. În fine în concluziile care ar fi trebuit totuși să existe s-ar fi putut dezvălui cititorului saltul calitativ pe care l-a făcut cultura europeană din epoca luminilor în contextul culturii universale în comparație cu cultura europeană medievală.

Istoricul ca și istoricul literar care abordează unele probleme ale culturii europene în epoca luminilor este îndreptățit să supună unei analize însăși epoca istorică respectivă. Ea poate fi făcută fie trecînd în revistă literatura de specialitate consacrată acestei probleme, fie studiînd structura și elementele componente ale acestei epoci istorice. Romul Munteanu a ales calea de mijloc, mai precis a folosit ambele procedee în paginile

capitolului introductiv. Analiza sa se referă la explicarea noțiunilor de epocă și perioadă aducînd în sprijinul opiniilor sale concluziile unor specialiști, concluzii care sînt valabile atât pentru istoria literaturii dar și pentru istoria culturii materiale. Tot atât de interesantă ni se pare și analiza făcută cadrelor cronologic privind luminismul. Adesea se vorbește despre epoca luminilor dar și de secolul luminilor și mulți sînt tentați să creadă că sînt în fața unor noțiuni similare prin conținut. În cercetările sale autorul a ajuns la concluzia că iluminismul trebuie plasat cu precădere în secolul al XVIII-lea (în Apusul Europei adăugăm noi). După cum este și firesc începutul și sfîrșitul lui diferă însă de la o țară la alta de la un popor la altul. Și dacă diferențele cronologice în apusul continentului nostru sînt mai mici în schimb, în comparație cu ele, cele din răsăritul continentului sînt mult mai mari.

Meritoriu ni se pare de asemenea că autorul a acceptat o periodizare a iluminismului, dar cu multă reținere; iluminism timpuriu, iluminism înflorit (după părerea noastră 1770—1789) și desigur mai există și iluminism dezvoltat, ajuns la apogeu. Prudența pe care o recomandăm cititorului de a utiliza acești termeni nu este justificată după părerea noastră pentru că orice fenomen istoric are în evoluție, un început, un apogeu și un sfîrșit, iar iluminismul este un fenomen istoric de suprastructură. Și dacă iluminismul din sud-estul Europei (deci și din țările române) poate fi plasat în iluminismul tîrziu, credem că una din carențele lucrării de față este tocmai că a trecut prea ușor peste o problemă care ar fi sferit valoarea ei, adică n-a fost tratată mai pe larg cultura românească din epoca luminilor. Autorul cunoaște bine această problemă și nu ar fi avut prea multe dificultăți în prezentarea ei. Nu mai insistăm asupra faptului că în lucrarea de față s-ar fi putut adopta această periodizare, ca un semn al sistematizării materialului existent.

În același capitol introductiv mai sînt însă prezentate și „unele aspecte ale civilizației și culturii în epoca luminilor” precum și „condiția intelectualilor în aceeași epocă. De fapt aici autorul expune pe larg cititorului nivelul de civilizație la care ajunseseră unele state occidentale în secolul al XVIII-lea, subliniind diferența specifică de la popor la popor. Din fericire aici apar și unele considerații relativ la țările române în special Transilvania, deși acest fapt nu justifică carența la care ne-am referit mai înainte.

Pentru tratarea acestei „geografii a luminilor” Romul Munteanu dovedește o largă informare în literatura de specialitate și un deosebit talent în metoda de cercetare folosită. Abordînd astfel probleme de demografie istorică, autorul lucrează cu elemente

cantitative (procente privind analfabetismul, cifre privind tirajul unor publicații sau de prenumerații). Nu lipsesc nici acele citate din lucrările contemporane care reflectă viața cotidiană din acea vreme. Dar, așa cum recunoște și autorul, aceste „câteva sevețe din spectrul civilizației din epoca luminilor” nu sînt de natură să reprezinte fizionomia Europei de odinioară în totalitatea sa” Dealtfel nici n-a fost în intenția sa acest lucru. Totuși el a reușit să demonstreze că „spațiul mental din epoca luminilor nu era omogen pe planul civilizației” și, adăugăm noi, și nici maturizat la scara întregului nostru continent.

Cît privește raporturile intelectualilor cu orînduirea de stat, autorul arată cum în această epocă conceptul de cetățean al lumii (Weltbürger) avea să favorizeze nu numai colaborarea dintre intelectuali și suveranii luminați dar și o opinie propice unor mari înnoiri în Europa de la țărmul Atlanticului pînă la munții Urali, bineînțeles mai ușor în țările cu regimuri democratice decît în cele cu regimuri autoritare. Dar așa cum s-a mai spus, aceste înnoiri cînd se făceau și dacă se făceau nu afectau prea mult structura fundamentală a monarhiei absolute existentă în multe state de pe continent. În schimb climatul liberal care se făcea simțit în unele țări occidentale în special, ca formă a opoziției față de regimul politic existent, avea să contribuie la crearea acelei „conștiințe europene” identificată de mulți specialiști, ca și de autor, cu „conștiința secolului” al XVIII-lea bineînțeles.

În fine, se remarcă în acest capitol introductiv, că spiritul liberal al intelectualității luminate față de orînduirea de stat a cunoscut condiții extrem de favorabile în saloanele literare, dar exemplele date de Romul Munteanu ne oferă o imagine unilaterală a fenomenului deoarece acestea erau cunoscute nu numai la Paris și în multe orașe de provincie ale Franței ci și în alte orașe europene. Aveau să existe în epoca luminismului tirziu chiar la București și Iași.

Dar în lucrarea de față nu are importanță deosebită numai capitolul introductiv, asupra căruia s-a insistat în mod intenționat ci și în restul paginilor acesteia care în linii mari păstrează structura primei ediții din 1971, cu deosebirea că de data aceasta în analiza diferitelor probleme se merge mai în adîncime, uneori justificat, alteori nu. Și iată de ce. În concepția autorului este vădită tendința de a acorda o atenție specială principalelor probleme ale gândirii filozofice din epoca luminilor în detrimentul altor științe și discipline. E drept că noua ideologie care a cuprins întregul secol al XVIII-lea exprima năzuințele forțelor sociale progre-

siste la vremea respectivă, dar întreaga activitate culturală nu s-a redus numai la filozofie și la literatură, cum apare în lucrarea ce o recenzăm; chiar și acele elemente de estetică și de pedagogie reprezintă de fapt tot forme de manifestare ideologică dominante în acea epocă. După părerea noastră mai util pentru cititor ar fi fost ca pentru reflectarea problemelor de cultură să fi fost prezentate instituțiile de cultură în primul rînd, stadiul învățămîntului (nu numai principiile pedagogice care dominau atunci), societățile culturale cu modul lor de organizare, stadiul de dezvoltare al științelor exacte și sociale; după aceea ar fi urmat literatura și critica literară pentru a se încheia cu arta și arhitectura. Astfel aceste elemente componente ale conceptului de cultură ne-ar fi dat imaginea reală a ceea ce înțelegem prin noțiunea de cultură în epoca luminilor.

Trecînd peste toate acestea totuși constatăm că pentru gîndirea filozofică în epoca luminilor Romul Munteanu a făcut un adevărat excurs mergînd prea departe cu analiza sa înct uneleori avem impresia că paginile respective fac parte dintr-un tratat de istoria filozofiei europene în secolul al XVIII-lea. De aceea nu înțelegem de ce era necesar de atîta argumentare, de atîtea noțiuni teoretice pentru a prezenta „obiectivele gîndirii filozofice” în epoca luminilor. Autorul probabil și-a dat șeama la un moment dat de această discordanță între problemele pe care trebuia să le prezinte în lucrare și între ceea ce a rezultat din analiza sa prea aprofundată pentru că tot el afirmă undeva că „nu și-a propus să realizeze o expunere diacronică asupra filozofiei în epoca luminilor”. În realitate însă a făcut-o!

Din aceleași motive sînt arătate, pas cu pas, „metamorfozele funcțiilor filozofice” și sînt urmărite formele pe care le-a luat criza metafizicii în această vreme cînd era evidentă o efervescentă a ideilor; tot așa se caută stabilirea momentului de ruptură dintre ceea ce era vechi în gîndirea filozofică de ceea ce apare nou în secolul al XVIII-lea, așa cum se reflectă în lucrările lui Voltaire, Fontenelle, Malebranche și Buffon. Drept urmare este studiată corelația dintre cunoaștere și senzație, dintre materie și spirit, dintre om și natură așa cum apare în lucrările nu numai ale unor filozofi din epoca luminilor dar și ale altor oameni de știință. Continuînd analiza aprofundată a gîndirii filozofice din epoca luminilor autorul nu ezită să facă unele aprecieri asupra originii limbajului pe baza observațiilor lui B. Grecian, G. B. Vico, J. J. Rousseau, Helvetius, Herder, etc. Conceptele acestor filozofi sînt apreciate ca nedepășind stadiul aproximațiilor însă la toți se recunoaște o trăsătură comună și

anume convingerea că omul, se formează și poate beneficia și de inteligență numai la capătul unor lungi experiențe și printr-o continuă educație.

Studiul privind stadiul la care ajunsese gândirea filozofică în epoca luminilor nu se oprește aici. Autorul continuă să se ocupe de problemele filozofiei practice și ne arată în acest sens, cu multe amănunte cum prin intermediul noii concepții despre lume și viață din secolul al XVIII-lea oamenii luminați ajunseseră la constatarea că nedreapta alcătuire a societății din acea vreme era o consecință a legislației sale anacronice și că înnoirea pe plan social nu se putea realiza decât prin adoptarea unei noi legislații care să condamne dreptul divin de care beneficiau monarhiile în conducerea statelor, și care urma să fie înlocuit cu dreptul natural. Meritoriul pentru autor este faptul că în această parte a lucrării caută să facă cunoscut și ideile unor luminiști români ca de exemplu ale lui Ion Budai Deleanu și Samuel Micu privind aceste probleme chiar dacă ei aveau să le enunțe abia la începutul secolului nostru. Analiza gândirii filozofice în epoca luminilor îl determină pe autor să abordeze și problemele „revoluției” și „păcii universale”, prima ca o soluție pentru înlăturarea „multimii de abuzuri” acumulate de secole, nefaste atât pentru masele populare cât și pentru monarhi însuși, a doua ca o soluție opusă războiului, acel „eveniment tragic, generator de catastrofe pe toate planurile vieții publice și personale” după afirmația enciclopedistului Jaucourt. În problema revoluției aflăm cum a apărut termenul ca atare, preluat din astronomie, și cum inițial a avut sensul, la vremea respectivă de schimbare pe o durată mai lungă a unei situații existente care devenise insuportabilă. Abia ulterior acelaș termen a fost interpretat drept „un simptom al unei profunde crize interne” cu implicații în toate sectoarele de activitate ale unui stat. În ceea ce privește proiectele de pace universală autorul face o analiză mai amplă numai aceluia întocmit de abatele Saint-Pierre pe care-l găsește „plin de idei generoase, ca și de soluții care își găsesc o aplicare concretă abia în epoca noastră”.

Aprecieri interesante face Romul Munteanu și asupra „Enciclopediei” franceze editată între 1751—1780 sub conducerea lui D. Diderot pe care o caracterizează drept o sinteză a filozofiei teoretice și practice „din paginile căreia se desprinde pledoaria pentru libertate, progres, egalitate și toleranță”. Și pentru a susține unele din aceste aprecieri sînt explicați cîțiva termeni înregistrați în această sinteză ca de exemplu: enciclopedie, fermieri, libertate, patrie, fanatism, etc. Cu acest prilej autorul arată și ecoul Enciclopediei în cultura românească.

În această parte a lucrării se întîlnesc elemente privind atât filozofia teoretică din epoca luminilor cât și cea practică. Pe baza lor se demonstrează cum în secolul al XVIII-lea morala laică înregistrează un triumf asupra moralei teologice, cum ideea de fericire este asociată cu aceea de libertate inclusiv cea politică, cum morala laică devine treptat „o știință umanistă care își caută propriile criterii”, cum concordanța dintre pasiune, sentimente și rațiune avea să genereze acea tensiune spirituală menită să reflecte totodată rezistența, avîntul și decepția pentru procesul de înnoire promovată de luminiști. În încheierea capitolului privind gândirea filozofică și consecințele ei practice Romul Munteanu găsește necesar să dea o explicație asupra rolului pe care l-a avut educația pentru emanciparea ființei umane în epoca luminilor și asupra locului pe care l-au ocupat ideile estetice în promovarea unui nou concept despre artă.

Cum era și de așteptat domeniul în care Romul Munteanu lasă o puternică impresie asupra capacității sale de a trece cu ușurință de la analiză la sinteză și invers pentru a ne da o imagine asupra unui aspect al culturii europene din epoca luminilor este consacrat literaturii și criticii literare. Aceste pagini, care însumează de altfel mai mult de jumătate din întreaga lucrare, fapt care constituie în același timp o disproporție între diferitele ei părți componente, sînt rodul unor îndelungate lecturi asupra cărora autorul a reflectat profund pentru a-și putea forma propriile sale păreri asupra evoluției pe care a avut-o întreaga creație literară aparținînd unei anumite epoci. În comparație cu ediția anterioară din 1971 exemplele sînt acum mai numeroase, aprecierile sînt acum mai ample, sistematizarea materialului este acum mai riguroasă. De fapt în această parte a lucrării cititorul descoperă adevărata formație intelectuală a autorului, adevăratele sale preocupări indiferent dacă în paginile anterioare a aflat la el o anumită atracție și spre alte domenii ale științelor umanistice și sociale.

În alcătuirea acestei părți din lucrare oricare cititor neavertizat ar părea nedumerit văzînd că Romul Munteanu a tratat mai întîi critica literară în epoca luminilor și după aceea a trecut la analiza sistematică a creației literare cu toate genurile sale specifice: liric, epic și dramatic. Nedumerirea nu-și mai are rostul cînd va înțelege că această parte a științei literare care-și are rădăcini adînci tocmai în epoca luminilor este parte integrantă a gândirii filozofice din această epocă. Valorificînd critic atât operele literaturii din trecut cât și acelea din secolul al XVIII-lea menirea ei era, așa cum susține și autorul, de a deschide calea istoriei literare în sensul modern al cuvîntului.

Nu vom insista asupra multiplelor probleme pe care le tratează autorul în partea privind literatura europeană în epoca luminilor. Multe din părerile sale ne sînt cunoscute din cele anterioare pe care în paginile de față nu și le-a mai schimbat structural cum poate unii s-ar fi așteptat totuși. Cit privește ordinea prezentării diferitelor genuri literare Romul Munteanu a rămas cu predilecție la roman, în sensul că începe cu romanul, pe motivul că linia ascendentă pe care a cunoscut-o proza în ierarhia valorilor literare este un fenomen caracteristic pe care ni-l oferă creația literară din secolul al XVIII-lea.

Așa dar începînd cu romanul autorul face mai întîi unele considerente preliminare care au dus atît la „configurarea conceptului de roman din secolul al XVIII-lea” cit și la „clarificarea unor criterii tipologice” după care tratează tema în sine arătînd evoluția prozei picarești de la Lesage la Smolett de unde nu lipsesc fragmentele de texte cu măiestrie comentate, dealtfel întîlnite și ulterior. Urmează apoi o frescă a romanului de moravuri care prin creația marchizului de Sade avea să devină romanul libertin. Și așa rînd pe rînd se perindă prin fața ochilor cititorului ca un film imaginea creațiilor literare din secolul al XVIII-lea cu caracter epic în care ficțiunea unei călătorii reale și imagineare avea să stea la geneza unui anumit tip de roman de moravuri, în care explorarea unor afecțiuni umane avea să pună bazele romanului sentimental, în care povestirea autobiografică a dat naștere prozei de confesiuni, etc.

Tot altfel de documentată ni se pare și partea referitoare la literatura dramatică precedată de o introducere privind evoluția teatrului în epoca luminilor. Ca și alți specialiști care au tratat la rîndul lor evoluția genului dramatic în secolul al XVIII-lea Romul Munteanu subliniază condițiile istorice care au dus la degradarea tragediei, pentru a arăta cum s-a produs triumful dramei burgheze în această epocă, facînd totuși și unele considerații asupra comediei și asupra metamorfozelor ei.

Ultimul gen literar analizat este cel liric, lăsat la urmă probabil și pentru faptul că în

această epocă acesta a cunoscut o criză a poeziei lirice. Poate că a făcut-o mai ales pentru a demonstra de ce acum are loc geneza poemului epic și cum acesta ar putea fi singura soluție pentru a se depăși acest moment critic din istoria literaturii europene.

Analiza făcută de literaturii europene în epoca luminilor se încheie cu o largă prezentare a creației literare care avea să precadă romantismul, care și face trecerea de la această epocă la cea romantică. Această perioadă de tranziție definită ca fiind un preromantism după cum se știe avea să lase o amprentă specifică în luminisimul german sub numele de Sturm und Drang, care în lucrarea de față este pe larg analizată nu numai din punct de vedere teoretic dar și practic.

După părerea noastră s-ar fi cuvenit ca lucrarea de față să fi avut unele anexe care se impun ținînd seamă de tema tratată. La prima ediție din 1971 autorul a încercat acest lucru dar nici acolo suficient. Ne referim la indicele de autori și acea bibliografie care însoțește aproape fiecare capitol. De data aceasta proporțiile lucrării făceau necesară existența în primul rînd a unui indice general, apoi a unei bibliografii generale, pe capitole fie la sfîrșitul lucrării sau intercalată în text. În fine valoarea lucrării ar fi sporit mai mult dacă s-ar fi dat în anexă o cronologie sinoptică privind istoria Europei în secolul al XVIII-lea, din punct de vedere economic, social, politic, cultural mai ales, și care ar fi permis cititorului și chiar autorului să aibe o privire de ansamblu asupra epocii luminilor.

Bineînțeles că aceste observații ca și altele trebuie făcute mai mult ca niște sugestii făcute autorului pentru o viitoare ediție (a treia!) în care tematica să fie substanțial îmbogățită și nu scad din valoarea lucrării pe care o recenzăm. Ea rămîne în istoria literaturii românești ca și a istoriei culturii europene ca o realizare meritorie menită să constituie un material informativ valoros nu numai pentru marele public, dar și pentru specialiști din domeniul istoriei literare și chiar al istoriei universale.

Constantin Șerban

FRANCISCO MORALES PADRÓN, *Historia de Hispanoamérica*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1972, 487 p. + 34 pl. și h.

Ampla lucrare pe care o prezentăm acum se alătură unor importante studii pe care cunoscutul istoric spaniol le-a consacrat istoriei Americii latine¹.

¹ Francisco Morales Padrón *Manual de Historia Universal*, Tomo V, *Historia gene-*

Pe baza unei abundente bibliografii — adusă la zi — în cele 15 capitole ale volumului autorul reușește să prezinte unele aspecte mai puțin cunoscute și încearcă să elucideze unele probleme controversate. În lucrare sînt analizate pe larg relațiile Hispanoamericiei cu cele-

alte state și colonii din restul Americii (S.U.A., Haiti, Brazilia, Canada etc.); precum și relațiile cu statele din Europa, în special cu Anglia și Franța, fără a mai pune în seamă metropola spaniolă.

Primul capitol intitulat *Înțelegerea istorică a Americii relevă importanța studiului problemei geografiei americane și subliniază rolul factorului geografic ca determinant al istoriei Lumii Noi.*

La sfârșitul secolului al XV-lea, Spania și Portugalia prin intermediul unor conchistadori îndrăzneți au cucerit imense teritorii în Lumea Nouă. Cu un minimum de organizare politică a fost administrat giganticul teritoriu al Americii spaniole.

Autorul afirmă că la obârșia emancipării politice a stat faptul că, pe cadrele civilizațiilor prehispanice, s-au suprapus cele cinci viceregate, care erau legate foarte fragil cu metropola. Datorită acestui lucru, în momentul de criză al metropolei iberice America hispanică s-a desagregat foarte ușor în șaptesprezece națiuni independente. Vorbind de perspectivele evoluției demografice autorul anticipează că în anul 2 000 populația din Hispano-america se va dubla și va întrece probabil cu mult pe cea a S.U.A. Mai sînt expuse caracteristicile celor opt zone ale populației (cu procentul pe rase, exodul rural spre orașul industrial etc.). Morales Padrón subliniază că în epoca hispanică, pe lângă mica clasă de exploatare (moșieri) și numeroasa clasă de oprimați, și-a făcut apariția un grup modern eterogen compus din oameni de comerț, profesioni libere și industriale, structură care se menține și astăzi.

Principalele probleme economice cu care a fost confruntată America de Sud în epoca stăpînirii spaniole erau lipsa de capitaluri și de industrie, monocultura, latifundiul, lipsa de mînă de lucru specializată, absența de utilaje în exploatarea agricolă, lipsa căilor de comunicație și situația mizeră a țărănimii.

Altă problemă tratată de autor se referă la *Existența Hispanoamericii* a cărei evoluție istorică a fost diferită, datorită situației aparte din fiecare țară. Hispanoamerica este total diferită de lumea afroasiatică din punct de vedere istoric, cultural și ideologic; de aceea nu poate fi considerată ca făcînd parte din Lumea a Treia. Morales Padrón respinge în același timp titulatura de America Latină,

ral de América, Madrid, Espósa-Caepe S.A., 1962, 797 p. + h. + pl.; Francisco Morales Padrón, *Historia del Descubrimiento y Conquista de América*, segunda edición, Madrid, Editora Nacional, 1971, 615 p.; prezentată de Ioan I. Neacșu, în „Studii. Revista de istorie”, tomul 26 (1973), nr. 2. p. 431—432.

deoarece aceasta înglobează câteva milioane de canadieni de origine latină și care nu sînt incluși din punct de vedere geografic teritoriului Hispanoamericii și Braziliei.

Relațiile între cele două Americi sînt tratate prin prisma diferențelor existente între diversele concepții: Doctrina Monroe, Industrialism, Doctrina dolarului etc., care reflectau interesul economic al vecinului din Nord, ce provoacă Sudului un permanent sentiment de teană.

Un spațiu larg este acordat problemelor istoriografiei acestei zone. Autorul face aici o documentată expunere despre spaniolii care s-au ocupat cu istoriile generale ale Americii, începînd cu cele scrise la sfârșitul secolului al XIX-lea și terminînd cu cele scrise în zilele noastre.

Pe această linie este relevată importanța apariției în anul 1936 a publicației intitulată „Revista de Historia de America”, organ al Institutului de geografie și istorie (Mexic).

Tot în cadrul acestui prim capitol autorul se mai oprește și asupra etapelor istoriei Hispanoamericii în care delimitează pe perioade procesul istoric pînă în zilele noastre.

Spațiul limitat nu ne permite să dezvoltăm mai mult prezentarea celorlalte capitole, din care vom încerca să scoatem în evidență — pe scurt — numai unele aspecte mai noi în lumina ultimelor cercetări făcute de autor în acest vast domeniu al istoriei Hispanoamericii.

Capitolul II tratează despre *Popoare și culturi ale Americii Prehispanice*. Noile descoperiri făcute în ultimul timp au rectificat toate datele anterioare. Azi se admite că *Paleoliticul inferior* american, fără relații cu Lumea Veche, se întinde între anii 40.000—15.000 î.e.n. Între anii 15.000 și 14.000 î.e.n. se poate vorbi de cultura *Paleoliticului superior*, care este caracterizat prin industria de tip *Sandia, Clovis, Folsom, Solutrense și Magdaleniense*. Apoi autorul analizează *Mezoliticul, Proto-Neoliticul și Neoliticul*. Epocile următoare se succed astfel: *Perioada Arhaică* (1.500—1.e.n.—100 era noastră); *Perioada Clasică* (100—700 sau 1.000 e.n.). După care trece la epoca *Renașterii locale* (1.000—1.200 e.n.). Subliniază importanța epocii *militariste* și a *marilor imperii*, cuprinsă între anii 1.200—1.500 e.n.

Un subcapitol special a fost consacrat *Marilor culturi și imperii americane* în care sînt analizate pe larg *Cultura Aztecă, Cultura Maya, Cultura Chibcha și Cultura Inca*.

Al III-lea capitol se ocupă de descoperirea și cucerirea Americii. El cuprinde subcapitole ce poartă titlurile următoare: *Găsirea Noii Lumi, Transcendența descoperirii, Nașterea Americii, Prezența mediului geografic, Geneza descoperirii și cucerirea, Impusul și metodele și se încheie cu Liniile de penetrație.*

În cel de al IV-lea capitol se analizează *Regatele și provinciile indiene*, care datorită imensității teritoriului și lipsei căilor de comunicații au ajuns la o oarecare autonomie în organizarea politico-administrativă. Acest fapt a prilejuit slăbirea controlului organelor centrale din metropolă.

Viața socială face obiectul unui dezvoltat subcapitol în care autorul subliniază că maladiile și epidemiile aduse de pe continentul european de noii cuceritori au decimat o mare parte din indienii ce locuiau pe platouri. Conchista și exploatarea au accentuat creșterea mortalității în rîndul băștinașilor în așa mod, încît a fost nevoie de infuzia de sclavi negri, în special în zonele tropicale. În ceea ce privește *viața economică* autorul face o amplă analiză agriculturii, creșterii vitelor, formării marilor domenii funciare, centrelor miniere (aur, argint), industria zahărului etc. În subcapitolul final, *Societate și economie*, se arată de autor că familia rurală și semirurală dominau societatea braziliană. Populația se amestecase foarte mult, ceea ce presupunea o societate multicoloră. Se manifesta un regionalism brazilian în lupta împotriva celor din metropola portugheză.

Nu scapă în capitolul al VI-lea atenției autorului nici fenomenul cultural. El remarcă astfel apariția în secolul al XVIII-lea în Hispano America a unei literaturi de caracter laic, a unor biblioteci mari pentru această epocă.

Aceste mutații de ordin cultural erau consecința firească a transformărilor de ordin economic și politico-administrativ. Societatea colonială dorea modificarea condițiilor economice. Comercianții și moșierii nemulțumiți își manifestau dorința pentru obținerea unei mai mari libertăți la export și import; în plus ei doreau o largă autonomie etc.

Al VII-lea capitol *Emanciparea politică* debutează cu subcapitolul consacrat revoluției din Haiti. Autorul analizează aici influența Revoluției de la 1789 în această colonie franceză și repercusiunile ei asupra coloniilor spaniole din America.

Alt important subcapitol — amplu documentat de către autor — este cel consacrat precursorilor independenței hispanoamericane. Unii dintre aceștia preconizau reforma în cadrul lealității pentru coroană și alții care renegau monarhia. Dintre cei mai însemnați precursori ai independenței semnalăm numai pe Antonio Narino — în Columbia — și pe Francisco de Miranda — în Venezuela —, afară de alții menționați de autor.

Cauzele independenței sînt împărțite de autor în: cauze interne și cauze externe. În volum se arată că ele au diferit în funcție de regiunea unde au avut loc și de particulari-

tățile specifice social-economice. După ce enumeră cauzele negative clasificate de istoriografie, autorul afirmă că „De-a lungul secolului al XVIII-lea, regimul monopolist nu a fost așa de strîns cum se afirmă, . . .” (p. 193). Totuși nu trebuie uitat că burghezia din centrele urbane mai importante (Buenos Aires, Caracas, Cartagina etc.) s-a ridicat cu hotărîre pentru libertatea comerțului. Autorul susține că „indianul nu a fost elementul care se ridică proclamînd independența” (p. 197) dar afirmația sa în această problemă este însă prea categorică. Nu trebuie să uităm că în afară de „peonii” conduși de Hidalgo și Morelos — în Mexic — sau de cei ce lucrau la minele din Peru de Sus azi (Bolivia) în majoritatea indieni au participat la independență și indienii din regiunile mai îndepărtate, care nu se aflau sub administrația spaniolă, cum au fost cei din Pampas (Argentina)², cei din Llanos de Casanare (Columbia)³, indienii Guajiros aflați în zona muntoasă din împrejurimile Valenciței (Venezuela)⁴. Acestea sînt numai cîteva exemple, care ne permit să ne exprimăm rezerva asupra punctului de vedere al autorului.

Cu subcapitolul consacrat crizelor politice spaniole și transformărilor în America se încheie capitolul consacrat emancipării politice. Aci autorul a subliniat importanța juntei create în Peru de Sus, în Chiuquisaca (1809) și din alte centre urbane ale Americii spaniole. Se subliniază că în Mexic a fost adoptată o tactică deosebită, pentru că acolo mișcarea nu a fost urbană, ci rurală, indigenă și cu caracter social (Hidalgo, Morelos).

Formarea teritorială și probleme ale organizării politice face obiectul celui de al VIII-lea capitol al lucrării. Autorul pornind de la doctrina *uti possidetis juris* de 1810 analizează emanciparea coloniilor spaniole și în mod special pe cele care au creat discordii cu vecinii. Nașterea Boliviei, care în anul 1825 a fost eliberată de către armata independentă condusă de Sucre, constituie un subcapitol distinct. Aci se subliniază importanța acestui stat tampon. Mai departe autorul relatează despre Problema Banderii Orientale: nașterea statului Uruguay, în care relevă amestecul Braziliei, care voia să alipească acest teritoriu la imperiul creat în fosta colonie portugheză. Se subliniază sprijinul acordat de Argentina pentru realizarea independenței acestui nou stat sudamerican.

² „Jerónimo Zurita”. Cuadernos de Historia (Zaragoza-España), 1963—1965, nr. 16—18, p. 266, 268—269, 273.

³ Camilo Riano, *La Campaña Libertadora de 1819*, Bogotá, 1969, p. 128, 131.

⁴ Vicente Lecuna, *Evolvar y el Arte Militar*, New York, 1955, p. 216.

Instabilitatea insulei Espanola (Haiti) — arată Manoles Padron se datorește luptelor intensive din vestul insulei — divizată la rândul ei în trei circumscripții —, precum și cea purtată cu administrația teritoriului dominican din est. Cele două zone nu puteau fi unite, deoarece ele erau diferite din punct de vedere spiritual și omenesc. De altfel zona de limbă spaniolă s-a proclamat republică independentă și în 1821 a cerut chiar unirea sa cu Marea Columbie.

Congresul din Panama (1826), reunit din inițiativa lui Bolivar „al cărui unic obiectiv ar fi solidaritatea continentului” (p. 228) nu a reușit să realizeze reunirea popoarelor frățești libere.

Capitolul se încheie cu discutarea problemei de organizare politică corespunzătoare fazei de consolidare națională (1826—1870). În cadrul acestei etape trebuie distinse pentru întreaga Hispanoamericană două momente: cel al naționalismului liberal (1830—1848) și apoi douăzeci de ani în care se manifestă principiul național (1850—1870). După care a avut loc în cadrul dezvoltării americane epoca expansiunii economice, divizate în două etape: 1) de expansiune capitalistă (1870—1890) și 2) imperialismul (1890—1918). Criza imperialismului și sfârșitul primului război mondial european sau Revoluția mexicană pun o piatră de hotar etapei actuale.

Autorul mai prezintă primele constituții hispanoamericane, proiectele monarhice, fenomenul federalisto-centralist în diferite republici etc.

O problemă importantă care a stat în atenția istoricului spaniol în capitolul al IX-lea a fost cea a etapelor istorice și intențiilor de uniune. El a încercat să stabilească perioadele vieții politico-economico-sociale centroamericane după cum urmează: 1) perioada de revoluții, caracterizată printr-o economie înapoiată și simplă, comerț rahitic, drumuri proaste și emigrație puțină. Domină instabilitatea politică și dificultăți de tot felul 2) La jumătatea secolului al XIX-lea sosesc capitaluri străine, se fondează bănci și se inițiază exploatarea miniere în tovarășia dezvoltării agricole. Urmează, cu toate acestea, furtuna politică, intervențiile străine. 3) De la sfârșitul secolului al XIX-lea plină la războiul mondial din 1914, s-a stabilitat viața politică, intră capitalul european (englez), se asigură condițiile financiare, crește exportul. Apar companiile comerciale și favorizarea întreprinderilor culturilor de cafea și banane. Nașterea statului Panama. Faza ultimă care se extinde din 1914 plină în zilele noastre. Se remarcă o cooperare colectivă majoră. Se continuă acceptarea împrumuturilor în vederea îmbunătățirii condițiilor economico-sociale ale populației. Înăuntrul acestei faze, în masa

muncitoare și țărănească apare factorul social în luptele politice începând de la Revoluția mexicană ce este sporită de la 1929, data crizei economice care îstoarnă altelea regimuri. Urmează influența nordamericană în toate aspectele, tradusă de asemenea prin ocupații militare. Ingerințele străine și prezența „autocrațiilor” s-a datorat dezagregării politice și debilității centroamericane.

În cadrul aceleiași capitol sînt analizate și alte probleme pe care le menționăm: *rafiuni ale despărțirii statelor din America Centrală; monocultura și companiile; intervenționismul și canalul*, care a prilejuit amestecul Statelor Unite în anul 1903 și crearea Republicii Panama, smulgînd acest teritoriu strategic din cadrul Republicii Columbia. Nordamericani au intervenit de nenumărate ori în America Centrală pentru a-și proteja interesele Problema lui *United Fruit Company* începută în Guatemala a constituit prilejul pentru S.U.A. ca să se amestece în treburile interne ale acestui stat între anii 1947—1958.

Un spațiu larg este de asemeni acordat problemelor micilor state din Antile și relațiilor lor cu țările din apropiere. Nu ne vom opri asupra acestui aspect intru cît el ar necesita o tratare specială.

Într-un alt subcapitol se face o analiză istorică detaliată a principalelor insule după cum urmează: A) *Republica Dominicană*; b) *Haiti*; C) *Porto Rico*; D) *Cuba*. Relațiile dintre aceasta din urmă și Statele Unite relevă penetrația economică a S.U.A. în fosta colonie spaniolă și diferitele intervenții în viața internă a Cubei. Mari puteri europene (Anglia și Franța) voiau să-și legitimizez recunoașterea drepturilor lor în această bogată insulă ca și în trecut. În ceea ce privește istoricul Cubei la începutul secolului al XIX-lea ar fi trebuit analizată rebeliunea din 1812 a lui José Antonio Aponte, negru liber, de meserie tîmplar⁵. De asemenea ar fi trebuit subliniat că și în Cuba latifundiarii creoli nu au înălțat steagul revoluției pentru obținerea independenței insulei, deoarece le era teamă ca proprii lor sclavi negri să se elibereze și să-și înlăture, la fel ca în Republica Haiti⁶.

Relațiile dintre *Statele Unite și Antile între 1898—1934* sînt analizate în lumina proceselor politico-economice din aceste insule, favorabile dezvoltării hegemoniei nord americane.

Totuși este meritoriu faptul că autorul se oprește asupra genezei problemei cubaneze, a tendințelor spre libertate și democrație existente în această țară, încununată plină

⁵ José L. Franco, *La conspiración de Aponte*, La Habana, 1963,

⁶ Raúl Cepero Bonilla, *Obras Historicas*, La Habana, 1963, Cap. IV, p. 47—52.

la urmă prin victoria revoluției populare conduse de Fidel Castro.

Al XII-lea capitol al sintezei este sugestiv intitulat *Vitul spulberat al lui Bolivar*. Se procedează aici la o analiză a comunității Marii Columbii realizată din unirea între trei regiuni cu caracteristici destul de deosebit și slab legate între ele, cărora le convenea mai curând o federalizare decât o centralizare.

Sînt disecate evenimentele din aceste trei țări, Venezuela, Ecuador, Columbia, începînd din 1830 și pînă la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Apoi este pus în evidență rolul cu claritate al partidelor politice în țările menționate.

În capitolul XIII, *Trei fîrt și o cordillera* sînt cercetate de aproape de către autor, trăsăturile comune și diferențele dintre republicile Peru, Bolivia și Chile, care formează o entitate, sub denumirea de popoare sudandine.

Evenimentele din cele trei republici sînt menționate începînd din anul 1828 și pînă în anul 1972 sînt expuse în succesiunea lor cronologică, acordîndu-se o deosebită atenție problemelor social-economice și în mod cu totul special celor politice. Tot aici este analizată activitatea partidelor politice, inclusiv cel marxist condus de Salvador Allende (p. 295—336).

Penultimul capitol *Trei țări și un rîu* este cel de al XIV-lea. *Argentina, Uruguay și Paraguay*, pe baza considerentelor geografice, sociale și economice ar fi putut forma o entitate politică, ca în epoca viceregalului. Ele se află despărțite de la independență (1810) în istoria social-politică. Din punct de vedere economic similitudinea celor trei popoare le-ar putea da posibilitatea în viitor să formeze Confederația de la Plata.

Autorul analizînd *Argentina* arată că între anii 1800—1880 populația sa era predominant creolă; sînt relevate cu aceasta o serie de antagonisme dintre Buenos Aires și provincii; penetrația capitalului străin în diferite etape; imensul aflix de emigranți spanioli și italieni în Argentina, fapt ce a impulsionat creșterea populației țării — trecîndu-se de la 2.600.000 locuitori în 1880 la 7.885.000 în 1914 — și a avut drept consecință dezvoltarea micii burghezii și proletarietului.

Etapa radicală cuprinsă între anii 1916—1930) a fost urmată de epoca militarismului, peronismului și revenirea militarismului (1930—1950). Lui Perón — sprijinit de militari și muncitori — s-a datorat îmbunătățirea situației muncitorilor și enunțarea „celei de a treia poziții”, etichetată pentru neutralism și izolaționism și necompromitere în războiul rece (p. 414).

În continuare autorul mai examinează situația din *Paraguay* și războiul cu vecinii săi (1864—1870), cu care prilej a pierdut zone întinse din teritoriul său și a micșorat

numărul locuitorilor statului. Apoi cel din Chaco cu Bolivia (1928—1938), care a favorizat actuala dictatură militară.

Tot aici este prezentată situația din *Uruguay*, în care aproape jumătate din numărul locuitorilor țării trăiesc în orașul Montevideo. Din grupul țărilor vecine cu Río de la Plata, Uruguayul este unicul în care controlul civil predomină pe cel al forțelor armate. În 1962 a luat naștere *Mișcarea Națională de Eliberare* în sînul mișcării sindicale uruguayene și a citorva partide de stînga. Începînd din 1964 a luat naștere prima guerilă urbană din Hispanoamerica sub numele de *Tupamaros*.

Capitolul XV cu care autorul își încheie lucrarea este intitulată *Brazilia de la Imperiul la republică*, unde independența față de metropolă s-a realizat de monarhul țării cu sprijinul masoneriei. Centralizarea și micșorarea libertăților legale au provocat mișcări și chiar unele încercări de secesiune, cum a fost cea din Pernambuco care voia să formeze *Confederația Ecuadorului*, împreună cu provinciile Paraíba, Río Grande de Norte și Ceará. În cele din urmă această încercare a fost înăbușită de soldații împăratului Pedro I și cu ajutorul lordului Cochrane și a altor soldați englezi din solda sa.

Pe timpul regenței au avut loc alte rebeliuni separatiste în Bahia, Pará, Maranhão și Santa Catalina, care au fost înăbușite; numai cea din Río Grande a persistat. Pedro II — fără aptitudini de guvernare — a dat puțința liberalilor să desfășoare o politică mai adecvată, în special prin abolirea sclaviei. Totuși imperiul a căzut și s-a instaurat Republica Federală la 14 noiembrie 1880.

După primul război mondial au avut loc o serie de răzvrătiri militare, care au culminat în anul 1930. Militarii prin programele lor voiau să se opună corupției politice și administrative. Au urmat o serie de guverne civile, care au promovat politica lor, pe baza unui program de compromis. Cu începerea din anul 1964 militarii au preluat puterea pe care o dețin în continuare, în anul 1970 luînd o politică de mînă forte.

În lucrare, Francisco Morales Padrón, nu neglijează să acorde importanța cuvenită problemelor economice, în special celor care au creat condițiile favorabile pentru obținerea independenței în Hispanoamerica. Totuși remarcăm anumite limite în analiza procesului de formare a burgheziei americane și aspirațiile ei.

Stilul sobru, dar nu arid, prezentarea sistematică și interesantă fac din lucrarea lui Morales Padrón o reușită a genului.

Ioan I. Neacșu

ISTORIA ROMÂNIEI

LEONIDA LOGHIN, ALEXANDRU PETRICEAN, *Gărzile patriotice din România*, București, Edit. militară, 1974, 151 p.

La capătul a relativ numeroase studii, articole, comunicări privind diferite aspecte și momente din istoria și activitatea gărzilor patriotice, a apărut recent, sub egida Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, o lucrare monografică privind formarea și rolul jucat în ultimele trei decenii în țara noastră de formațiunile de luptă patriotice. Trăgându-și rădăcinile istorice din tradiția multisecolarei lupte pentru independență la care sub diverse forme participase, în trecut, poporul înarmat (oastea cea mare, voluntarii etc.), gărzile patriotice s-au născut în zilele rezistenței antifasciste și s-au manifestat la scara întregii țări cu prilejul pregătirii și desfășurării insurecției din August 1944. Partidul Comunist Român, făuritorul și conducătorul gărzilor patriotice, a conceput rolul și caracterul acestor unități de luptă drept braț înarmat al clasei muncitoare, care după eliberarea țării de sub fascism trebuia să apere cuceririle revoluționar-democratice, mersul înainte al revoluției populare.

Pe baza cercetărilor anterioare și a unei documentări proprii lărgite, autorii analizează în primele două capitole aspecte ale activității P.C.R. pentru organizarea rezistenței antifasciste și participarea formațiunilor de luptă patriotică la insurecție. Sunt redatate aspecte inedite despre dispozitivul organizatoric al aparatului militar (secției militare) al partidului începând îndeosebi din toamna anului 1943, modul concret cum au funcționat și acționat formațiunile patriotice armate (detășamente, echipe, grup de luptă etc.) în procesul pregătirii planului de răsturnare insurecțională a dictaturii fascisto-antonsciene. Autorii au reușit să dea o imagine de ansamblu în general corectă și cu unele elemente inedite asupra participării

formațiunilor de luptă patriotică la alungarea ocupanților fasciști de pe întreg cuprinsul țării. Insuficiența cercetare a unor fonduri de arhivă locală (arhivele fostelor prefecturi, legiuni de jandarmi, comisariate de poliție etc.) nu le-a permis însă autorilor să depășească cu mult informațiile deja prezentate într-o serie de lucrări, studii și articole precedente. Sînt încă lapidar și incomplet relatate eroismul spontan izvorit din ura maselor împotriva barbariei fasciste, pe de o parte, prezența și activitatea unor formațiuni sau grupe de luptă antihitleriste în spațiile frontului fascist în Moldova înainte de 23 august 1944 sau în Nordul Transilvaniei după 23 August 1944, pe de altă parte. În genere, este puțin tratată problema participării la lupta de eliberare și a altor formațiuni de luptă antifasciste locale (gărzi „naționale”, gărzi B.N.D., grupe cetățenești de autoapărare împotriva trupelor fasciste în retragere, organele populare ale „miliției” rurală sau urbană etc.). Dînd credit nelimitat anumitor memorii sau relatări făcute, în majoritatea cazurilor, la mulți ani după evenimente, autorii pun în circulație unele afirmații, după părerea noastră, eronate (de pildă, aserțiunea că grupa de militari, ce se confunda de fapt cu garda personală permanentă a regelui și care a procedat la arestarea celor doi Antonești, ar fi fost condusă de... un aghiotant regal cu grad de colonel, vezi p. 29 din lucrare. Sau afirmația, de la p. 30, că toate partidele B.N.D. inclusiv cele burgeze ar fi acceptat de mai înainte preluarea celor arestați de către comuniști).

Date interesante, în parte inedite, sînt prezentate despre dezvoltarea organizatorico-politică impetuoasă pe care o cunosc gărzile patriotice în perioada luptei pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat (capitolul III).

Din păcate, în câteva cazuri se confundă echipele muncitorești de propagandă ce merg la sate pentru a sprijini lupta pentru împăr-

țirea pământurilor moșierești cu formațiunile de luptă patriotică, ceea ce evident nu e cazul (vezi p. 86 și urm.). Fără a da vreo explicație, autorii după ce prezintă unele date privind activitatea desfășurată de gărzile patriotice în primăvara anului 1945, trec direct la faza reorganizării (de fapt a unei noi organizări) pe noi baze și cu sarcini corespunzătoare noii situații politice, a gărzilor muncitorești începând cu luna noiembrie 1956.

Ar fi fost necesar, credem, să se arate că, după 6 martie 1945, numeroși foști membri ai gărzilor patriotice vor trece în cadrele armatei și în aparatul de ordine și siguranță ale statului reorganizat treptat pe baze democrat-populare, folosind și punând în acest fel experiența de luptă antifascistă și democratică acumulată anterior în slujba noii puteri.

În noua etapă a făuririi și consolidării noii orânduiri socialiste, gărzile muncitorești sînt chemate să participe la asigurarea securității întreprinderilor și unităților socialiste. În condițiile noului regim de stat, a forței conducătoare a P.C.R., organizarea gărzilor muncitorești s-a efectuat pe baze paramilitare similare organizării forțelor armate și de securitate ale țării.

Se poate afirma că, deși folosesc diferitele studii și articole apărute pînă în prezent, totuși ultimele capitole (IV și V) ale lucrării care se referă la organizarea și activitatea gărzilor muncitorești în perioada 1956—1962 și la aspectele privind organizarea, pregătirea militară și activitatea gărzilor patriotice în ultimul deceniu și în special după 1968, reprezintă o contribuție originală, într-un anumit sens inedită prin caracterul său monografic, a celor doi autori.

Conducerea, organizarea și pregătirea gărzilor patriotice înfăptuită sub controlul nemijlocit al organelor locale (județene, orașenești) de partid cu sprijinul tehnic și instructiv al unităților militare din cadrul M.A.N. și Ministerului de Interne a căpătat valențe noi după adoptarea la 28 decembrie 1972 a legii privind organizarea apărării naționale a R.S. România.

Conform noului legi, organizarea, pregătirea militară și politică a gărzilor patriotice se înfăptuiește sub îndrumarea consilierilor locale de apărare prezidate de primii secretari ai județelor, municipiilor și orașelor, respectiv a secretarilor comitetelor de partid din întreprinderi, comune etc.

Autorii prezintă, din păcate prea sumar, contribuția prețioasă adusă de gărzile patriotice în lupta împotriva urmărilor inundațiilor din mai 1970. În acele condiții gărzile patriotice și-au dovedit pregătirea și abnegația, rostul lor de auxiliari valoroși ai forțelor armate regulate în rezolvarea unor situații speciale dificile și fără precedent.

În concluzie, lucrarea celor doi istorici militari, colonelii L. Loghin și A. Petricean, constituie o primă și valoroasă contribuție monografică la studierea participării voluntare a unora dintre cei mai devotați fii ai poporului, alături de forțele armate și de securitate la apărarea regimului politic, a independenței și suveranității de stat a României socialiste contemporane.

Traian Udrea

TIBERIU AVRAMESCU, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*. București, Edit. politică, 1973. 422 p.

Constantin Mille — figură reprezentativă a mișcării democratice și socialiste din România la sfîrșitul secolului trecut — se numără printre personalitățile care au jucat un rol activ în mișcarea socialistă. Prezent la toate acțiunile importante ale mișcării socialiste din vechea Românie din ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, Constantin Mille a desfășurat, pînă în anul 1895, cînd se va retrage din Consiliul general al P.S.D.M.R., o activitate prodigioasă, care se înscrie pe o linie politică fermă, revoluționară. Prin întreaga lui activitate din tinerețe, Constantin Mille a contribuit la ridicarea pe alt plan a tradițiilor glândirii progresiste democratice românești, la afirmarea ideilor socialiste în România.

Publicarea în Editura Politică a monografiei despre Constantin Mille prilejuiește, în fapt, autorului ei să întreprindă o largă incursiune în istoria socialismului românesc din ultimele decenii ale secolului trecut, viața lui Constantin Mille fiind strîns legată de începuturile răsplîndirii pe scară largă a ideilor democratice și socialiste în România.

În prezentarea activității lui Constantin Mille, Tiberiu Avramescu utilizează o gamă variată de informații editate (presa mai ales) și inedite, folosind pe larg corespondența diferiților oameni politici, inclusiv a lui C. Mille, aflată în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei, Bibliotecii Centrale de Stat — St. Georges — și ale Bibliotecii Mihail Eminescu din Iași, precum și materiale documentare din Arhiva C.C. al P.C.R., Arhivele Statului etc., ceea ce îi permite să realizeze o lucrare valoroasă contribuind la cunoașterea vieții acestui fruntaș al mișcării socialiste, a cărui activitate se confundă în bună parte, cu începuturile istoriei mișcării socialiste în țara noastră.

În cele treizeci și nouă de capitole ale monografiei, autorul urmărește pas cu pas personalitatea lui Constantin Mille și în general

activitatea lui pusă în slujba idealurilor democratice și socialiste, oprindu-se mai atent asupra perioadei 1879—1893 când aportul fruntașului socialist se face deosebit de remarcant. După 1895, Constantin Mille se dedică exclusiv publicisticii, unde, de asemenea, se distinge, contribuind la dezvoltarea presei democratice românești.

Este meritul autorului de a fi analizat atent și pe multiple planuri formarea personalității lui Constantin Mille în atmosfera de efervescență revoluționară a Iașilor din ultimele decenii ale secolului trecut, de a fi urmărit contactul acestuia — încă elev fiind, și apoi student cu tineretul revoluționar animat de ideile socialiste. O influență puternică asupra lui aveau să aibă corifeii mișcării socialiste din perioada de început a acesteia: Dr. Russel și mai apoi Ioan Nădejde. În contactul cu tinerii revoluționari, Constantin Mille a fost repede cîștigat de ideile socialiste, el participînd la activitatea Cercului socialist ieșean, sprijinind în același timp acțiunea pentru organizarea și transportarea literaturii ilegale în Rusia. Fără a stăruii prea mult asupra informațiilor ample date de autor, privind mai ales împrejurările care aveau să ducă la îndepărtarea lui Constantin Mille din Universitate, vom releva totuși activitatea susținută desfășurată de acesta, împreună cu Ioan Nădejde și alți socialiști din Iași pentru editarea gazetei „Contemporanul”, rolul lui în orientarea acesteia. Pe de altă parte, sînt de menționat datele și faptele noi aduse de autor în legătură cu activitatea studenților socialiști români aflați la studii la Paris și Bruxelles, printre care se număra și C. Mille. Contactul cu socialiștii belgieni și francezi (Vandervelde, Paul Lafargue, ginerele lui Marx, Benoit Malon etc.) va influența, de asemenea, asupra formării lui Constantin Mille ca revoluționar.

Din această perioadă datează și debutul lui ziaristic la „Dacia viitoare”, revista apărută la 1 februarie 1883, la Paris și care își propunea să exprime poziția grupului de tineri studenți revoluționari români în diferite probleme politice la ordinea zilei. Deși contribuția lui Constantin Mille avea să fie minoră — el aflîndu-se plin la mijlocul lunii martie 1883 în țară — totuși articolele semnate de el sînt pătrunse de dragostea față de cei asupriți. Încă în această perioadă, el avea să publice articolul *Patriotism și socialism*, pe care-l încheia exprimînd dorința de a vedea o Românie viitoare liberă, o „Dacie mare și unită...” o „Dacie a țaranului și a muncitorului...”. „Dacia viitoare”, remarcă autorul, a avut meritul incontestabil de a fi pus în discuție — de pe pozițiile înaintate ale socialiștilor — cîteva principii fundamentale privind problemele unității naționale a po-

porului român” (p. 168). Este, de asemenea, larg relevată activitatea lui Constantin Mille pentru popularizarea ideilor marxiste, contribuția acestuia la înființarea *Cercului de studii sociale* de la București, colaborarea la „Românul” lui C. A. Rosetti și mai ales la „Drepturile omului”, — publicație care a marcat un moment important în istoria presei românești —. Citiitorul avizat, și, în general, toți cei interesați în cunoașterea vieții social-politice din România din ultimele decenii ale veacului trecut găsesc în lucrare informații ample asupra activității lui Constantin Mille la cercul muncitorilor din București. Conferințele organizate de el la Cercul de studii sociale și care aveau să polarizeze numeroși tineri, au contribuit la pregătirea cadrelor de combatanți socialiști din rîndurile tinerilor muncitori. Sînt, totodată, reliefate divergențele dintre socialiștii din Iași (în frunte cu Ioan Nădejde și cei din București (în frunte cu C. Mille, Anton Bacalbașa și Alexandru Ionescu), divergențe care ies la lumină mai ales în atitudinea adoptată față de răscoala țăranilor din 1888. C. Mille a sprijinit cauza țăranilor răsculați, activitatea lui din anul 1888 situîndu-l în rîndul elementelor active și democratice. Mergînd pe firul evenimentelor, autorul explică neînțelegerile dintre Constantin Mille și Ioan Nădejde (Mille tinzînd să ocupe un loc de frunte în ierarhia partidei socialiste”), rolul de mediator pe care și l-a asumat C. Dobrogeanu-Gherea, ca și însușele electorale, (cap. XX) în parlamentul țării reușind să pătrundă numai V. Gh. Morțun și Ioan Nădejde.

Un capitol important al lucrării este cel referitor la Clubul muncitorilor, înființat la București, în 1890. După cum se știe, Clubul muncitorilor a constituit timp de cîteva ani centrul mișcării muncitorești și socialiste, aici aveau loc întrunirile; de aici se dirijau acțiunile greviste; de aici porneau măsurile care să asigure răspîndirea propagandei socialiste. Activitatea desfășurată de Comitetul executiv al Clubului, în rîndurile căruia se afla și Constantin Mille — este larg reliefată, autorul aducînd informații prețioase în legătură cu conferințele ce se țineau la sala Sotir din Piața Amzei, despre publicul auditor — în mare parte lucrători din fabrici și tineri intelectuali — și în general despre problemele mai importante care preocupau mișcarea socialistă. Autorul marchează însemnătatea deosebită acordată de socialiști, începînd cu anul 1895, sărbătoririi zilei de 1 Mai, principala manifestare de bilanț a mișcării muncitorești, ca și despre felul cum a fost sărbătorită această zi în anii următori.

În capitolul XXIV, sugestiv intitulat *Un socialist român la congresele Internaționalei a II-a*, autorul se folosește de prezența lui Constantin Mille — care în anii studenției

realizase legături cu fruntașii socialiști din Belgia și Franța, — la Congresele de la Bruxelles (1891) și Zürich (1893) — pentru a releva contribuția delegației socialiștilor români în probleme majore care preocupau mișcarea socialistă internațională, rolul ei în susținerea unor chestiuni stringente, ca de pildă, chestiunea agrară și atragerea țăranimii în mișcarea socialistă.

În anul 1893, mișcarea socialistă și muncii toarească din România a putut trece la realizarea celui mai important obiectiv al ei în momentul respectiv: înființarea partidului socialist. Chiar dacă contribuția lui Constantin Mille n-a fost esențială, totuși autorul ține să releve activitatea pe linie propagandistică desfășurată de C. Mille, insistențele acestuia ca muncitorii să se organizeze, să se unească sub drapelul socialismului.

Într-un alt capitol (al XXVII-lea), *Un gazetar pasionat și îndrăzneț*, autorul pune în lumină activitatea rodnică desfășurată de Constantin Mille în probleme deosebit de importante ca: problema agrară și problema națională. El reliefează importanța broșurii *Scrisori către țărani*, elaborată de fruntașul socialist și difuzată gratuit printre țărani — broșură care a constituit un important mijloc de propagandă socialistă în lumea rurală. De asemenea este reliefată poziția înaintată pe care a avut-o Constantin Mille în problema națională (p. 344).

Ultimele două capitole ale monografiei se referă la împrejurările în care Constantin Mille s-a retras din conducerea P.S.D.M.R., devenind proprietarul și redactorul ziarului „Adevărul”. Deși a rupt relațiile cu Consiliul general al P.S.D.M.R., Constantin Mille a adoptat în tot timpul vieții sale o atitudine favorabilă mișcării muncitorești și socialiste, tuturor momentelor mai importante din istoria partidului clasei muncitoare din România.

Prin expunerea bogată și clară a faptelor, ca și prin stilul său curgător, lucrarea se impune atenției tuturor aceluia care sînt dornici de a cunoaște nu numai personalitatea lui Constantin Mille, dar, implicit, și istoria frământată a socialismului românesc din ultimele două decenii ale secolului trecut.

Mircea Iosa

LUCIAN BOIA, *Eugen Brote* (1850—1912), București, Edit. „Litera”, 1974, 211 p.

Tînărul asistent universitar Lucian Boia și-a trecut recent doctoratul cu o monografie despre publicistul, economistul și luptătorul politic transilvănean Eugen Brote.

Subiectul abordat denotă din partea tînărului istoric un incontestabil curaj și totodată

o remarcabilă încercare de a clarifica o problemă dificilă.

Curajul de care vorbim se referă la faptul că Eugen Brote, deși a fost una din energiile cele mai fecunde ale românilor din Transilvania din ultimele două decenii ale secolului trecut și din primul deceniu al secolului prezent, și deși a realizat o amplă activitate în diferite domenii, totuși, din cauza acțiunii sale politice din ultimii ani, desfășurate alături de Vasile Mangra și Ioan Slavici, a căzut sub oprobiul opiniei publice care nu i-a putut ierta, ca și celorlalți doi tovarăși, renegarea orientării sale naționale din tinerețe și îndeosebi din prima parte a mișcării memorandiste.

Asupra acestei părți a activității celor trei amici care au părăsit în 1910 linia de rezistență tradițională a Partidului național român din Transilvania, trecînd alături de contele Tisza în rîndurile guvernamentale maghiare, s-a scris destul de mult și pînă acum, dar cei care au abordat această chestiune, în frunte cu Octavian Goga, au făcut-o îndeosebi de pe pozițiile adversității, acțiunea lor fiind considerată ca o condamnată apostasie politică. Cele trei articole ale lui Octavian Goga din anul 1910, publicate în ziarul „Tribuna” de la Arad — *Un fals Coriolan* (V. Mangra), *A murit un om* (I. Slavici), *Drumești întîrziat* (E. Brote) — coresponzînd adînc sentimentelor opiniei publice de pe ambele laturi ale Carpaților, au îngropat definitiv prestigiul obștesc al celor trei transfugi.

Arareori, mai ales după moartea lor — Brote a murit în 1912, V. Mangra în 1918, I. Slavici în 1925 — se va mai scrie despre ei, din punct de vedere politic, cite un cuvînt de compătimire umană, sau de referire la unele mari acțiuni din trecut la care au fost inițiatori sau părtași.

Acțiunea lor din 1910 — a lui V. Mangra și I. Slavici și cea din anii următori — a rămas astfel apreciată exclusiv prin prisma contemporanilor lor, care au stigmatizat-o fără menajamente.

Iată de ce tînărul Lucian Boia a avut într-adevăr nevoie de curaj pentru a îmbrățișa un astfel de subiect, căutînd să despartă — lucru care i-a reușit în întregime — părțile pozitive de părțile negative ale prodigioasei activități a lui Eugen Brote.

Depart de a face o pledoarie pentru Brote, sau de a polemiza cu criticii și detractorii săi de odinioară, autorul procedează într-un mod strict științific, obiectiv, orientîndu-se nu după pasiunile oamenilor, ci după indicațiile documentelor și ale scrierilor dedicate epocii. Monografia reprezintă din acest punct de vedere un quantum de investigație care se cere și el relevat, biografia și activitatea lui

Eugen Brote fiind prezentate pentru întâia oară într-un mod amplu și documentat.

Faptul se cuvine cu atât mai mult subliniat, cu cât asupra lui Brote nu existau pînă acum, ca priviri generale, decît abia două sau trei articole scrise de N. Iorga și O.C. Tăslăuanu cu prilejul morții sale, iar un altul de noi în anul 1943. „Credem — scrie autorul în prefața lucrării sale, și pe drept cuvînt — că subiectul este destul de interesant pentru a merita o cercetare mai adîncă și o tratare detaliată. Desigur, — precizează în continuare Lucian Boia, iarăși în mod îndreptățit — E. Brote nu a rămas ca o personalitate de prim rang în istoria modernă a României. Dar rolul său în viața noastră politică, economică, socială, culturală, însemnatele sale realizări, ca și regretabilele greșeli și eșecuri sînt realități care justifică studierea unei vieți atît de bogate în evenimente. Biografiile — adaugă în încheiere autorul, nedreptățind însă pe numeroșii autori de biografii românești apărute în ultimii ani — nu au căpătat locul ce li se cuvine în istoriografia noastră; o epocă nu poate fi însă bine cunoscută fără a cunoaște oamenii care au ilustrat-o”.

Importanța biografiilor pentru istoriografie este desigur incontestabilă, dar nu se poate afirma că pînă acum acestea ar fi fost neglijate. Dimpotrivă. Și biografiile dedicate în ultimii ani lui George Barițiu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, N. Bălcescu, C.A. Rosetti, Cezar Bolliac, Avram Iancu, Ion Ionescu de la Brad, N. Iorga, C. Dobrogeanu-Gherea, N. Titulescu, Iosif Vulcan și altora, ne-o dovedesc în mod evident. Ceea ce se poate spune, și ceea ce trebuie să se spună, este însă faptul că nu s-au scris încă toate biografiile trebuitoare istoriei noastre, și, cu privire la istoria modernă, ne referim în deosebi la lipsa biografiilor lui Ion Brătianu, Andrei Țaguna, Dr. Ioan Rațiu, Take Ionescu, Ion I.C. Brătianu, N. Filipescu etc. scrise de pe poziții marxiste.

Convins de importanța biografiilor pentru cunoașterea mai amănunțită a unei epoci, ca și pentru dezvoltarea istoriografiei în sine, Lucian Boia a izbutit să dea o bună biografie a lui Eugen Brote, evocînd în primul rînd satul natal al acestuia, Rășinariul din apropierea Sibiului, legat puternic și de amintirea lui Andrei Țaguna, care e înmormîntat acolo, și al lui Octavian Goga, rășinărean prin naștere. Spița neamului Brote e reconstituită cu multă minuțiozitate pe baza arhivelor locale și sibiene. Tatăl său a fost învățător și director școlar în Rășinari, participant de seamă la revoluția din 1848. Eugen Brote (n. la 29 nov./11 dec. 1850), și-a făcut studiile la Rășinari, Sibiu și Magyarorvár (Ungarisch Altenburg), unde s-a specializat în probleme de agronomie (1868—

1871). În anul 1873, stabilit la Sibiu, își începe activitatea publicistică colaborînd la ziarul *Economul* cu „Epistole către țăranii agricultori”. Ea se va continua, timp de mai mulți ani, cu articole culturale la „Foișoara Telegrafului român” de la Sibiu și apoi la „Telegraful”, unde va susține și întrebunța ortografia fonetică și va îmbrățișa, alături de cei mai progresiști intelectuali sibieni, ideologia literară a „Junimii” de la Iași. Între timp, tînărul publicist a devenit unul din fruntașii „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, în 1881 fiind ales secretarul Comitetului pentru organizarea expoziției etnografice și industriale organizată de aceasta la Sibiu. Din comitet făceau parte George Barițiu, Partenie Cosma (președinte), Visarion Roman, baronul David Ursu, D. Comșa și alte personalități distinse ale timpului. Se știe ce însemnează un secretar tînăr pentru un asemenea comitet. Meritul expoziției, care avea să fie o manifestare a românilor de pretutindeni, s-a datorat în cea mai mare parte energiei secretarului.

În anul 1884 Brote joacă un rol esențial la înființarea în Sibiu a ziarului *Tribuna*, primul cotidian românesc al Ardealului, prin care, sub direcția lui I. Slavici, avea să se dea un mare impuls vieții culturale și literare ardelenice, și totodată vieții politice. Prin „*Tribuna*” se va susține necesitatea înaintării unui Memorand de protest la Curtea din Viena pentru regimul de pauperizare și desnaționalizare ce se aplica de către guvernele șoviniste poporului român din Transilvania. Începînd din anul 1890 — intrat în comitetul partidului — E. Brote va deveni director al „*Tribunei*”, — Slavici, după o condamnare de un an la închisoare reîntorcîndu-se la București, — și unul din principalele susținători, alături de Ioan Rațiu, Vasile Lucaci și Iuliu Coroianu, al mișcării memorandiste. Pentru sprijinirea acesteia el face numeroase călătorii la București, unde va întreține legături cu numeroși bărbați politici ca D.A. Sturza, Titu Maiorescu, cu Ion Bianu și cu conducătorii „Ligii culturale”.

În 1892, la conferința din ianuarie de la Sibiu, el este cel care, înfruntînd pe Al. Mocioni și Vincențiu Babeș, determină conferința să voteze cu majoritate de voturi înaintarea „fără aminare” a Memorandului, și totodată alegerea unui nou comitet, înai îndrăzneț și mai activ, în frunte cu Ioan Rațiu.

Influența lui Brote era cu atît mai accentuată cu cît el era din 1888 și președintele „Reuniunii române de agricultură” de la Sibiu, inițiată de dînsul, care sprijinea progresul agriculturii în toate direcțiile și în a cărei alcătuire intrau pe lingă țărani, și numeroși proești, învățători, notari comunali etc.

În noul comitet al Partidului el va îndeplini sarcina de vicepreședinte. În această calitate Brote desfășoară o intensă activitate atât în șmul comitetului partidului cît și a comitetelor celorlalte naționalități pentru a le solidariza cu acțiunea românească, — croații, slovacii, sîrbii — precum și în capitala imperiului, la Viena. El are totodată sarcina de a se îngriji de traducerea textului Memorandului — redactat de Iuliu Coroianu — în limbile maghiară și germană, de litografierea acestuia, precum și de a organiza primirea delegației la Viena. Plnă în seara zilei de 28 mai sosiseră peste 300 delegați în frunte cu Ioan Rațiu. Împăratul a refuzat să primească însă pe conducătorul delegației, cum a refuzat să primească și textul Memorandului, care a fost trimis nedescoperit guvernului de la Viena. Brote, pentru a face ca el să fie cunoscut de opinia publică, l-a publicat însă în „Tribuna” și totodată în cîteva mii de broșuri. Răspunsul guvernului maghiar a fost trimiterea în judecată a întregului comitet național, procesul urmînd să se judece la Cluj în mai 1894.

O dată cu trimiterea în judecată a membrilor comitetului, începe însă și drama lui E. Brote, care, la îndemnul lui D.A. Sturdza — acesta fiind preocupat exclusiv de interese de partid — a refuzat să se prezinte în fața judecătorilor, deși din punctul de vedere al justiției, el, prin imprimarea Memorandului era mai „vinovat” decît toți ceilalți, refugindu-se la București cu intenția de a continua de aici lupta. Astfel în timp ce Rațiu, Lucațiu, Coroianu, Pop de Băsești și ceilalți conducători ai partidului au intrat în închisoare pentru activitatea lor națională, fiind considerați astfel, și pe drept cuvînt, eroi și martiri ai luptei de apărare a poporului român, Eugen Brote s-a eliminat el însuși din rîndurile lor. Deși la București avea să publice o strălucită lucrare asupra situației românilor de peste Munți, intitulată *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria* (1895), care a fost tradusă și în limbile germană și italiană, și — fiind premiată de Academia Română — a avut un răsunător succes publicistic, totuși din punct de vedere politic

rolul său a încetat de a mai avea vreo eficacitate.

Pentru a-și asigura existența, în cele din urmă a fost silit să accepte în 1897 conducerea unei moșii a lui Sturdza (Găiceana din județul Tecuci), pe care urma să o exploateze pe baze moderne în tovărășie cu proprietarul. După zece ani tovărășia avea să se desfacă însă în condiții penibile, Brote, datorită abuzului de putere al lui Sturdza, fiind constrins să se adreseze tribunalului.

Această situație l-a îndemnat să se reîntoarcă în Transilvania, unde, în 1896, contribuise la înființarea ziarului *Tribuna poporului* de la Arad, în paginile căreia a publicat numeroase articole politice și culturale. Revenit printre ardeleni Brote n-a mai fost însă susținătorul liniei intransigente din tinerete, ci a căutat cu orice preț, alături de Mangra și Slavici, o înțelegere cu guvernarea maghiară. Aceasta i-a adus însă completa discreditare politică, la 5 18 decembrie 1912 el avînd să-și sfîrșească zilele într-o dureroasă ostracizare.

Confruntarea monografiei lui Lucian Boia se face cu toate aceste elemente, ea urmînd pas cu pas, cu o largă informație, în bună parte inedită, și înțelegere încordările utile ale unei mari inteligențe, dar în același timp și erorile și avatarurile ei. „Interesantă prin culmile și prăbușirile ei, viața lui E. Brote — afirmă Boia în concluzie — nu este totuși istoria unui ratat, a unui om care a încercat să înainteze împotriva curentului; este istoria unor eșecuri, dar și a unor împliniri, a unor realizări, care își au locul lor în istoria noastră modernă. În ciuda limitelor și greșelilor, el rămîne o personalitate însemnată a mișcării naționale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru”.

Prin monografia consacrată lui E. Brote, Lucian Boia a adus o remarcabilă contribuție la cercetarea și aprecierea vieții politice din Transilvania din ultimele două decenii ale secolului trecut și din perioada premergătoare izbucnirii primului război mondial.

Scrisă lucid și obiectiv, lucrarea lui Lucian Boia constituie o frumoasă realizare istoriografică.

Vasile Netea

DANKANITS ÁDÁM, *XVI. századi olvasmányok* (Lecturi din secolul al XVI-lea), București, Edit. Kriterion, 1974, 120 p.

O dată cu lucrarea lui Dankanits Ádám, Editura Kriterion inaugurează o nouă serie de monografii de o înțindere mai redusă care abordează aspecte majore din istoria culturii,

cu precădere a culturii naționalităților conlocuitoare. Inițiativa este lăudabilă cu atât mai mult cu cît în felul acesta se pot publica studii care depășesc volumul unui articol dintr-o revistă de specialitate, dar nu îndeplinesc condițiile (sub aspect cantitativ) pentru a fi valorificate într-o monografie academică. Dincolo de acest aspect, să spunem formal,

seria ce se inaugurează are menirea de a aduce în circuitul cercetării istorice teme noi, metode și investigații de natură să rețină atenția nu numai a specialistului dar și a publicului mai larg. Răspunsul la întrebarea: ce se citea în Transilvania în secolul al XVI-lea?, este de natură să strnească interes foarte larg. Acestei probleme este consacrată mica monografie a lui Dankanits Ádám.

După o scurtă introducere care ține locul unei confesiuni despre frumusețea investigațiilor în bibliotecă, printr-o cărți rare și despre necesitatea orientării cercetărilor într-o direcție nouă, autorul abordează în primul capitol diferitele aspecte ale dezvoltării culturii în Transilvania secolului al XVI-lea. Astfel, ni se înfățișează pe scurt starea învățămîntului, frecventarea universităților străine de către tinerii transilvăneni, răspîndirea cărții, întemeierea de biblioteci, apariția tiparului etc. Abia după aceste informații preliminare este atacată tema propriu-zisă a cărții. Dankanits analizează mai întâi aspectul cantitativ al lecturilor transilvănene din secolul al XVI-lea. Cele circa 400 de titluri tipărite în acest secol în Transilvania, la un tiraj mediu de 300 de exemplare, înseamnă o producție autohtonă de aproximativ 120 000 de cărți. Pornind de la faptul că cele 1 900 de cărți tipărite în străinătate, dar care au circulat în Transilvania acestui veac reprezintă doar 2% din totalul cărților străine aduse aici, autorul încearcă să stabilească pătrunderea la noi a cărții străine. El ajunge la concluzia că circa 38 000 de cărți străine reprezentau jumătate din lecturile transilvănene. Dankanits întocmește un grafic al lecturilor din care rezultă că 17% reprezentau lecturi medievale, 28% cărți de ale Reformei 22%, opere ale scriitorilor antici, 24% opere ale unaniștilor și 9% lecturi științifice. Astfel operele scriitorilor antici greci și romani împreună cu cele ale unaniștilor contemporani reprezintă aproape jumătate din lecturile transilvănene. Din punct de vedere tematic producția de carte autohtonă rămînea în urma celei din țările europene dezvoltate. În Transilvania 38% din cărțile tipărite au un conținut religios, pe cînd în apus acest procent este sub 30%. În ordinea descreșterii autorii următori au fost cei mai citați: Melancton, Erasmus, Cicero, Aristotel, Luther, Toma de Aquino, Augustinus etc. Nivelul cel mai înalt al lecturii cade pe perioada deceniilor șapte și opt din secolul al XVI-lea, el fiind strîns legat de dinamica producției de cărți autohtone.

Dankanits se oprește apoi asupra tematicii lecturilor transilvănene sub raportul conținutului. La așa-zisele lecturi medievale în afară de cărțile de cult propriu-zise menționează culegerile de predici, lucrările de teologie, așa-zisele cărți populare ca: Varlaam și

Josaaf, Istoria Troiei, Gesta Romanorum etc. și, în sfîrșit pravilele.

Un grup aparte — bine distins după părerea autorului — alcătuiesc lecturile Reformei. Pe baza cercetării fondurilor de carte veche din bibliotecile Brukenthal din Sibiu, Teleki-Bolyai din Tîrgu Mureș, Baththyanum din Alba Iulia cele mai citite cărți ar fi fost lucrările lui Luther, G. Maior, Brentius și mai ales Melancton. Numai catechismul a cunoscut la mijlocul secolului al XVI-lea șase ediții în limbile germană, latină și maghiară. La acestea, menționate de autor, adăugăm cele două ediții (1544 și 1559) în limba română și ediția în limba greacă făcută de Valentin Wagner. În aceeași perioadă patru din lucrările lui Melancton au văzut lumina tiparului la Brașov și la Cluj. Literatura legată de mișcarea de reformă religioasă a cunoscut o deosebită răspîndire în Transilvania mai ales în perioada disputelor purtate cu antitrinitarieni în deceniul al șaptelea.

Dintre lecturile antice pe primul loc se află cartea de retorică a lui Aelius Donatus: *De octo partibus orationis*, care a cunoscut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, șase ediții clujene. Un loc cu totul aparte în cadrul lecturilor antice ocupă operele autorilor greci: Homer, Hesiodos și Esop. Dealtfel opera lui Esop a cunoscut și o ediție clujană prelucrată și adoptată în limbă maghiară. Erau însă citite și tragediile dramaturgilor clasici ai Greciei antice, ca și operele poetilor clasici greci. Comediile lui Terentius ocupă primul loc dintre lecturile operelor scriitorilor antici ai Romei. Șase piese de ale lui au cunoscut două ediții apărute la Brașov (1545 și 1557). Catullus, Propertius, Horatius, Vergilius și Ovidius au fost de asemenea cunoscuți cititorilor transilvăneni din secolul al XVI-lea. Este interesant că opera lui Ovidius: *Metamorphoses* a cunoscut o traducere parțială și o ediție clujană de la finele secolului al XVI-lea. O largă răspîndire au cunoscut operele filozofice ale lui Aristotel, apoi operele lui Cicero, Seneca, Suetonius.

Lucrările unaniștilor contemporani ocupă de asemenea un loc important în cadrul lecturilor transilvănene. Dictionarele greco-latine erau mai ales răspîndite, la fel și gramaticile limbii latine, grecești și ebraice. Urmează apoi manualele școlare umaniste. Un loc aparte ocupă în cartea lui Dankanits prezentarea felului în care a fost receptată în Transilvania din secolul al XVI-lea opera lui Erasmus de Rotterdam¹. Cărțile de con-

¹ Autorul a publicat un studiu aparte pe această temă: *Erasmus erdélyi olvasói* (Cititorii transilvăneni ai lui Erasm), în "Nyelv-és Irodalomtudományi Közlemények", XI, (1967), nr. 1.

ținut istoric, cronicile și istoriile scriitorilor umaniști apuseni erau la fel destul de larg răspândite în Transilvania.

Un interes deosebit reprezintă paragraful din cartea lui Dankanits în care analizează răspândirea cărții științifice în Transilvania secolului al XVI-lea. Cărțile de filozofie a naturii, de aritmetică, astronomie (receptarea operei lui Copernic), de cosmografie, de geografie a lumii, de științele naturii, de medicină, de arhitectură etc.

Concluziile trase de autor sînt interesante; el arată că din cele 150—200 de milioane de cărți apărute în Europa secolului al XVI-lea, Transilvaniei îi revine mai puțin de a mia parte. Cu toate acestea aici au ajuns relativ repede și cele mai mari descoperiri ale științei și culturii (de exemplu cărțile lui Copernic). Lectura de cărți laice se afla în creștere evidentă, reprezentînd 60% din totalul cărților citite, pe cînd în Franța acest procent a depășit 65%. Dankanits crede, pe baza materialului studiat, că în secolul al XVI-lea s-a produs o cotitură, un salt calitativ în viața intelectuală, provocat de dezvoltarea tipa-

rului și nu de Reformă și nici măcar de Renaștere și umanism. Dacă o asemenea concluzie pare a fi verosimilă în ce privește lărgirea cercului cititorilor de carte mai puțin pot fi acceptate explicațiile de cauzalitate propuse de autor.

Dankanits a deschis o cale nouă în cercetarea cărții la noi și, prin aceasta, o direcție nouă în ce privește studiul istoriei culturii. Evident, pe acest drum anevoios, sînt multe obstacole, se pot aduce cărții o serie de obiecții de bună seamă întemeiate. O aprofundare și o minuțiozitate mai mare vor împinge mai departe investigațiile noi. Rămîne însă meritorie încercarea de a sintetiza datele parțiale, chiar dacă sinteza prezintă lacune din cauza ariei încă destul de restrînsă a cercetării. Sîntem convinși că cercetările viitoare vor modela, poate chiar vor înlocui total unele din concluziile trase de Dankanits Ádám. Aceasta este soarta oricărei cercetări, cu atît mai mult cînd ea pășește pe un drum încă virgîn sau insuficient bătătorit.

L. Demény

ISTORIA UNIVERSALĂ

- * * * *Mešovita Gradja (Miscellanea), II*, Beograd, 1973, 338 p.

Sub egida Institutului de istorie din Belgrad s-a editat acest al XI-lea volum de documente și al doilea de acest gen de materiale. El este o culegere de surse referitoare la istoria Serbiei și Bulgariei, cuprinzînd patru catastife ale unor recensăminte din secolele XV și XVIII, efectuate de Poartă, publicate de cunoscutele orientaliste iugoslave. Dušana Bojanić și Radmila Tričković.

Primul este un recensămint general al sangeacatului de Vidin din 1466, iar al doilea, un recensămint al aceleiași regiuni din anii 1478—1481; ambele sînt publicate în traducere sîrbă de cea dintîi dintre istoricii amintiți. Cel de-al treilea este un catastif care cuprinde un recensămint al haraciului din regiunile Krajna și Ključ din nordul Serbiei în anul hegirei 1153 (29 martie 1740—18 martie 1741). Ultimul este un recensămint funciar al aceleiași regiuni, efectuat de turci în 1741. Cele două catastife din urmă sînt publicate de R. Tričković. Celor patru izvoare le premerge studii aprofundate; se dau de asemenea și reproducerile fotografice ale respectivelor registre, precum și ample rezumate în limba franceză. Toate patru izvoarele se

păstrează la Istanbul, în arhivele Președinției Consiliului Republicii Turce.

Catagrafia din 1466 este o sursă însemnată, care ajută la cunoașterea organizării social-administrative într-un vilaiet, a organizației timarurilor, a numărului și structurii populației, a așezărilor și mărimii lor. Din aceste motive autoarea îl consideră un izvor istoric, geografic și etnografic de mîna întîia. În studiul introductiv se ajunge la concluzia că *timarurile* nu sînt altceva decît vechile *prontii* bizantine și sud-slave, proprietăți condiționate, deținute de timarioși în aceleași condiții ca altădată proniarii. În sangeacatul de Vidin cele mai multe timaruri le stăpîneau *spahii*, acești cavaleri de elită ai oastei otomane. Timarul, care cuprindea de obicei un sat, uneori mai multe, era obținut de spahiu pe baza unui *berat* al sultanului, care-i dădea împuternicire să strîngă de la săteni anumite redevențe (renta feudală). În fruntea spahiilor stătea un beg. Timarul devine acum nu numai o unitate militară și administrativă, ci și una socială. Sangeacatul de Vidin se întindea cam în aceleași hotare ale vechiului țarat bulgar de Vidin și așa a rămas pînă în secolul al XIX-lea. Importanța registrului este marcată și de faptul că are nu mai puțin de 281 de toponime, multe din ele azi dispărute.

Recensământul detaliat cuprinde date din ultimii ani ai sultanului Mehmed Cuceritorul despre întreaga populație din regiunea Vidinului, creștină și musulmană, despre organizarea administrativă și fiscală, veniturile statului și ale feudailor ș.a. Autoarea studiului introductiv, pornind de la datele catagrafiei, ajunge la extrem de interesante concluzii referitoare la gospodăria țărănească, *baștina*, cu tot ce se leagă de ea : mărimea, cantitatea de sămință necesară cultivării ei, sistemul de asolament, măsurile medievale de suprafață și capacitatea la cereale, obligațiile țăranilor față de stăpînii lor, dările către stat etc. Se dovedește existența unui sistem fiscal foarte precis și bine fixat încă din această vreme. Poarta moștenește și păstrează sistemul fiscal și raporturile feudale existente anterior în Serbia și Bulgaria. Abia în 1536 s-au abrogat unele părți din vechile legiuiri fiscale, introducându-se un nou sistem ; aceasta, sub presiunea vlahilor din această regiune și din nordul Serbiei, care beneficiau de unele privilegii și nu voiau să admită cu nici un chip vechiul sistem fiscal ale propriei organizări (*jus valahicum*). Ei cereau impunere proporțională cu recolta, nu în cotă fixă pe gospodărie. Se subliniază explozia demografică a vlahilor la începutul secolului al XVI-lea și expansiunea lor în regiunea Smederevo. Anii 1530—1536 sînt plini de mișcări ale vlahilor. În acest deceniu, al patrulea, al secolului al XVI-lea în această regiune din vestul Bulgariei și nordul Serbiei se practicau convertiri ale rentei în produse în rentă în bani, urmîndu-se, cum observă autoarea, tendința generală a evoluției rentei feudale. Se dau apoi date despre cuantumul în bani al fiecărei obligații fiscale sau feudale.

În celelalte două remarcabile introduceri la textul catagrafiiilor se subliniază însemnătatea lor istorică, așa cum reiese din analiza

conținutului lor. Recensământul haraciului din 1740—1741 cuprinde pe cei înscrși la haraci, pe localități, în cele două regiuni, Kramja și Kluč, anume toți bărbații de la 15 la 70 de ani supuși dării numite *gizie*. Izbesc multe nume românești mai în toate localitățile, identice sau asemănătoare cu cele din Banat și Oltenia. Astfel : Radul Dragomir, Barbul Vlahul, Șerban Stancul, Petre Barbul, Badea Costin, Dragul Todorei, Ilie Țăranu, Petre Mogoș, Crăciun Căluș, Giurcă Trandafir, Pîrvul Jiu, Petre Crăcilă, Nicolae Păsui, Ion Dascălu ; apoi porecele : Balaur, Talpă, Părosu, Capră sau denumiri de ocupații : morar, olar, cărbunar, slujitor, rotar.

Mai interesant și mai important ca izvor istoric este recensământul agricol din 1741 al acelorași regiuni, făcut direct pe teren, nu pe baza vechilor catastife, cum se mai obișnuia. Sînt cuprinși în el numai nemusulmanii, supuși capitației (*ispenge*) și haraciului. Sistemul de impunere, descoperit de editoarea catagrafiei, se baza pe o unitate fiscală ideală, pe care se aplica o dare, după cuantumul ei aruncîndu-se altele. Se descrie apoi sistemul social-administrativ cnezial, foarte asemănător cu cel din Banat.

Poate că ar fi fost bine ca la sfîrșitul volumului să se fi dat un indice toponimic, care ar fi înlesnit studierea de către istorici a registrelor editate.

Toate cele patru categorii publicate și studiate de către cercetătoarele iugoslave amintite sînt de reală importanță pentru studiul aprofundat al sistemului feudal otoman, cit și al trecutului unor regiuni cu care românii au fost în permanent contact vreme de multe veacuri.

Damaschin Mîoc

HASIoTIS I. K., *Legăturile grecilor și spaniolilor în anii turcoerației*, Thessaloniki, 1969, 71 p.

Studiul lui Hasiotis face parte din puținele studii care s-au scris referitor la relațiile Greciei moderne cu Spania, în schimb însă despre relațiile cu Grecia antică și cu Imperiul Bizantin s-au ocupat destui cercetători europeni.

Autorul declară că deoarece epoca de tratat este cam lungă, de patru secole, se va mîrgini numai la anumite evenimente caracteristice, în cadrul cărora s-au manifestat legăturile istorice dintre cele două popoare.

Căderea Constantinopolului la 1453 a provocat o deosebită emoție în Spania, deoarece la apărarea capitalei Imperiului Bizantin au luat parte și catalani, după cum arată istoricii spanioli. Apoi cu prilejul căderii Constantinopolului s-au scris și versuri jalnice, iar mulți spanioli au cerut să pornească o cruciadă împotriva cuceritorilor. Curentul filo-grecesc s-a manifestat mai mult în timpul regelui Ferdinand și a reginei Isabela, cînd Spania a fost în fruntea luptei creștinilor împotriva semilunii. La 1500 flota spaniolă sub „marele căpitan” Gonzalo Fernández de Cordova a dat lupte navale însemnate în apele grecești împotriva turcilor cu intenția de a căpăta coroana Paleologilor, mai ales

că înaintașii lor aveau atari pretenții. De altfel și grecii reaminteau regelui Spaniei vechile profeții, care precizau că ei urmau să fie eliberatorii Greciei și moștenitorii legali ai Paleologilor. Spania a rămas dușmană Imperiului Otoman și mai târziu și de aceea a fost un aliat al popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică, care luptau pentru libertate și independență.

Mult sprijin au găsit intelectualii greci, care s-au refugiat în Spania, de asemenea mulți spanioli au arătat un interes deosebit pentru cauza grecilor, publicând un mare număr de cărți în diferite orașe ale Spaniei. Prezența grecilor este remarcabilă în armata și flota spaniolă, iar multe nume de greci, care s-au distins, sînt menționate în documentele timpului. Autorul se ocupă pe larg de ajutorul primit de greci în diferitele lor

încercări revoluționare de a scutura jugul otoman. De asemenea nu neglijează aportul adus de negustorii, armatorii și diplomații greci utilizați în relațiile comerciale ale Spaniei cu Imperiul otoman și în special cu Peninsula Balcanică.

Hasiotis se oprește și asupra unor publicații literare filelene apărute în 1821 și mai târziu, după întemeierea statului independent grec.

Cercetătorul grec a reușit să ne prezinte un studiu documentat pe baza unei bogate bibliografii, utilizînd și izvoare spaniole, fiind un bun cunoscător al limbii spaniole. Cititorul găsește o imagine destul de completă și foarte utilă cu privire la relațiile hispano-grecești din trecut.

Nestor Camariano

PAUL CERNOVODEANU, *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian Countries under the latter Stuarts (1660—1714)*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1972, 157 p. + h.

Pluralitatea de probleme care se cereau abordate în ultimii 30 de ani într-o concepție nouă, științifică, întemeiată pe metoda materialismului istoric, a făcut ca frontul istoric din țara noastră să cerceteze cu precădere o tematică de istorie românească. Abia în ultimii ani s-a trecut în mod sistematic și organizat la lărgirea ariei de investigare prin tratarea unor subiecte de istorie universală. Este în această privință meritul incontestabil al promotorilor colecției „Bibliotheca Historica Romaniae” care au imprimat această direcție cercetărilor istorice ca și slujitorilor muzei Clio ce s-au plecat cu răbdare și înaltă probitate științifică asupra unor teme de istorie universală. În această linie se înscrie și lucrarea de armonioasă ținută, fină arguție și bogată documentare a lui Paul Cernovodeanu, cercetător cu multiple valențe și contribuții notabile atât în domeniul istoriei României, cât și al celei universale.

Volumul este împostat printr-o concisă introducere, indispensabilă înțelegerii corecte a dezvoltării relațiilor economice între o țară aflată în plină ascensiune capitalistă — exprimată în Mediterana răsăriteană prin activitatea omniprezentă a Companiei Levantului — și cele trei țări românești, supuse unui regim de cîrcindă aservire față de Imperiul otoman, prizonier al unor structuri economice

de expresie pertinente feudale. Această împrejurare a și favorizat de altfel penetrația, pe multiple planuri, politic și economic în primul rînd, a britanicilor în sfera de influență a Sublimei Porți. Navigatori excelenți, capabili să riposteze acestei instituții atât de familiare Mediteranei răsăritene care era pirateria, negustori avizați, capabili a arunca pe piață produse de calitate superioară și la prețuri inferioare, englezii reușesc, prin Compania Levantului, o implantare solidă în viața economică a teritoriilor aflate, într-un fel sau altul, sub controlul Turciei, implantare stînjinită doar de concurența acerbă a comerțului francez. Aplicînd principiul mercantiliste, Anglia reușește la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor să transforme Mediterana răsăriteană într-o bază de materii prime și un receptor pentru produsele sale manufacturate. Acest rol avea să fie hărăzit, în parte, și țărilor române. Prin intermediul negustorilor armeni, evrei sau greci — condiție impusă cu o statornicie aproape unică sub aspect principal de autoritățile turcești — englezii au reușit cu remarcabilă abilitate să depășească hățișul de interese contradictorii, răgazuri înșelătoare, schimbări fulgerătoare de domnie și să realizeze o infiltrare deloc neglijabilă pe piața celor trei țări românești. Acest proces complex și subtil, stimulat pe de o parte de anumite contradicții pe plan european, handicapat pe de altă parte de ceea ce se contura ca problemă orientală, este în mod inteligent urmărit de Paul Cernovodeanu.

Înlăturîndu-i pe austrieci, eliminîndu-i pe scoțieni și olandezi (din relațiile cu Moldova), englezii aveau să-și formeze o situație

confortabilă în materie de schimburi comerciale cu țările române.

O cercetare stăruitoare a materialului edit, cit și a celui inedit, material pe care însuși autorul nu-l consideră exhaustiv, i-a permis o prezentare de detaliu a mărfurilor românești care suscitau interesul cercurilor comerciale engleze: materii prime (potasă, ceară, vite etc.). La rindu-le acestea debușau pe piața românească mai cu seamă produse manufacturate de Imbrăcămintă. Pe bună dreptate, oricât de captivant ar fi subiectul, Paul Cernovodeanu atrage atenția asupra împrejurării capitale că acest comerț, în

contextul general al economiei celor doi parteneri rămâne minor, că produsele englezilor sau vehiculate de aceștia sînt consumate de un grup restrîns de boieri, iar exportul românesc intermediat de Compania Levantului se pulveriza parțial chiar în Imperiul otoman.

Volumul lui Paul Cernovodeanu constituie un tablou sugestiv al activității Companiei Levantului, cu referire particulară la țările române.

Georgeta Penelea

Études européennes. Mélanges offerts à Victor L. Tapié, Paris, Publications de la Sorbonne, 1973, 579 p.

Oferit distinsului istoric francez cu cîteva luni înaintea dispariției sale premature, acest volum omagial cuprinde contribuții semnate de istorici din mai multe țări care abordează temele care au stăruiat în atenția lui Victor L. Tapié. Personalitatea profesorului de la Sorbona, membru al Institutului Franței, este evocată de Roland Mousnier, care subliniază interesul purtat de Victor Tapié statelor din centrul Europei, „pe care le-a iubit” și a căutat să le înțeleagă destinul, prin intermediul atașamentului lor față de legile, moravurile, limba ce le definește personalitatea. O bibliografie masivă, care nu a izbutit, însă, să înregistreze și lucrările recente ale savantului — *Baroque et classicisme*, Plon, 1972 și *L'Europe de Marie-Thérèse, du baroque aux lumières*, Fayard, 1973, din care carte nu lipsesc referințele la sinteze românești — pune în lumină o viață dedicată cercetării și învățămîntului; figurează în acest bilanț al unei activități ce și-a lăsat amprenta asupra unui întreg grup de tineri, continuatori ai preocupărilor maestrului, ediția română a *Barocului*, apărută la București, în 1969, cu un cuvînt înainte al autorului.

Trei secțiuni regroupează contribuțiile foarte variate din volum. Prima, și cea mai amplă, întrucît dezvoltă o serie de probleme sistematice tratate de cel omagiat, evocă „Lumea barocă” din punctul de vedere al istoriei artelor (subcapitol în care se înscriu studii stimulante ale lui Ph. Minguet despre „2, 3, 5, 100 barocuri”, care propune o mai clară definire a conceptului și a perioadei istorice, precum și articole despre barocul portughez și austriac), al istoriei mentalităților (cu contribuții semnate de J. Delumeau, Pierre Chaunu, Robert Mandrou, care se ocupă aici

de viața intelectuală din Augsburg la sfîrșitul secolului XVI), al raportului dintre puterea monarhică și opinia publică în secolele XVII—XVIII (cu articole scrise de istoricii maghiari K. Benda și B. Köpeczi, interesat de ideile politice ale lui Rakoczi II, și de istorici francezi și austrieci), al curentelor culturale (unde se află considerațiile despre coerența Luminilor ale lui I. Söter și o prezentare a „clasicismului român” din secolul XVII de către A. Duțu, alături de analizele dedicate aculturației în Europa Centrală și unei biblioteci spaniole, acest din urmă studiu semnat de J.P. Le Flem).

Cea de-a doua secțiune cuprinde studii de politică internațională, în perioada modernă și contemporană, din șirul cărora rețin atenția contribuțiile istoricului ceh Koloman Gajan despre politica externă a Cehoslovaciei și relațiile franco-cehoslovace din anii 1918—1924 și a lui Pierre Renouvin despre originile Micii Antante și ezităriile politicii franceze din vara anului 1920.

Ultima secțiune „Varia”, include, alături de cîteva articole pe teme de amănunt, două interpretări deosebit de interesante: prima, semnată de Georges Castellan, prezintă reacția Statului Major francez în fața știrilor privind invadarea iminentă a Cehoslovaciei de către trupele naziste, știri amplificate, remarcă autorul, de către agenții dubli; cea de-a doua, semnată de Henri Michel, analizează similitudinile dintre ofensivele partizanilor, în vara anului 1944, din Franța, la Vercors și din Slovacia, soldate cu eșecuri, în timp ce alte insurecții naționale, ca cea de la București, după cum pune în lumină autorul, au fost încununete de succes.

Un volum dens, cu studii bazate pe documente și orientate spre noi direcții de cercetare, care, în același timp, menține vie prezența distinsului savant francez.

Alexandru Duțu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile; Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista Revistelor, Însemnări, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează la celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE – CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- L. BOICU, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii 1853—1856*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.
- ELIZA CAMPUS, *Înțelegerea Balcanică*, „Biblioteca istorică”, XXXVI, 1972, 394 p., 27 lei.
- M. M. ALEXANDRESCU DERSCA BULGARU, *N. Iorga — a Romanian historian of the Ottoman Empire*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 40, 1972, 190 p., 10 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the Stuarts (1660—1714)*, „Bibliotheca Historica Romaniae” 41 (2), 1972, 157 p., 8,25 lei.
- L. BÁNYAI, *Destin comun, traditions fraternelles*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 42, 1972, 209 p., 8 lei.
- VLAD MATEI, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (sec. XV — XVIII)*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1973, 186 p., 11,50 lei.
- BARBU CÂMPINA, *Studii istorice*, I, „Biblioteca istorică”, XXXVIII, 1973, 364 p., 23,50 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie medie*, vol. VI, 1973, 446 p., 25 lei.
- PAUL CERNOVODEANU, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV — XVIII)*, „Istorie și civilizație”, 1973, 273 p., 15 lei.
- VLADIMIR DICULESCU, *Bresle de negustori și meseriași în Țara Românească (1630 — 1848)*, „Biblioteca istorică”, X, 1973, 220 p., 19 lei.
- * * * *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, 1973, 466 p., 26 lei.
- IOSIF PATAKI, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, 1973, 350 p., 28 lei.
- DAN BERINDEI, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, 46, 1973, 246 p., 10 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV — V (Cimitirul 1 de la Bratei)*, 1973, 308 p. + XXXV planșe, 32 lei.
- RĂZVAN THEODORESCU, *Balcani, Bizanț, Occident la începuturile culturii medievale românești*, „Biblioteca istorică”, XXXVII, 1974, 379 p., 27 lei.
- LUDOVIC DEMÉNY, PAUL CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI — XVIII*, „Biblioteca istorică”, XLII, 1974, 287 p., 25 lei.

RM ISSN CO/ — 3878

www.dacoromanica.ro

43 856

Lei 20. —

